

М. ТРОХИМЕНКО і К. БУЙНИЙ

РОБОЧА КНИЖКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ЧАСТИНА ДРУГА

СИНТАКСА ТА ТЕХНІКА ПИСЬМОВОЇ
МОВИ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

М. ТРОХИМЕНКО і К. БУЙНИЙ

РОБОЧА КНИЖКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ЧАСТИНА ДРУГА

СИНТАКСА ТА ТЕХНІКА ПИСЬМОВОЇ МОВИ

ДЛЯ РОБІТНИЧИХ ШКІЛ II СТУПЕНЯ
РАДПАРТШКІЛ, РОБФАКІВ ТА ПРОФШКІЛ

ВИДАННЯ ДРУГЕ

Державний Науково-Методологічний Комітет Наркомосвіти УСРР по секції політосвіти дозволив до вжитку як р. бочу книгу для робітничих шкіл підвищеного типу та як підсобну книжку для робфаків, профшкіл та для Р. П. Ш.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1929

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

З друкарні-літографії
Державного Видавництва
України — УАН.

Київський Окрліт 2729 (1581)1928 р.
Зам. № 299—20.000.

Синтакса або складня.

Кожний знає, як важко буває порозумітися з людиною, що не знає гаразд тієї мови, якою до неї звертаються. Во не досить знати слова, не досить уміти відповідно їх змінити, — треба ще вміти поставити кожне слово в нашій бесіді на належному місці; треба вміти погодити ці слова з іншими, сусідніми в бесіді, словами. Знаємо зі щоденного досвіду, що людина, ведучи бесіду, не викидає безперестанку слово за словом в одному якомусь тоні, бо тоді виходить оте неясне торохкотіння чи мимрення собі під ніс, що його й слухати не хочеться. Навпаки, ми залюбки слухаємо бесіди чи промови, в якій усі думки виходять виразні, ясні, зрозумілі. Слухаючи гарного промовця, ми виразно чуємо, як він одні слова чи групи слів виголошує сильнішим тоном, а інші слабшим, як він одні слова чи групи слів вимовляє жвавішим темпом, а інші повільнішим і, накінець, як він у певних місцях робить довші павзи, а в інших коротші. Знаємо й те, як важко буває читати писання малописьменної людини. Читаєш таке писання й часто не знаєш, що до чого в ньому стосується, — не знаєш, де в ньому кінчається одна думка й де починається друга, бо знаків розділових, які відповідають отим довшим чи коротшим павзам у живій бесіді, в цьому писанні або зовсім нема, або як і є, то в невідповідних місцях.

Тому то виникла окрема наука про те, як треба в'язати слово одно з одним у мові, щоб висловлювані тими словами думки чи усно, чи на письмі виходили зрозумілі всякому, хто володіє цією мовою. Та частина граматики, в якій викладається про форми й закони порядку слів у мові, зветься синтакса або складня.

§ 1. Граматичний ряд слів або словосполучення.

Завдання 1. Порівняйте праві приклади з лівими й поясніть, які з них і чому саме зрозуміліші?

Осіній ніч поле сумно.	Осіньої ночі на полі сумно.
Широка дорога їде вози.	Широкою дорогою їдуть вози.
Твір належать перо письменника.	Твір належить перу письменника.

Чи можна в українській мові ставити поруч себе слова так, як їх поставлено в лівих прикладах? У котрих прикладах слова зв'язані між собою так, як цього вимагають закони нашої мови?

Висновки: Слова в мові зв'язуємо одно з одним згідно з законами мови. Ряд правильно (згідно з законами даної мови) зв'язаних з собою слів зветься граматичний ряд або словосполучення.

§ 2. Згода, керування та прилягання слів у словосполученнях.

Завдання 2. А. Придивіться до поданих тут словосполучень і встановіть залежність між членами в кожному з них.

Широка дорога була пуста.

Широкий шлях був пустий.

Широне подвір'я було пусте.

Поставте ці словосполучення у множині. Зв'яжіть підкреслену частину їх у однині й множині з такими висловами:

Я йшов...

Я нікого не бачив на...

Він не любить завертати на...

Які частини мови найтісніше в'яжуться в тих словосполученнях?

Б. Замініть по черзі заміний речівник „я“ на „ти“, „він“, „вона“, „ми“, „ви“, „вони“, зв'язуючи їх щоразу з рештою слів у цих словосполученнях:

Я служу в Комунивідділі.

Минулого року я служив у приватника.

На той рік я служитиму в Червоній армії.

Як змінюються закінчення дієслова — служу, служив? Зверніть особливу увагу на форми минулого часу однини (я, ти, він — служив, вона... воно...)

Який же зв'язок у словосполученні між іменниками й дієсловами, що до них стосуються?

Висновки: А. У словосполученнях погоджується прикметник з іменником, до якого він стосується, в числі й відмінку, а в однині — в числі, відмінку і в роді.

Б. Дієслово погоджується з іменником, до якого воно стосується, в особі й числі, а в минулому часі: в однині — в числі й роді, у множині — тільки в числі. Щодо дієслів у формі вольового способу, то вони з іменниками погоджуються теж тільки в числі, напр.: Хлопче, *пиши!* Хлопці, *пишіть!* Сестро, *вставай!* Сестри, *вставайте!*

Такий зв'язок між двома словами, коли вони стоять в однаковій формі (щодо числа, відмінку, роду) і зміна форми одного вимагає зміни форми другого, називаємо згодою слів.

Вправа. Перепишіть цей уривок і сполучіть лініями погоджені між собою слова.

Найперше громадське завдання, що червоною ниткою проходить через усю історію людськості — це визволення людини з усіх тих пут і кайданів, які накладено на неї формами людського існування. В змаганні з тими формами, в боротьбі за свою індивідуальність особа людська кличе собі на допомогу всі засоби свого розуму, і на першому місці серед тих засобів стоїть раз-у-раз письменство. Отже, визвольна ідея, знов таки в найширшому цього слова розумінні, повинна стати основою всякої літератури, підвалиною для діяльності кожної людини на цьому полі. Нових шукаючи шляхів для думки людської, розбиваючи застарілі форми, що не дають духові людському виявити себе, новим

змістом наповоючи старі образи, проказуючи людям нові стежки до кращого й повнішого життя — письменство справляє незмірної ваги визвольну функцію.

С. Єфремов.

Завдання 3. А. Порівняйте способи зв'язку підкреслених слів у лівих і правих прикладах:

По обіді я п'ю воду.

Чоловік упав у воду.

Подорожній просив води.

Людину витягли з води.

У нас скроплюють пішоходи водою.

Людина була п'ять хвилин під водою.

Змініть особу, час і спосіб поданих у прикладах дієслів. Чи зміниться від цього форма підкреслених речівників? Які частини мови зв'язані з собою в цих прикладах? У котрих прикладах зв'язок слів безпосередній, а в котрих посередній (з поміччю прийменників)?

Б. Порівняйте способи зв'язку підкреслених слів у цих прикладах і спробуйте відповісти на ті самі запитання:

Розвиток промисловости іде швидко вперед.

Прибутки від промисловости ростуть.

Будова Дніпрельстану почалася.

Праця коло Дніпрельстану кипить.

Перемога революції—в єднанні робітників і селян.

Надії на революцію справдилися.

В. Зробіть те саме з цими прикладами:

Наш вік повний рожевих надій.

Щасливі від рожевих надій.

Єсть твори гідні невмирущої слави.

Ласий на славу не скоро її доскочить.

Вірні його заповітам ми будемо боротись до краю.

Вороги байдужі до його заповітів.

Г. Придивіться до цих прикладів і з'ясуйте, які категорії слів і як саме зв'язані тісніше між собою.

Де мало слів, там більше діла.

Кому радісно на серці—до того увесь світ сміється (Н. пр.).

Позич мені трохи грошей.

Недалечно від школи стояла
крамниця.

Чимало мук довелося зазнати
йому.

Справу полагоджено згідно
з інструкцією.

Висновки: Між словами в словосполученнях буває й такий зв'язок, коли одне слово ставиться в певній, визначеній формі за вимогою іншого слова. незалежно від форми цього слова, напр.: п'ю *воду*, пив *воду*, пила *воду*, пили *воду*, питимемо *воду*. Такий тип зв'язку слів називаємо керуванням.

При зв'язку керування маємо одне слово керівне, а друге залежне.

Керівним словом буває:

- а) дієслово: *іду* полем, *виходжу* з дому (див. завд. З А);
- б) іменник: *мішок* борошна, *сила* в руках (див. завд. З Б);
- в) прикметник: *повний* щастя, *відважний* на словах (див. завд. З В);
- г) прислівник: *обмаль* землі, *скрутно* на землю (див. завд. З Г).

Залежним словом завжди буває іменник або слово, що його заміняє, напр.: ми *малим* ситі, він *цього* не розуміє.

Керування буває безпосереднє, напр.: читаю книжку, пишу олівцем, розмовляю українською мовою, або посереднє (з поміччю прийменників), як у правих прикладах завдання 3.

Завдання 4. Придивіться до поданих нижче прикладів і з'ясуйте зв'язок між підкресленими словами.

Гомоніла Україна, довго гомоніла —

Довго-довго кров степами текла, червоніла (Т. Шевч.).

Тяжко матір покидати у беззерхій хаті (Т. Шевч.).

Запланала Морозиха, ідучи на місто (Пісня).

Треба сподіватися живши (Н. пр.).

Ідуть дівчата в поле жати... (Т. Шевч.).

От і братія сипнула у сенат писати (Т. Шевч.).

Спробуйте змінити в тих прикладах форму підкреслених слів, що до них стосуються

прислівники, дієприслівники й дієйменники. Спробуйте замінити ті слова іншими словами, напр.: замість гомоніла — боролася; зам. текла — лилася; зам. сподіватися — трудитися, і т. д. Чи зміниться від того форма прислівників, дієприслівників та дієйменників?

Висновки: Прислівники, дієприслівники та дієйменники стосуються до інших слів у словосполученнях, лише пояснюючи їх. Такий тип зв'язку між словами називаємо приляганням.

Завдання 5. Перепишіть цього вірша і сполучіть одною лінією згоджені з собою слова, двома лініями — керівні і залежні від них слова, трьома лініями — ті слова, що мають зв'язок прилягання.

В ЗЕЛЕНУ СУБОТУ.

Назриваю в гаю запашного зілля,
Запашного зілля, вибуялих трав,
З ясеня та кленів нарубаю гілля,
Лепехи нарвати побіжу на став;
Ключанням обставлю, прибору кімнату:
— Подивіться, мамо! Хороше ж то як!
Усміхнуться очі. Поміж тим у хату
Вечір завітає — стомлений козак.
Сядемо рядочком. Заведем розмову —
Тиху, сумовиту — і про'все, про все,—
Доки до віконця хусточку шовкову
Ніченька-черничка з поля донесе...

В. Чумак.

§ 3. Фраза та речення.

Завдання 6. 1) Прочитайте поданий уривок, вимовляючи всі слова однаковим тоном і роблячи однакові паузи після кожного слова.

Казарми стояли над ставком ставок був здоровий і далеко розливався в поле між двома невисокими горами за ставком нагору йшов старий ліс високою рівною стіною

половина ліса пішла на сахарні а друга половина стояла в пішній красі (І. Нечуй-Левицький).

Прочитайте цей уривок ще раз, намагаючись зробити так, щоб прочитане було всім зрозуміле. Що для цього довелось зробити? Огже, крім правильної вимови слів та правильного зв'язку між словами в бесіді (згоди, керування чи прилягання), яких ще вживаємо способів?

- 2) Прочитайте наступні приклади, де треба, підвищуючи чи знижуючи тон та роблячи павзи. Зверніть увагу на те, як вимовляєте слова перед найдовшою павзою (вищим чи нижчим тоном)? Який розділовий знак стоїть на письмі тоді, коли, знизивши тон, робимо найдовшу павзу?

Над заходом червона хмара закам'яніла. Довкола неї зоря обкинула свої біляві пасма, і подібна була та хмара на закривавлену голову якогось святого. Із-за тої голови промикали лучі сонця. На подвів'ї стояла юрма людей. Від заходу било на них проміння. З хати ще виходило багато народу (В. Стефаник).

- 3) Прочитайте подані нижче приклади і, порівнявши їх з попередніми, скажіть, чим різниться тон цих прикладів від тону попередніх прикладів?

А. Слово, чому ти не твердая криця, що серед бою так ясно іскриться? Чом ти не гострий безжалісний меч, той, що здійма вражі голови з плеч? (Л. Укр.). Чи буде коли-небудь на землі інакше? (Немоєв.). Чи чуєте мене, далекі комунари? (Сос.). На кого покинув батька, нььку стареньку, молоду дівчину? (Т. Шев.). Чи тільки блискавицями літати словам отим, що з туги народились? Чому ж би їм не злинути угору, мов жайворонка спів дзвіночком срібним? (Л. Укр.).

Б. Гей, до зброї! Бийте в дзвони! Будьте смілі, як дракони! Всіх гукайте, всіх скликайте, хай гудуть, як громи дзвони!.. Хто там ззаду? Кулю гаду! Хто тас ззаду? (О. Олес.). Шалійте, шалійте, скажені кати! Годуйте шпіонів, будуйте тюрми! До бою сто тисяч робітників стане, на смерть, на смерть, на смерть вам тирані! (І. Франко). Вставай, хто живий, в кого думка повстала! Година для праці настала! (Л. Укр.).

Висновки: Щоб зробити свою бесіду зрозумілою, ми, крім правильного вживання слів у бесіді та правильного зв'язку між словами (згоди, керування чи прилягання), ще й підвищуємо або знижуємо тон і силу голосу в бесіді та робимо різні павзи. Таке підвищення та зниження тону й сили голосу в бесіді зветься інтонацією.

Ряд же слів зв'язаних між собою за законами згоди, керування чи прилягання і об'єднаних певною інтонацією, що кінчається довшою павзою, зветься фразою.

Сполучення-ж іменника у формі назовного відмінка і форми погодженого з ним дієслова з усіма зв'язаними з тими формами словами, відмежоване від інших словосполучень павзою, зветься реченням.

Отож у фразі може бути одно чи кілька речень, залежно від того, скільки в ній дієслівних форм погоджених з такою ж кількістю іменників у формі назовного відмінка. Так, наприклад, у фразі: *Книжка лежить на столі*—одно речення; у фразі: *Микола пише листа, а Корній читає газету*—два речення; у фразі *Івась залишиться дома, Маруся піде на збори, а Гриць сходить до крамниці купити хліба*—три речення.

Речення, в якому слова передаємо більш-менш однаковим типом тону, а на кінцевому слові тон знижуємо й робимо павзу, зветься речення-розповідь, напр.: *Вишиває осінь на канві зеленій золоті квітки* (О. Олесь.)}

Довшу павзу після речення-розповіді на письмі зазначаємо крапкою (див. прикл. 2).

Речення, що кінчається такою ж довшою павзою, як і речення-розповідь, але на одному зі слів має сильне ступневе підвищення тону й передає запитання, на яке бесідник бажає мати відповідь, напр.: *Куди ти йдеш, не спитавшись?* зветься речення-питання.

Павзу після речення-питання на письмі зазначаємо знаком питання (?) (див. прикл. 3 А).

Речення, які кінчаються такою ж павзою, як і речення-розповіді, але на одному зі слів мають особливо сильне й різке підвищення тону (див. прикл. З В) і передають поклик (Вставайте, гнані і голодні!), сильне бажання (О слово, будь моїм мечем!) або особливе зворушення (І ми прокинулись: ти—на панщині, а я—в неволі!),—звуться речення-оклики.

Після речення-оклику павзу на письмі зазначаємо знаком оклику (!).

УВАГА. Про розділові знаки в середині речення буде мова далі.

Завдання 7. Прочитайте цього вірша й назвіть у ньому речення-розповіді, речення-питання та речення-оклики.

ДО ПІСНІ.

О, пісне блаженна, о, пісне крилата,
Лети над землею, дзвени і зови
До світу, до сонця із темряви брата,
Надію у серці йому оживи!
Сумув безсмертна душа чоловіча,
Нема їй сонця, просвіту нема...
Збуди ж її, сило пісень чарівнича,
Скажи, що світ любий — не склеп, не тюрма!
Хто в силі на душу скувати кайдани?
Хто дух наш безсмертний згасити здола?..
О, пісне небесна, розвій же тумани,
Хай дня не змагає їх темрява мла.

М. Чернявський.

§ 4. Складові частини речення.

Завдання 8. 1) Випишіть на зразок першого речення парами ті слова, без яких ці приклади не могли б становити речення. До яких граматичних категорій слів належать члени кожної пари? Який зв'язок між тими парами слів?

1. Сурми заграли.
2. Час розплати настав.
3. Позбудеться ярма тяжкого сама сім'я пролетарів.

- 2) Прочитайте ще раз 2 і 3 приклади і з'ясуйте, від якого слова залежить безпосередньо форма слова—розплати—у 2 прикл., а від якого форма слова—ярма—у 3 прикл., та форма—пролетарів?
- 3) Перепишіть цього вірша й підкреслюйте в ньому слова, згоджені з іншими словами в числі й відмінкові.

І рідний край, і рідний лан,
І за дібровою майдан,
І хвилі нив, і сонний колос,
І понад лугом пісні голос,
І наді всім — таємний жаль —
Степів німих німая даль...
Забуду сумний сон діброви,
Забуду ясний час розмови,
Забуду гомін сонних віт,
Забуду час весінних літ —
Краси ж німих широкополіх,
Не вирву з серця я ніколи.

М. Філянський.

Скажіть, яке значіння мають підкреслені прикметники для іменників, з якими вони згоджені? До яких саме складових частин речення стосуються прикметники?

- 4) Перепишіть ці приклади й підкресліть в них слова, що прикладають до інших слів у реченні.

Не додому вночі йдучи з куминої хати й не спати лягаючи, згадай мене, брате (Г. Шев.). Удосвіта встав я, темно ще надворі, де-не-де по хатах ясне світло сяє, сяє ясне світло, як на небі зорі (П. Куліш). Ми завжди готові дати відсіч нашим ворогам. Працюючи вперто коло відбудови нашого господарства, ми ніколи не забуваємо про оборону наших кордонів.

Яке значіння мають підкреслені слова в реченні? До яких слів у реченні стосуються вони і як з ними зв'язані?

Висновки: 1) Речення можуть складатися тільки з двох слів (Сурми заграли), тобто з іменника в назовному відмінку і згодженого з ним дієслова.

Коли ж у реченні є ще інші слова, то вони стосуються або до іменника в назов. відм., або до згодженого з ним дієслова, напр., в реченні: Мій старший брат учитьсЯ в профшколі — слова „мій“ і „старший“ стосуються до іменника в назов. відм. „брат“, а слова „в профшколі“ — до дієслова „учитьсЯ“.

Особова форма дієслова, згоджена з іменником у назовн. відм., в реченні зветься присудком, а речівник у назовному відмінку, з яким це дієслово згоджене, зветься підметом. Так, у реченні: Сурми заграли — „заграли“ — присудок, а „сурми“ — підмет.

2) Крім підмета й присудка, бувають у реченні:

а) Іменники залежні в своїй формі (у відмінках: родов., дав., знахідн., орудн. й місцевому) від інших слів. Такі іменники зємо іменниками у непрямому відмінку, відрізняючи їх тим самим від незалежних форм іменника в назовному й кличному відм., що зветься прямими відмінками.

Так, напр., в реченні: Час розплати настав — іменник „розплати“ буде іменником у непрямому (родовому) відм., що залежить від слова „час“.

б) Прикметники, згоджені в реченні з яким-небудь іменником (див. приклади 3).

в) Прислівники, дієприслівники й дієйменники, що прилягають у реченні до інших слів (див. прик. 4)

3) Підмет і присудок зветься головними членами речення, а інші слова — другорядними.

4) Речення, що мають лише підмет і присудок, зветься непоширені речення, а речення, що, крім підмета й присудка, мають ще другорядні члени, зветься реченнями поширеними.

Вправа. Назвіть підмет і присудок у цих прикладах.

Чи мені ж оповідати, що не одна я, ньєька стара, хлопцеві серденько в'ялила? Плакали й молоді очі за ним, за

його гарною вродою. Любо він пісні виспівує було ясеними зорями. Голос його по всьому селу розлягався. Отже виспівав собі дівчину любу та гарну. Літньої пори, тихими та теплими ночами, лежу було довго без сну, — думаю та горюю і чую було їхню розмову тиху та любу... Сподівалася я невісточка, як ластівочка, собі на втіху... Пішла моя сподіванка за некрутами (М. Вов.).

П'яний пішов. Голос затих. Петро не ворухивсь. Він затримав духа й ждав. Ось уже нікого не чути. Він ще прислухавсь. Ні, нема нікого. Тоді останнім натиском він довертів дірку. Налацав мішок, підставив і витяг свердло. Зерно сипнуло. Трясучись як у пропасниці, Петро понасіпав усі три мішки. Гамазеї були низько при землі, то не можна було повні понасіпати. Одначе, що тепер робити? Покинути дірку незатулену — зерно витече на землю, завтра побачать, знайдуть. Треба заткнути. І чого це він не взяв затички? Петро затулив дірку однією рукою, а другою почав шукати трави на затичку (Б. Грін.).

§ 5. Присудок простий і зложений.

Завдання 9. Порівняйте ліві речення з правими й поясніть різницю між присудками в цих прикладах. У яких реченнях присудок передано тільки одним словом, а в яких двома?

Єсть у мене брат єдиний
у неволі вражій (Т. Шев.).

Мужича правда єсть колюча
(І. Котляр).

Минулого літа я був на
Кавказі.

Тоді я був хворий на серце.

Завтра я буду в Києві.

О 7-й годині я буду готовий у дорогу.

Почалася стрілянина... на-
раз поїзд став.

Хлопці почали стріляти.

Вода парою береться.

Походив хлопець рік до
школи і став письменний.
Він береться судити, не
розібравши гаразд справи.

З'ясуйте, яка із складових частин присудків у правих прикладах — головна, а яка тільки допомагає зазначити час, коли хтось чимсь

був чи який був, або початок дії? Які частини мови становлять присудок у правих прикладах?

Висновки: 1) Присудок щодо складу буває: простий, тобто висловлений тільки одним словом (як у лівих прикладах) і зложений — висловлений двома чи кількома словами (як у правих прикладах).

2) У зложений присудок входить особова форма дієслова + іменник (Він тоді *був командиром*), прикметник (Правда *єсть колюча*), прислівник (Надворі *було тихо*), дієйменник (Хлопці *почали стріляти*).

Іменник, прикметник, прислівник і дієйменник, які входять у зложений присудок, становлять головну частину присудка.

3) Особову форму дієслова у зложеному присудку називаємо помічним дієсловом.

4) Помічним дієсловом може бути всяке дієслово, але найчастіше вживаємо особових форм від дієслів: *бути, стати, починатися, звати[ся], показатися, здаватися, могли, хотіти* тощо.

Якщо головною частиною присудка є іменник, прикметник чи дієприкметник, то називаємо їх присудковим іменником або прикметником, напр.: Іван Котляревський — *батько* нової української літератури. Релігія — *це дурман*.
У мене хліб *купований*.

§ 6. Особливості зв'язку помічного дієслова з присудковим іменником та прикметником.

А. Присудковий іменник і прикметник у назовному та орудному відм.

Завдання 10. Перепишіть ці приклади й підкресліть присудкові іменники і прикметники в назовн. відм. одною рисою, а в орудн. відм. — двома рисками.

Еней був парубок моторний і хлопець хоч куди козак
(І. Котляр).

Я швець і мій батько був швець.

Івашко був добра дитина.

Старий був багатий, а молодий був бідний, але був
чесний газда (Чер.).

На це все він був дуже ласий.

В погоду і смутний веселим буває.

То був волон, а то хочеш зостатися конем.

Був (він) левиком, а став песиком (Нар. пр.).

Судлею був ведмідь, вовки були підсудки (Л. Греб.).

Торба мені жінка, кий у мене братом.

Як було ваше, так і зостанеться вашим.

З'ясуйте, коли присудковий іменник або
прикметник ставиться в назовному відм.,
а коли — в орудному відм.?

Висновки: В українській мові іменники й при-
кметники, що входять у склад зложеного при-
судка, можуть стояти у формі назовного або
орудного відмінка.

А. У формі орудного відмінка ставимо при-
судковий іменник чи прикметник здебільшого
тоді, як хочемо зазначити ознаку несталу, змінну,
напр.: *Ще як були ми козаками, а уніі не чуть
було* (Т. Шев.). В погоду і смутний *веселим
буває*. Він *був вийтом* шість літ у нашому
селі.

Б. Присудковий іменник чи прикметник у на-
зовному від. може передавати ознаку несталу,
змінну, напр: Я ще тоді *був хлоп'я*. Вовки *були
підсудки*, — але найчастіше передають вони ознаку
сталу, певну, незмінну, напр: Старі *були* собі
заможненькі *хазяї*. Тринадцятилітній Серьога,
син народу, *був розбещена дитина* (В. Підм.). Май-
бутня війна *буде страшніша* за всі попередні
війни.

В. Якщо за присудок править тільки сам при-
судковий іменник чи прикметник, а помічне діє-
слово пропущене, то ставимо його в назовному
відм., напр.: Я (є) *швець*. Він (є) *добрий*. Проте,
як хочемо відзначити неістотність ознаки, можна
вжити й орудного відм., напр.: Я ж не *причиною*,
що болить.

В. Присудковий іменник у знахідному відмінку з прийменником за.

Завдання 11. Прочитайте уважно подані приклади і з'ясуйте зв'язок присудкового іменника з помічним дієсловом.

Він шість років був за писаря.

Будемо (ми) собі за товаришів.

Стала йому дядиха за матір.

Він мені за дитину рідну став.

Колись це було за зброю людям.

Ще й на весіллі за дружку була.

Висновки: Поруч з присудковим іменником у назовному й орудному відм. ми часто вживаємо його ще й у знахідному відмінку з прийменником за.

З прийменником за може бути тільки іменник або слово, вжите в значінні іменника, напр.: Він був у нас за старшого.

Коли присудковий іменник з прийменником за передає ознаку несталу, то його можна замінити орудним відмінком — тому можна казати: будемо собі за товаришів, або будемо собі товаришами.

В. Зложений присудок із дієслівних форм — було, бувало та особових форм інших дієслів теперішнього часу.

Завдання 12. Прочитайте подані приклади і з'ясуйте, який час передають зложені присудки? Чи мають вони значіння одноразовости чи повторности дії?

Вона було ввесь двір веселить собою, як зорею (М. Вовчок). Було роблю що, чи гуляю, чи богу молюся, усе думаю про нього і чогось боюся (Т. Шев.). Прокопlesh було п'ять, шість сажнів — і вже чувш: сопух б'є (І. Фран.). Там то було надивишся, як то промисловці скакали коло такої ями (І. Фран.). Вечорами сидимо бувало та прядемо (М. Вовк). Базари, де

військо, як море червоне перед бунчуками **бувало горить...** Отут **було** на цвинтарі я з дітьми гуляю (т. Шев.). Про зелені садки, про пахучі квітки ми **бувало** під кобзу співаєм **Бувало**, що візьме в руки, та й горить йому в тих руках (В. Стеф.).

Висновки: Щоб надати вислову значіння повторности в минулому часі, в українській мові вживаємо зложених присудків із особових форм від дієслів теперішнього часу, а від докнаних дієслів — форм майбутнього часу з дієсловами: **було, бувало**, напр.: Микола часом *було як кине* на кого жартливим словом... (Нечуй-Левицький).

Примітка: Зложених зворотів із **було, бувало** не треба змішувати з формами передминулого часу, напр.: *хотів був* на службу стати. (див. Роб. кн. ч. 1, § 35). Зворотів із **було, бувало** і форм минулого часу на означення передминулого часу в українській мові не вживається, крім з особи однини ніякого роду, напр.: Дитятко *хотіло було* напиться води та й упало — що має значіння одноразовости дії в передминулому часі. Тому, замість неправильних зворотів: Вони *постановили було* відрахувати певний відсоток, або: Я трохи *спізнився було* — треба казати: Вони *постановили були...* Я трохи *спізнився був*.

Завдання 13. Придумайте самі й запишіть кілька речень, де б у зложений присудок входили слова: **було, бувало**.

Г. Присудок зложений із дієйменника і 2 особи однини вольового способу від дієслова давати.

Завдання 14. Прочитайте ці приклади і з'ясуйте, значіння якого часу мають ці приклади? Якого виду дієйменники в цих прикладах — доконаного чи недоконаного?

Баба **давай** його лаяти. **Давай** тоді вони битись. Вона зараз до дітей, **давай** їх голубити. А дрібнота як кинеться по вулицях та **давай** місити недобитків православних (т. Шев.), **Давай** він його прохати (Квіт.).

Висновки: Щоб надати вислову більшої жива-вості, вживаємо часто в значінні присудка діє-йменника з формою 2 особи однини вольового способу від дієслова давати.

Зворот цей має значіння минулого часу з від-тінком початку й тяглости дії. Дієслово давай у такому значінні може сполучатися з дієймен-ником тільки від дієслів недоконаного виду.

Г. Присудок у формі головної частини без помічного дієслова.

Завдання 15. 1) Перепишіть ці приклади, змінивши ми-нулий чи майбутній час на теперішній.

Та й гарно ж було в лісі. Він був дома. Мати була на городі. З нього буде гарний робітник. Вона була дуже щира до роботи.

З'ясуйте, чи конче потрібно вживати в теперішньому часі помічного дієслова (є), чи переписані речення можуть бути зрозумілі й без нього?

2) Прочитайте наступні приклади і з'ясуйте, коли помічне дієслово в зложеному при-судкові пропускаємо? Які ще частини мови, крім дієслова, можуть правити за присудок?

Він тепер уже багач. Я сирота з Вільшаної (т. Шев.). І ми сковані з тобою. Чого мені тяжко? Чого мені важко? (т. Шев.). І по цей бік гора, і по той бік гора — межі тими крутими горами ясная зоря (Нар. піс.). Чия шкода, того й гріх (Нар. пр.).

Висновки: 1. Якщо вислів має значіння те-перішнього часу, то помічне дієслово (є) в зложе-ному присудкові майже завжди пропускаємо, бо речення й без нього зрозуміле.

Найчастіше це буває в тих випадках, коли біль-шої ваги надаємо головній частині присудка, напр.: *Кругом (є) неправда і неволя* (т. Шев.). *Ви розбій-ники неситі, голодні ворони* (т. Шев.). *Мокро й темно, немов у домовині* (С. Черкас.).

Проте трапляється (дуже рідко), що помічне дієслово (є) залишаємо, напр.: *Ми є ти*, що вас усіх кормимо, за вас усіх терпимо (І. Франко).

2. За присудок може правити сама тільки головна його частина, тобто: іменник (*Я сирота*), прикметник (*Він голодний*), а також прислівник (*Йому тут весело*).

Якщо за присудок у теперішньому часі править прикметник з помічним дієсловом чи без нього, то ставимо його завжди в назовн. відм., напр.: *Мужича правда єсть колюча. А ти старий, я молода* — мені з тобою недогода (Нар. піс.).

3. Присудок, висловлений особовою формою дієслова, називаємо в граматиці присудком дієслівним, напр.: *Я працюю. Ти гуляєш*; а присудок, висловлений іменником, прикметником, прислівником, дієйменником, називається в граматиці присудком бездієслівним, напр.: *Весілля — безділля. Казка — байка. Гамак — не свято. Видно сову по льоту. Дурня вчити, що мертвого лічити* (Нар. прик.).

4. Окрему категорію бездієслівних присудків становлять дієслівні окликові слова, що передають раптову дію в минулому часі, напр.:

Аж у сінях двері скрип,
Далі в хату двері рип,
Шелеп кум у хату (С. Руданський).

Ото шевчик і зайшов,
Нишком дірку ту знайшов
Та *хвать* кума шилом.
Кум підскочив, як той цап,
Та рукою ззаду *лап*
За грішнее тіло... (С. Руданський).

Сюди належать насамперед окликові слова, що передають звуки природи: дзень, бринь, бом, брязь, бовть, хляп, шушу-шушу, гав, няв, кукуріку, а також окликові слова вольового значіння: геть, зась, на, —напр.: *Геть* мені з очей. А *зась* тобі до моїх грошей. *На* тобі, небоже, що мені негоже.

Завдання 16. Прочитайте цей уривок і назвіть усі присудки.

... Ніколи перше не думав, що світ такий гарний, що клапоть неба, дерево, сміх, голос людини — приносять глибоку радість і, як повітря, потрібні людям. Як той багач збіднілий, що підіймає з землі й цілує окраєць хліба, колись кинутий псам. От зараз бачу — і серце сміється до того — горить в коліях у відлигу вогонь лихтарень, а сніг весь чорний, немов од диму. Капає з стріх і кожна крапля у своєму льоті грає вогнями й гомонить. Сяють матові шибки в крамницях, неначе перли, і стоїть над містом сріблястий німб, як над святим. Святий, бо мученик.

А я ходив — не міг сидіти в хаті — а мої думки все йшли за ним, ступінь за ступнем, ревниві й невідступні. Я його бачив. Ось сидить за сніданком, зап'яв широкі груди і пуска по серветці м'яку білу бороду. Його очі сміються до дочки й до рожевої редьки, яку він теж любить, в воскові пальці бере делікатно за білий хвостик і йому так приємно, що все таке гарне, чисте, таке смачне, що в хаті тепло й тихо, коло нього красуня дочка і що він сам гарний і важний. Він спочивав... Подають рибу — і він втягує в себе запашну пару і кладе на тарілку великий шматок. Коли б не вдавився дурною кісткою. Я так боюсь...

М. Коцюбинський.

Розносить буря всесвітній пожар,
Хитаються будови, корчиться світ.
Там, де пройшли, вже немає хмар,
сходять червоні зорі над сутінками віт.

Блисне сліпуче сонце, і запалають міста і села,
І зворухнуться серця одверті у золотому вогні.
Приходьте до нас, у кого обличчя веселі!
Хто життя не шкодує у червоній борні!

Темні сили радіють. Заженем їх у нори.
Розіпнемо на стінах, хто кориться не міг.
Хай покрийть всю землю червоні прапори, —
Лише той веселий, хто світ переміг.

М. Семенко.

§ 7. Підмет.

Завдання 17. Перепишіть ці приклади і з'ясуйте, яка частина мови править за підмета у кожній групі поданих прикладів.

А. Весна іде. Сніг тане. Виблискує степ перламутром, виблимує синіми зорями. Чорним велетнем у білому хутрі виперся рудник вгору (Кулик). Струнки згинаються тополі, летять метелики з дубів, і на ланах пасуть юрбою діди залізних журавлів (Пляскун.).

Б. Лісничий пильнує лісу. Багатий панує, а бідний горює. Багатий не знає ні приязни, ні любови (т. Шев.). Не вернеться сподіване (т. Шев.). Засуджений відмовився від слова. Живий про живе гадає (Нар. пр.). П'яний і нехотя правду скаже. Світить білолиций на всю Україну (т. Шев.).

В. І знов я став сількором, я став звичайним, як і всі (Вен.) Ти думаш—що то Комуна: був ринок—а буде казарма? (Йоган.) Вона рішуче входила в ролю педагога. А ми бісились, бо в нас було самолюбство (м. Хв.). Ми ковалі—червона молодь, ключі ми долі куємо—здіймайся вище важкий наш молот, в крицеві груди ми б'ємо (Пан.). Хто в літі гайнує, той взимку голодує.

Г. П'ять без двох—є три. Семеро одного не ждуть. Сорок тисяч війська стояло напоготові до бою. Де два б'ються там і третій щось обірве. Дев'ятеро яблужок котяться.

Ґ. Учитися (є) корисно. Бідувати—гірко. Найцікавіше ловити рибу вудкою (О. Виш). Багацько не вадить. Ваше „угм“ мені нічогісінько не говорить. „Не клади в огонь пальця“—говориться в приказці. „Під“ визначає стосунок одної речі до другої. „Ах“—(є) вигук.

Висновки: Ми вже знаємо, що підметом зветься іменник у назовному відм., але за підмет може правити і всяка інша змінна частина мови: замінний іменник—*я, ти, хто* (див. прикл. В), числовий іменник—*три, семеро* й інш. (див. прикл. Г), прикметник і дієприкметник—*багатий, ситий, третій, накараний* тощо (див. прикл. Б).

Крім змінних частин мови, за підмет у реченні може також правити і всяке незмінне слово (дієйменник, прислівник, сполучник), а то й ціле словосполучення, напр.: Твоє „*почекай-почекай*“ мені надбрило (див. вище приклади Г).

Ставлячи в реченні за підмет незмінне слово або чужий вислів, надаємо йому значіння іменника ніякого роду: „*Вчора*“ було ваше, „*завтра*“ буде наше.

Завдання 18. Перепишіть ці приклади і з'ясуйте, чим різняться підкреслені підмети цих речень від підметів у попередньому завданні?

А. І Архімед, і Галілей вина не бачили (Т. Шев.). Срібло та злото тягнуть у болото. Риба та зайці приведуть у старці. Циган, русин, третій лях про те говорили (С. Рудан.).

Б. Батько з сином пішли на панський тік молотити. Мати з невісткою пішли панські коноплі тіпати (І. Нечуй-Лев.) Загула Хортиця з Лугом. Виступає круглий місяць з сестрою зорею (Т. Шев.).

Як зв'язані між собою складові частини підметів у прикл. А і як у прикладах Б?

Висновки: А. Підмет може складатися з двох і більше іменників зв'язаних з одним присудком. Такий підмет називаємо зложеним.

Б. Зложений підмет може складатися з двох і більше іменників (чи слів ужитих в значінні іменника) у назовн. відмін., зв'язаних між собою сполучниками і, та чи й без сполучників (див. прикл. А), або з іменника в назовн відм. і іменника в орудн. відм. з прийменником з, який у цьому разі має значіння сполучника (див. прикл. Б).

Завдання 19. Назвіть підмети і присудки в цьому уривкові.

... Темна наша батьківщина. Розбіглась по жовтих кварталах чорнозему і зойкає росю на обніжках своїх золотих ланів. Блукає вона за вітряками і ніяк не найде веселого шляху.

Болить наше мільйонне серце і хочемо запалити їй груди, своїм комуністичним сьйвом... Темна наша батьківщина!

Змилені коні зупинилися на узліссі. Сказав Савка:

— Втікли.

В рудого міліціонера від скаженого бігу ніс був мов та цибуля. Втирав хусткою піт.

— Повернемо мабуть додому, чи що?

— Ні. Гайда на Солонський Яр!

— Та чого ж ми поїдемо?

— А того, що треба видивитися, осточортіли вже.

Рудий казав, — небезпечно вдвох в таке кубло теліпатися. Але Савка був упертий. Поїхали.

За півверстви зупинились, позлазили з коней і з гушавини оглядали Солонський Яр. Савка сподівався, що біля дворів буде метушня, але по вуличках нікого не видно було: і яр, і ліс, і село — усе ховалося в зеленій тиші.

Так перебували мабуть з дві години. Потім Савка казав переїхати на другий край, що поринув у дубняку, куди не добиралося око.

Коли посідали на коні, у ліс зайшов уже вечір і знову гостро пахло молодняком. Зірвався заць і залопотів по листях.

Темна наша батьківщина, і темні в ній ліси. Тягнуться вони на Полтавщині мовчазно на захід, на південь.

М. Хвильовий.

Ми—тіні... Ми—тіні меткі.

Ми—влучні рушення руки.

Ми носимо в грудях нена-
висти море,—

І в ночі осінні, в обіймах
імли

Ми гімни тобі заплели,

Червоний тероре!

Ми—жах. Ми каракчий

гнів.

Ми молимся культу вогнів.

І хто в відважний, і хто нас
побере?..

Ми—тіні. Ми—криця.

В обіймах імли

Ми гімни тобі заплели,

Червоний тероре!

В. Чумак.

§ 8. Згода присудка з підметом.

В українській мові, як і в інших мовах, присудок згоджується з підметом в залежності від того, що править за присудок.

1. Присудок-дієслово згоджується з підметом в особі, числі, а в минулому часі в однині і в роді, напр.: Я пишу. Ви читаете. Вона поїхала. Вони гуляють. Місяць сходить. Рибалки знов зайшли десь далеко (Н.-Лев.). Десь крикнула сова смутно та жалібно (Н.-Лев.).

Примітка: Форма дієслів 1 та 2 особи однини й множини у нашій свідомості так тісно в'яжуться з замінними іменниками (я, ти, ми, ви), що коли в реченні вони правлять за підмета,—ми їх часто пропускаємо, напр.: Лугом іду, коня веду. Живем комуною, працюєм (Тич.).

2. Присудок висловлений прикметником згоджується з підметом у роді, числі й відмінку (в множині згода в роді відпадає), напр.: Сьогоднішній вечір тихий. Цей будинок дуже високий. Його тінь довга.

Зложений присудок у формі прикметника й помічного дієслова може стояти і в орудному відм.—див. про це § 6 А.

3. Присудок, висловлений іменником, згоджується з підметом у відмінку, напр.: І був він чоловік такий, що не гаразд за діло брався (Л.Гліб.). Київ—місто, Харків—столиця,—але іноді може не згоджуватися і в відмінку, напр.: Я—сестрою, а ти будеш братом. див. § 6 А.

4. При двох чи кількох підметах, присудок ставимо майже завжди в множині: І ти і я нічого не вдіємо. Гордій та Севастян ішли в город дечого купити.

§ 9. Особливості згоди присудка з підметом.

Присудок, згоджуючись з підметом, має в українській мові деякі особливості цієї згоди. Найголовніші з них такі:

1. В українській народній мові, говорячи з пошаною про батьків і інших поважних осіб, присудок ставиться в множині, хоч підмет, до якого він стоується, стоїть в однині, напр.: *Встали мати, встали батько* — де ластовенятко (Тич.). Ранком батько *поїхали* в город по сериню (М. Вов.). Тато *хотіли* й мене втопити, але я випросилась (В. Сеф.). Мати на всіх нас *бурчать* (Коч.).

2. Коли в реченні за підмет правлять іменники, сполучені з числовими іменниками — два, три, чотири, або числові іменники — п'ять, шість, сім, дев'ять, десять і т. д., чи інше числове поняття, то присудок-дієслово може стояти в 3 особі множини або в 3 особі однини. Залежить це від того, чому більшої ваги надаємо ми в реченні: чи тому — „скільки“ (їх було), чи тому — „хто саме“ (був, щось робив).

Де більшої ваги надаємо тому — „хто саме“, — там присудок ставимо в 3 ос. множини, напр.:

Приїхали до вдовиці *три козаки* в гості (хто приїхав у гості до вдовиці?).

Хвалилися *три ляшеньки* козаченька бити (хто хвалився?).

Де більшої ваги надаємо тому — „скільки“, — там присудок ставимо в 3 ос. однини, напр.:

Два сини *оре*, чотири *молотить* (скільки синів оре?).

Гей у лісі, лісі *стоїть* три дубочки (скільки дубочків стоїть?).

У тій темниці *пробувало* сімсот козаків, бідних невольників (Нар. дума).

Сила у нас тоді *було* робити. *Прийшло* до нас троє гостей. *Напало* на мене семеро перекупок.

Ось чому можна сказати: Більшість членів правління *вважає* це за недоцільне — і — Більшість членів правління *вважають* це за недоцільне.

Примітка: 1) Тому що числові іменники — два, три, ...п'ять, десять і інші поняття числові: багато мало, досить, чимало й інш. не містять у собі ясного поняття роду, то, зв'язаний з ними, як з підметами, присудок-дієслово ставимо здебільшого в 3 особі однини, а в значінні минулого часу — в 3 особі однини ніякого роду, напр.: На з'їзді багато було делегатів.

2) Де в підметові — понятті числовому — виразно міститься поняття роду, там можна погодити присудок-дієслово в минулому часі з підметом і в роді — отож можна сказати;

Більшість постановили (хто постановив?)

Більшість постановило (скільки?)

Більшість постановила (погоджуючи присудок з підметом, як з речівником жіночого роду).

3. Коли присудок стосується до зложеного підмета з кількох іменників (у назовн. відм.) і стоїть перед тими іменниками, то його можна ставити або в однині, або множині, напр.: Там його *ждав* Кавун і чотири товариші (Неч.-Лев.). *Жив* собі дід і баба, або *жили* собі дід і баба.

Коли ж присудок стоїть після підмета зложеного з кількох іменників у назовн. відм., то його здебільшого ставимо в множині, напр.: Семен і Семениха *прийшли* з церкви й *сіли* обідати (В. Стеф.). Дід і баба на *призбї сиділи* (Т. Шев.).

4. Присудок, що стосується до зложеного підмета з іменника в назовн. відм. та іменника в орудному відм. з прийменником *з* — і стоїть перед підметом, — здебільшого ставимо в однині; причому можливе родове закінчення присудка-дієслова визначає найближчий іменник: *Був* у мене лікар з жінкою. *Танцювала* риба з раком, а петрушка з постернаком. *Увійшов* той чоловік з господарем у хату.

Якщо присудок стоїть після такого підмета, то його майже завжди ставимо в множині: Сестра з братом *пішли* в місто. Петро з Оленою *підняли* в хаті сутанію (Сім.).

5. Коли в реченні за підмет править поняття збірне, то присудок може бути або в однині або в множині: *Порозходилися* кожний до свого двору. *Кожний хоче* від руки (В. Стеф.). Сотня богомольців *стояли* кругом і ждали.

Якщо немає потреби визначати рід підмета в формі прикметника (а мова йде про людину взагалі), то часто в українській мові й підмет, і присудок ставимо у формі однини ніякого роду: *Зраділо мале* й *велике*. *Усяке хотіло* туди протиснутися.

Примітка: Щойно сказане стосується й до тих випадків, коли ми висловлюємося про когось з особливим співчуттям (Я тоді було трохи не голе, таке убоге (т. ш.), або висловлюємося про когось з презирством (Усяне, мов звірюка, про свою тільки шкуру й дбає).

Завдання 20. Прочитайте подані тут приклади й поясніть, як згоджені присудки з підметами й чому саме так.

„Хіба ти й сам не гуляв, Іване?“ — скажуть мати (М. Вов.). Мати пішли в поле, а батько поїхали до міста. Чотири чоловіки швидко вбігли в хату (Марк.). Слідом за вартовим вибігло два офіцери (Город.). Приїхало до матері да три сини, три сини вояки, да не однакі (Тич.). Хуторець стояв під дубовим гаєм, — усього п'ять хаток біліло (М. В.). Дві хмарки хвилясті в прозорій блакиті назустріч одна одній тихо плили (Вор.). Дванадцять дочок за постать заходить. Ясна черемха, і бузок, і яблуневий цвіт в своїм убранні молодім блищать на сонці золотім і шлють йому привіт (Вор.). На другий день прибіг становий, поняті, лікар з фершалом (Маркович). Спали в стернях думка й серце тихим сном віків (Корш.) Тільки вночі Остап з Соломією зважились податись на берег (М. Коц.). Василь з сином заорали ранок на сході, у степу і сіли під возом снідять (І. Косинка). Іде Марко з чумаками, ідучи співає (т. ш.). Посеред хати сидів Семенко й сестри (В. Стеф.). І їхала теж молода дівчина з братом, і теж попалися розбійникам (М. В.). Тут молодиця з дівчиною сиділи й одпочивали (М. В.). Близько сотні шахтарів чекали, сидючи на ослонах. Незабаром вийшли з хати Вовк і його приятелі (Марк.). Усяке там по своєму казало (Грінч.).

Перед судом стояло десять чоловіка бурлак. То не були ті обідрані, замлілі, миршаві бурлаки, які пробувають по українських сахарнях. Перед судом стояли здорові високі люди, повбирані в гарну одужу. Між усіма бурлаками визначався Микола своїм зростом, своїм рівним станом і гордим сміливим поглядом. Його не зігнула недоля й тяжка неволя. Його брови й вуса чорніли, голова вже ніби білим снігом припала. Виски й тім'я ще чорніли й лисніли, і тільки ніби білим пилом припали, а сивина обхопила

його голову, ніби білим вінком, як буває у чорних людей з цупким густим волоссям. Він став високий та поставний чолов'яга, з дужими руками, з широким станом. На його міцних руках було видно ніби дротяні напружені жили. З-під густих низьких брів блищали невеликі темні горді очі. Вид в нього був сміливий. Чорні довгі вуса висіли, як дві гадюки. Вид його був одкритий, неначе випнутий. Ні один пружок лица не ховався десь в середину; тільки очі лежали глибоко в ямках, ніби поховалися десь під бровами й виглядали звідтіль і розумно, й хитро, і сміливо, й гордо, та все дивилися скоса вбік, ніби казали, що вони нікому не ймуть віри. Інші бурлаки, побачивши свого пана, стояли похнюпившись. Здавалось, ніби вони побачили свою смерть, що підняла над їх головами залізну замашну косу.

І. Нечуй-Левицький.

§ 10. Іменник у непрямому відмінку.

Ми вже знаємо з § 4, що в реченні, крім незалежного іменника у формі назовного відмінка, тобто підмета, можуть бути й іменники залежні у своїй формі від інших слів речення, і такі іменники звемо іменниками в непрямому відмінку, напр. в реченнях: У *Млинках* гомонів базар (М Хв.). Чорне небо нависло над *містом* (Пол.)— іменники: *Млинках* і *містом* є залежні іменники.

Але іноді в ролі іменника залежного від інших слів може бути й інша частина мови, наприклад:

Прикметник: *Допоможіть голодним. Винного двома батогоми не б'ють. Багатий убогого не помічає. Свій своєму не ворог.*

Дієприкметник: *Ми не гішпани, щоб крадене перекупать* (Т. Шев.).

Прислівник: *Читай багато, а думай ще більше.*

Дієйменник: *Не хочу я у запічку дітей *коликати** (Т. Шев.). *Розумний любить *учитися*, а дурень любить *учити*.*

Сполучник: *Над „і“ став завжди крапку. Перед „щоб“ ставимо кому.*

І всяка інша незмінна частина мови, напр.: *Набридло мені слухати ваше „ох“ та „ах“.*

Керівним словом, що від нього залежить іменник у формі непрямого відмінка, може бути підмет (Резолюції з'їзду вже відомі), присудок (Резолюцій останнього з'їзду ще не оголошено), інший іменник у непряму відмінку (Сьогодні починається тиждень допомоги в'язням капіталу), прислівник (Він говорить краще за всіх).

Залежний іменник і всяка інша змінна частина мови в ролі залежного іменника може мати форму всіх відмінків, крім назовного та кличного.

Розгляньмо, яке значіння мають у реченні окремі залежні форми іменників.

1. Родовий відмінок.

Завдання 21. З'ясуйте, яке значіння мають підкреслені іменники у формі родового відм. в кожній групі поданих речень? Назвіть керівні слова, що від них залежать ці іменники, і скажіть, як вони між собою зв'язані — безпосередньо чи посередньо (за допомогою прийменників)? Випишіть ті прийменники.

А. Машина не тільки від **ранку** й до **вечора** гула й свистіла, а ще й ніччю торохтіла на всю Одряду (п. Мирн.). Як до **Троїці** проробили, на одержу заробили (Щог.). Радюк до **півночі** ходив по алеї в садку (Неч.-Лев.). Зараз після **Петра** ми й побралися (Ковис.). На **роздоріжжі**, в пустелі німій, серед темної **ночі** впав знеможений раб, стративши сили свої (Ворон.). Не **розказуй** проти **ночі**, бо ще присниться. Колись за панського ще **права** у пана нашого Трохим Хамула жив (Б. Грінч.). Загупали ціпи по Одраді з **ранку** до пізньої **ночі** (Мирн.). Літом одного тихого та гарного **дня** якоесь у мене було так тихо на серці (Барв.). Того **вечора** хтось прошепотів мені якісь глибокі таємниці (Івч.). Чарівного весняного **ранку**, як сонечко встало і всміхнулось любенько і ясними промінням заграло, тихо плавали хмарки в прозорій та чистій блакиті (Ворон.).

Б. Поклала мати коло **хати** маленьких діточок своїх (Шев.). Мої дні течуть тепер серед **степу**, серед **долини**, налітої зеленим хлібом (М. Коц.). Круг **хаточки** квіточки веселі розцвітали (Б. Грінч.). Де не взявсь собака з-під **воріт** чи із-за **ліси** — присікавсь, аж пишчить (Л. Гліб.). Трудяща ластівка край **берега**

лігала (Л. Гліб.). З-за хмар височенько пливе місяченько і силпе проміння тремтяче (Ворон.). Лісом мовчазним, плутаючись поміж **дерев** у гущавині, довго йшов (Голов.). Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря одпочить (Т. Шев.). Сидить батько кінець столу. Юрба веселих хлопців пройшла мимо нашого садка. І виріс поруч села не то приятель, не то ворог-велетень (Пан.).

В. Якби вона знала, що я приїхала до неї з жалю над її долею нещасливою, то це замкнуло б їй уста (Барв.). Від спеси умира пустиня степова (Грін.). Не втямиш з ляку, де б сховався — таке було те пугало страшне (Л. Гліб.). Хлопчик скакав з радості (М. Вов.). Море байдуже спросоння белькоче (Д.-Чайка). Умер з голоду.

Г. Тепер я одбираю у селян для голодного міста й заводів хліб (Івч.). Наварила, напекла, а для кого? — для Петра. Не для Гриця — паляниця, не для пса — ковбаса (Н. пр.). Не для людей і не для слави мережані та кучеряві оці віршую вірші я (Ш-ко).

Г. Втрата матері тяжко відбилася на вихованні дитини. Слово правди понесли по всій невольничій землі (Т. Шев.). Робота коло **відбудови мосту** вже кінчається. Летять в повітрі пасма диму (Лев.). Іван Тупотун був чоловік середніх літ, при здоров'ї, рум'яний, русявий, середнього зросту (Барв.). Чіпка був ні високого, ні низького зросту (П. Мирн.). Ішли у город дечого купити два чоловіки із селян — Гордій та Севастян (Л. Гліб.). Учитель математики дав нову задачу. Лікар Кравченко відомий спеціаліст (від) нервових хвороб. Цей посуд з глини.

Д. Петро вніс дров і кинув додолу (В. Грін.). Отут **крови** пролита людської і без ножа (Т. Ш-ко). Дала їм мати хліба і на сніданок, і на обід (Васильч.). Принесіть мені **води**. Дайте мені цього **олівця**. Позичте йому **грошей**.

Е. Цуралися пани селянської мови. Дочекався я свого святонька — виряджала в світ мене матінка (Руд.). Не цурайтесь того слова, що мати співала (Ш-ко). Рибалки одійшли далеко від **куренив** (Неч-Лев.). Одірвала його доля від рідного краю (М. Лев.). І йде з **кварталів** робітничих весела зміна до **станків** (Шаман.). Левко, мов прикутий до підлоги, чекав свої долі.

Є. Ми вивчаємо твори Тараса Григоровича Шевченка. Не сподилася тебе рада **батька** любого, старого (Неч.-Лев.). Тихий

світ місяця заграв на верхах дубів (Неч.-Лев.). Дочка старшої сестри вже робфаківка.

Висновки: Іменник у формі родового відм. з керівними словами в реченні в'яжеться безпосередньо або за допомогою прийменників. В реченні він може означати:

1. **Час** — і тоді його вживається з прийменниками — **з, за, від, до, коло, після, серед**. Коли ж при цьому родовому відмінку іменника є прикметник, тоді його вживаємо без прийменника (*Толітньої ночі було на Дніпрі*) — див. пр. А.

2. **Місце**. Цього родового відмінка вживаємо з прийменниками — **біля, коло, кінець, край, між, мимо, поруч, серед** — див. прикл. Б.

3. **Причину**. Цього родового відмінка вживаємо з прийменниками — **від (од), з (із)** — див. прикл. В.

4. Родовим відмінком іменника визначаємо якість призначення для когось чи для чогось і вживаємо його з прийменником для — див. приклади Г.

Примітка. В українській мові родового відм. від дієслівних іменників на **-ння, -ття** з прийменником після на означення часу та з прийменником для на означення мети — вживаємо дуже рідко. Ось чому

замість:

Після докладного обговорення справи дійшли до такого висновку.

Уже минуло два місяці після нашого побачення.

Відряджено Комісію до с. Жулян для переведення слідства в справі відомої пожежі.

Для одержання відпустки вам треба звернутися до завідувача.

треба казати:

Обговоривши докладно справу, дійшли до такого висновку.

Уже минуло два місяці, як ми бачилися.

Відряжено Комісію до с. Жулян, щоб перевела (або щоб перевести) слідство в справі відомої пожежі.

Щоб одержати відпустку, вам треба звернутися до завідувача.

5. Іменником у родов. відм. зазначаємо стосунок до чогось, прикмету чи якість чогось,

походження, належність до фаху, матеріал, що з нього щось зроблене. Цієї форми іменника вживаємо без прийменників і з приименниками — з (із), від, напр.: Чоловік *із чужого роду*. Пальто з дорогого *сукна*. Лікар від *ушних хвороб* — див. прикл. Г.

Примітка. На означення стосунку, якості в родовому відмінку рідко вживаємо дієслівних іменників на *ня*, *ття*, і тому замість: Промовець підкреслив *потребу* введення німецької мови по наших профшколах, або: Спосіб *ведення* дізнання *такий*... треба казати: Промовець підкреслив *потребу* ввести німецьку мову... Спосіб, (як) *вести* дізнання *такий*...

Родовим відмінком іменника означаємо частину цілого та те, що його беремо на короткий час — див. приклади Д.

7. Іменника у родовому відм. ставимо після дієслів, що мають значіння віддалення, відокремлення або наближення (див. прикл. Е), а також після дієслів: *співати* (пісень), *грати*, *танцювати* (козачка, коломийки), *учитися* (учуся математики) й інш.

8. Іменник у род. відм. означає й приналежність до когось чи до чогось (див. приклади Є), але його вживаємо здебільшого тоді, як при цьому іменникові єсть погоджені з ним слова напр.: „Каменярі“ — твір *нашого видатного письменника* Ів. Франка — Коли ж таких погоджених з цим іменником слів нема, то в українській мові родовий відм. приналежності замінюємо звичайно відповідним прикметником і — замість: твори *Шевченка*, город *тітки*, син *сестри* — кажемо: *Шевченкові* твори, *тітчин* город, *сестрин* син.

2. Давальний відмінок.

1. Іменник у формі давального відмінка означає — а) особу чи річ, що їй на шкоду чи користь щось діється, або б) стосунок одної особи до другої, або стосунок якогось предмету чи дії до певної особи, напр.:

а) Чинили чабанам вовки велику шкоду (В. Грінч.). Бідному Савці нема місця ні на печі, ні на лавці. Дніпро беріг рие-рие, яворові корінь мие (Т. Ш-ко). Кому радісно на серці, до того увесь світ сміється. От хоч раз мені добрий заробок трапився (І. Франко). Як угледів дівчину, аж очі йому засвітились (Федьков.).

б) Нам бракує грошей. Чогось мені, братці, мед-вино не п'ється. Доводилось колинебудь вам польову кашу їсти? (П. Мирний).

2. Іменника у формі давального відмінка ставимо після дієслів: дякувати, дивуватися, дорікати, коритися, кортіти, казати, помагати, пробачити, потурати, сміятися, шкодити й інших, подібних до них, наприклад:

І земля скорилась зовсім-зовсім сну (Пан.). Федько Толі здивувався (В. Вин.). Всі дякували нам. Мені іноді кортить висадити все місто в повітря (Михайл.) Спи, мій малесенький, спи, мій синок, я розкажу тобі безліч казок (О. Олесь). Спірка і Стьопка всіма силами старалися помагати йому (В. Вин.).

3. Іменника у формі давального відмінка ставимо після прикметників: вдячний, вірний, винен, вигідний, противний, гідний, радий і інш., напр.: Ми дуже вдячні вам за пораду. Завжди він вірний товариству. Він винен йому два карбованці. Я сам собі, гідний, противний (В. Винич.).

4. Іменника у формі давального відмінка ставимо після прислівників: важко, сумно, байдуже, скрутно, страшно й інших подібних, наприклад: Важко було жити Маркові після батькової смерті (В. Грінч.) Сумно бабі Тимчисі було (В. Стеф.). Олександрі все було байдуже (М. Код.) Мені аж страшно, як згадаю оту хатину краю села (Т. Ш-ко).

5. Крім цього іменника у формі давального відмінка вживаємо на означення часу й на означення місця наближення з прийменником *к*, напр.: Нахилилися квіти *к землі*. Немов ластівку *к весні* сподіваюся (М. Вов.).

Але в сучасній літературній мові цього давального відмінка вживаємо дуже рідко і майже завжди замінюємо родовим відмінком з прийменником *до*, напр.: Прийшли *к йому* люди — прийшли *до нього* люди.

Примітка: В українській мові, замість іменника у формі давального відмінка, іноді вживають (особливо

в літературній мові) іменника у формі родового відмінка з прийменником **у, в**, напр.: Сльози потекли **йому** з очей—сльози потекли **у нього** з очей. Болить **мені** голова—болить **у мене** голова.

Завдання 22. Придивіться до наступних прикладів і з'ясуйте значіння замісних іменників у давальному відмінку.

Жив **собі** на світі один багатир. Іду я **собі** містом... іду та й роззираюся (І. Фран.). Щоб **мені** цього більше не було. Ти **мені** туди більше не ходи. Та він **вам** і двох слів не звяже до купи. Це таке **тобі** ледащо, що й за холодну воду не візьметься.

Чи конче потрібні в поданих вище реченнях, щоб зрозуміти їх, іменники — **собі, тобі, мені, вам**—чи можна й без них обійтися? Придумайте самі кілька речень з такими іменниками в давальному відмінку.

Висновок: В українській мові часто вжив в давальному відмінку замісних іменників (**собі, тобі, мені, вам**), що не становлять справжнього об'єкту, на який переходить вплив дії, а служать тільки на те, щоб підкреслити стосунок особи, про яку говоримо, до певної дії.

Ці замісні іменники в давальному відмінку мають чисто стилістичне значіння й можуть випадати з речення без ніякої шкоди для змісту.

Завдання 23. Прочитайте подані нижче приклади і з'ясуйте, що означають у них залежні іменники у формі давального відмінка.

Ярмо було накладене на ший дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром (М. Коц.). Вовкові барана з горла не видереш. Смерть забрала мені найкращого приятеля. Пани б'ються, а мужикам чуприни трясуться. Тому чоловікові недавно жінка вмерла. Я допомагаю моїм батькам у їх щоденній праці. Годив Рябоко їм (панам) мов болячці й чиряку і що ж за те Рябку? (Гул.-Арт.). Дай серцю волю—заведе в неволю. Сон мені дивний приснився, крила мені вирости—дужі, широкі крила (Дніпр.-Чайка). Нам добре відомі ваші плани. Я тобі не рівня... не ходи за мною: ти не будеш мені мужем,—я тобі

жоною (Нар. піс.). Голодному все хліб сниться. Мені однаково, чи буду я жити на Україні чи ні (Т. Шевчен.). Довго я не хотіла коритись весні (Л. Україн.). Івасеві чулась казка в тихім шелесті весни (Чупр.). Найбільше шкодило Романові, що кобіт не мав (Васильч.). А я вам скажу: день іде, іде така година, коли ні тут, ні там — ніде, кордонів жадних не буде (Лепкий). Він радий кожному про це сказати. Скрутно тільки приходиться Романові зимою (Вас.). Мені самому зробилося сумно (І. Фран.). Воно не к добру йде. Я к святам поїду додому. Було собі ягня, потішненьке таке, в кошарі не було такого, жартливе і швидке, не слухало нікого (Л. Гліб.). Мені було тоді важенько. Усе було кажу собі: дурна голова, нерозумна. Почала я тоді частіш до Марусі ходити — легше, наче, мені стало (М. Вовчок).

Завдання 24. Назвіть іменники в родовому й давальному відм. в поданому тут уривкові і з'ясуйте їх значіння.

— Розкажи ж мені, Марку, що ти за чоловік на світі, — спитав Кобза, — що тяжкими гріхами так опаскуднів свою душу, що тебе, як сам кажеш, не приймає ні земля, ні саме пекло?

— Добре, — одказав Марку, трохи замислившись, — розкажу; ти мені якось подобався; може згодиться тобі те, що од мене почуєш, може й ти мені згодишся, або я тобі, так от слухай. Батько мій був з самих найпервіших січовиків, що осадились кошем на Чортмлику. Запровадив їх туди польський круль, Степан Батор, надавши їм лицарську регулу, щоб вони боронили хрещений люд од дряпійних татар і ногайців. Не дуже подобались татарві і ногайцям такі сусіди, як наші запорожці; побачили вони, що самі не справляться, і от підняли проти Січі оту бісову Кабарду. Так чого вже вони не робили, анічогісінько не вдіяли: вибивали запорожців сотнями, а в Січ приходило тисячами. Однак дуже таки надозолила Кабарда січовикам; от вони, завдавши чосу татарві, одпроварили чималий загін і проти черкесів, щоб і їм утерти носа. В тім загоні ватажком був мій батько. Перебравшись через річки Дон і Кубань, наші сіроми спалили не один аул, не одну тисячу і народу викоренили. Раз, як так порядкували запорожці в одному аулі,

батько мій захопив дівчинку по десятому року і як повертались у Січ, то її узяв з собою. Вернувшись на Запоріжжя, оддав він ту дівчинку на руки одній бабусі, що жила в Старих Кодаках. Так з цієї ж дівчинки виросла дуже гарна дівчина, такої подобі й не бачили у нас на Україні. Така, кажу, що як побачив її мій батько через кілька років, то аж ахнув і так закохався, що й лицарство своє покинув і одружився з нею; це ж моя й мати. Ото, бач, оженившись, батько мій пішов ік Чигирину, бо звідти був родом. Там у нього була батьківська хата з левадою і деяке хазяйствечко, і він з лицаря зробився пахарем. Тільки не надовго; і року не прожили вони там собі любенько, як татарва й ногайці, з'єднавшись з черкесом знов набігли на Січ і вибили з коша запорожців. Прочувши про це, круль Батор одним своїм словом підняв усю Україну: і старе, і мале попхалось на війну, пішов і мій батько. Моя мати дуже його кохала, душі в собі не чула; що вже батько не робив, як її не улещав, а не схотіла зостатися одна, і разом з ним поїхала битися з татарами. Он яка була.

О. Стороженко.

3. Знахідний відмінок.

Завдання 25. Прочитайте подані тут групи прикладів і з'ясуйте значіння іменників у формі знахідного відм. у кожній з тих груп. Від яких слів залежать ті іменники в кожній групі і як з ними зв'язані — безпосередньо чи посередньо? Випишіть прийменники, що з ними вжито іменники у знахідн. відм.

А. Семенку, візьми віничок, покропи землю та й замети хату (В. Стеф.). Коваль коня кує, а жаба ногу підставляє. Повиймала молодиця перепічки, хату вимела та й сіла прясти (Грінч.). Весна зиму проганяє і зелений по землі весна килим розстилав (Т. Ш.). Та взяв якось заступ і лопату, та й пішов собі у поле криницю копати (Т. Ш.). В собі самому знайдеш ту причину, що двигав могутній крок віків (Заг.). Сміло з повіток плуги витягайте, куйте вселюдно мечі (О. Ол.).

Б. Провожала три поля, три милі, прощалася при долині (Т.Ш.). Ця свитка коштує двадцять чотири карбованці. Прости мені,

моя мила, що ти мене біла — куплю тобі **горнець** меду, **барилочну** пива (Пісня). Приніс грошей **із сотню** (Мирн.). От книжок коли б хоч **із пуд** одержати (Плуж.). Копу заробиш, а на **карбованця** з'їси (м. в.). Сукно коштує по **три карбованці** аршин. Чом не прийшов, як я говорила? А у мене цілу **нічну** свічка горіла (Пісня). Безробітній я **третій рік** (Плуж.). Вже не **три дні**, не **три ночі** б'ється пан Трясило: од Лимана до Трубайла трупом поле крилось (т. ш.) Через **три дні** знайшли його (Грін.). Іди, іди, мій синочку, та й не **забавляйся**, за **дві за три неділеньки** додому вертайся (Пісня). •

В. І по цей бік гора, і по той бік гора, по між тими крутими горами сходила зоря (Піс.). **Кінець** греблі стоять верби. Слава тобі, Гамаліє, на весь світ великий, на всю **Україну**, що не дав ти товариству згинуть на чужині (т. ш.). Сину! Тату! Діду! Ходіть живо понад **став**: я по воді піду (Рудаєв.) Ой **попід гай** зелененький ходить Довбуш молоденький (Пісня). Ой піду я **межи гори**, **межи тії бойки**, де музика дрібно грає, скачуть **полегоньки** (Коломайка). І це там, де всі дороги у прекрасну ведуть **далечінь** (Плуж.). Сюди туди поза **стіл**, та й під піл сховався (Руд.). Киньмо лихом об **землю**. Так наші молоти гримали раз-у-раз о кам'яне **чоло** (Фран.). Кину кужіль на **полицю**, сама піду на **вулицю**. Крізь дощову густу і рівну **сітку** запаленіли ізмарагди нив (Плуж.).

Г. За **правду**, за **волю** ми підемо враз, ні ланці, ні багнети—не пострах для нас (Рев. піс.). Ми не кинемо боротись за **волю** (Ол.). Нащо ж ті листки, дівчата? На **лік**, на **страву** їх рвете яку? (Фран.). Нічого з тобою робити. Мушу тобі на **закуску** хоч телицю вбити (Руд.). І діди мої по **сіль** у Крим волами їздили (Плуж.). А дівчина по **гриби** ходила, в темнім гаї, в лісі заблудила (Піс.). Бережи **копійку** про чорну **годину** (Нар. пр.). Прийшов спас—бери **рукавиці** про **запас** (Нар. пр.). Деся у садочку шие сорочку своєму миленькому про **неділочку** (Грінч.).

Г. Через **неї** мій вік молодий пропав (м. в.). Втервав соловейко голос через **ячний колос**, через ранне **вставання** та через **щebetання** (Нар. пр.). Сидить сова коло стола, дивиться, як пудло,—через **сову** до сокола промовити трудно (Піс.). Дякую вам за це **слово**, але я його не приймаю (Стеф.). Не заріже батько сина, свої дітини за **честь**, за **славу**, за **братерство**, за **волю** Вкраїни (т. ш.).

Д. Ми всіх катів зітрем на порох. Повстань же військо злидарів! Сміло в ногу, на вільну дорогу, уверх голова, раз, два, раз, два! (Марш.). Вони йшли рука об руку і про щось розмовляли. Тихий сон по горах ходить, за рученьку щастя водить (Ол.). Так утомився, що насилу додому добився. Мачуха пасинкові на волю давала: хоч льоблю купи, — хоч голий ходи (Н. пр.).

Е. У неділю, вранці рано, синє море грало (Т. Ш.). Ой сяду я у п'ятницю, чи не напруду хоч чисницю (Піс.). Коли б можна бути через зиму котом, через літо пастухом, а на Великдень попом (Нар. пр.). З пожежі виніс я старії рани, що болять під сльоту (Фран.). Я вперед прямую без вагання. В жагучий день, і в ніч, і в холод, і в грозу (Заг.). Під холеру вони обоє полягли (Марн.). І блідий місяць на ту пору з-за хмари де-де виглядав (Т. Ш.).

Висновки: Іменник у формі знахідного відм. може означати:

1. Справжній об'єкт, що на нього переходить безпосередньо дія підмета визначена в присудкові — див. прикл. А.

2. Кількість, ціну або вимір: довжини, обсягу, часу. Цієї форми іменника з таким значінням вживаємо без прийменників і з прийменниками — з (із), за, на, по, через — див. прикл. Б.

3. Місце, шлях, напрямок, або об'єкт дії. Цього знахідного відмінка завжди вживаємо з прийменниками: — в (у), за, між, поза, понад, під, попід по, повз, на, над, крізь, через, о, об — див. прикл. В.

Примітка. Знахідний відмінок з прийменником в (у), після дієслів руху — іти, їхати, летіти тощо — ставимо здебільшого тоді, коли вислів має значіння в середину чогось, у щось, напр.: Веди гостей у світлицю (Грін.). На визначення самого напрямку в україн. мові звичайно вживаємо родового відм. з прийменником до, напр.: іду до школи, до установи (див. родов. відм.).

4. Мету. Цього знахідного відм. вживаємо завжди з прийменниками: за, на, по, про — див. приклад Г.

5. Причину. Цього знахідного відмінка вживаємо теж з прийменниками: **за, через** — див. прикл. Г.

6. Спосіб. Вживаємо його з прийменниками: **в (у) на, об**—див. приклад Д.

7. Час. Цього знахідного відмінка вживаємо з прийменниками: **в (у), на, під, через** — див. приклади Е.

Уваги до вживання іменника у формі знахідного відмінка.

Крім зазначених вище випадків, іменника в знахідному відм. ставимо:

а) після дієслів: **мати, уважати, визнавати, приймати, брати і под.** з прийменником **за**—в значінні мати когось за когось, за щось, напр.: *Нас мали за рабів негідних. Дякую вам гарно газди і газдині, що ви мали мене за газду, а мою за газдиню* (Стеф.). *Хочу тебе за дружину взяти* (Гр.). *Я це приймаю за жарт. Визнано за кончу потребу* поширити виробництво заводу.

б) після дієслів: **обирати, призначати, ставати й інш.** з прийменником **за** або **на**, напр.: *Обрали його за старосту гуртка. Обрали його на голову зборів. На секретаря при Райкомі призначили тов. Радченка. Проте, після зазначених дієслів залежний від них іменник може бути і в орудному відм., напр.: Ми оберем собі ватажком Марка* (Стор.).

в) після дієслів: **говорити, казати, співати, згадувати, думати, чути, знати, забувати, дбати** — з прийменником **за** або **про**, також і без прийменника, напр.: *Кобзарі нам розказали про війни, про чвари, про тяжке лихоліття, про лютії кари* (Т. Ш.). *Згадав про діти, хвору жінку, про щастя, що втікло* (Фран.). *Отамане наш, — не дбаєш за нас* (Пис.). *Згадай мене, моя нене, бодай раз на днину, а я тебе ізгадаю сім раз раз годину* (Пис.).

г) після дієслів: **хорувати, слабувати, нездужати**, а також після відповідних прикметників — з прийменником **на**, напр.: *Щось він часто на легені хорус. Він*

довго *слабував на очі*. Ой злегенька, музиченьки, злегенька, злегенька, бо щось моя дівчинонька *на ніжки слабенька* (Коломийка).

Г) після дієслів: *грати, вигравати, дзвонити, трубити й інш.* з прийменником *на, в (у)* — в значінні інструменту, напр.: *Заграй мені дударика на дуду*. Литва *на труби затрубила* (Котл.). *Задзвонили в усі дзвони по всій Україні* (Т. Ш.) *Добре чорту в дудку грати в очереті сидячи: одну зломить, друга буде* (Нар. пр.).

Д) після дієслів: *радити, порадити, зрадити*, напр.: *Порядь мене, дівчинонько, як рідная мати, чи з тобою женитися, чи другої ждати? Він зрадив своє товариство*.

Е) після прикметників та прислівників у вищому ступені з прийменниками *за, над* в розумінні порівняння напр.: *Наталка краща за Оришку*. *Нема цвіту цвітвішого над маківочку, нема роду ріднішого над матіночку* (Пис.). *Правда ясніша над сонце*.

Примітка. Після прикметників та прислівників у вищому ступені в розумінні порівняння, залежного іменника вживаємо так само й у родовому відм. з прийменником *від*, напр.: *дужчий від мене*.

Є) при дієсловах із запереченням *не* залежний іменник, крім форми родового відм., може мати й форму знахідного відм., напр.: *Ніхто до тебе не простягне руку* (Фран.). *Не бери, мій сину, наймичку*. *Візьми ти краще багату жінку* (М. В.) *Хіба я вам коли правду не сказала* (Федьк.).

Ж) знахідний відмінок однини від назов неживих речей чоловічого роду може мати форму родового відм. однини, напр.: *Я пишу листа* (і лист) *до матери* *Я вже бачив цього словника*.

З) Знахідний відмінок множини від назов тварин, а іноді й осіб, замість властивого закінчення у формі родового відм., може мати форму назовного відм. множини, напр.: *Ой там чумаки сірі воли пасе ще й з крилиці напуває*. *Ой на горі чабан вівці заганяє*. *На припоні пасли коні, сідлані, готові*. *Гей, як крикне пан Турецький та й на свої слуги, слуги молодецькі* (Пис.). *Мала баба три сини, а всі були русини*. *Один*

ходив до школи, другий робив підкови, третій робив санчата, щоб возити *дівчата* (Гал. піс.). А хто любить гриби, гриби, а я печериці, а хто любить *дівки, дівки* а я *молодиці* (Коломийка).

и) Іноді, щоб підсилити дієслово, вживаємо у формі знахідного відм. іменника від того самого кореня, що й дієслово, напр.: *Свято святкувати*. Я сьогодні буду у вас *нічку ночувати*.

Коли цей іменник не має при собі ніяких належних до нього слів, то його можна пропустити, не порушаючи змісту думки: Я сьогодні буду у вас *ночувати*; коли ж при ньому є які належні до нього слова, то пропускати його неможна: Ще цю *ніч переночуй*, дитинко (Стеф.).

Завдання 26. Прочитайте ці уривки і з'ясуйте залежність та значіння іменників у знахідному відм.

Ну, як мені забуть далеку Білу Гору
І теплий блиск очей (там трави в тумані...)
Що зрадили мене... де в ніч ясну, прозору
Носився з вітром я скажено на коні...
І все мені джурчать швидкі холодні хвилі,
І все мені завод невпинно цокотить,
І верстак скрипить про дні минулі, милі,
Коли повстали ми і йшли Петлюру бить...

* * *

Колеса тупо б'ють... по рейках перебої...
Вже міст через Дінець давно прогуркотів.
Стою біля дверей... і дихає сосною
Квиління вітрове про весни юних днів...
Рубіжне... знову путь... Володине... Кабанне...
Нарешті Сватове, і крикнув потяг: „Стій!“
Сходили на базар, помилися у бані, —
Я вірші став писать під вечір золотий
Писав чогось про смерть... неначе знав, що ніччю
Раптовий стрілів блиск вогку поріже тьму...
Й ми знов підем на бій за владу робітничу...
О, не забуть мені Червону ту зиму!..

В. Сосюра.

Углиб, у землю, в дикий ґрунт,
Де лелії колись цвіли
У крейду, в креміль, у корунд
Зі свистом свердел зануривсь.
Ввігнав у землю рівний клин
Тугих тростин робучий трест
І креше в попіл, в пил, у плин
Земної зверхні жирний лес.
Й коли в рудавий залізник
Ввійде захеканий свердел
Навколо, мов гарячий мак,
Метал родимий зацвіте.
В низи, у безвість, в синій ґрунт,
У тїнь, що розцвіте колись,
У крейду, в креміль, у корунд
Зі свистом свердел зануривсь.

М. Йогансен.

4. Орудний відмінок.

Завдання 27. Прочитайте подані тут групи прикладів і з'ясуйте, що означає іменник у формі орудн. відм. в кожній з цих груп? Від яких слів залежать ці іменники в орудн. відм.? Як вони зв'язані з тими словами — безпосередньо чи посередньо (з прийменниками)? Випишіть ті прийменники.

А. Ми приїхали з Одеси потягом. До Америки можна тепер дістатися і аеропляном, не тільки пароплавом. Словом сильним, мов трубою, мільйони зве з собою (Фран.). Пошлю наймитом віз очерету (Барв.). Я переслав гроші телеграфом. Щороку весна обсіпала село білим цвітом та оперізувала зеленню (Пан.). Я не вмю говорити китайською мовою. Хоч сивою зозулькою перекуй до мене. Мати переказала дочкою, щоб він поспішав додому. Лиха конем не об'їдеш. Там орала дівчинонька воликом чорненьким (Піс.). Буде ворог клятий батьками орати, матерями волочити (Гал. стр. піс.) Господарством усього міста відає Комгосп. Попереду Гамалія байдаком керує (Ш-ко).

Б. Високими та широкими Дністровими берегами постелилися шовкові трави (Федьк.) Трахтомирів горою свої хатки розкинув (Т. Ш-ко). Ішов степами, ішов долинами, спочивав перелі-

снами (Сенч.). **Вулицею** іде гурт хлопців. Над ланами дощі ідуть рясні (Пан.). Увігнуться рідні груди під колесами велетнів дужих (Пан.). Ой сяду я під хатою, на вулицю гляну (Т. Ш-ко.). Попід стіною сиділи чоловіки й жінки (Коп.). Над селами над нивами, лугами та долинами велика хмара йшла (Гліб.). Баштан жовтіє понад ярим (Рильськ.). Човен поплив за водою. За горами гори хмарами повиті, засіяні горем, кров'ю политі (Т. Ш-ко.). Ярема, знявши шапку, став мов перед паном (Т. Ш-ко.). Перед хатою росте садок. Гордій був щасливий поміж хлопцями (Грін.). Ходиш між людьми, як між вовнами (Коп.). Переді мною і за мною степ колишеться, як море (Щог.).

В. Щасливою годиною козак уродився. Пісні виспівую було ясними зорями. Тихими вечорами, коли все замовкне і з гори повіє смутком, у Насті завжди починався неспокій (Вас.). Стали сходитися вечорами то в нашій школі, то в Тетяниній (Вас.). Він цілими днями не бував дома. Завідувач приймає понеділками й суботами. Останніми днями ціна на хліб упала. Сталось це перед святом.

Г. Дивиться лисицею, а думає вовком. Соколом, стрілою злетів би я туди. Дим хмарою заступить сонце перед вами (Т. Ш-ко.). Зацвів козак рожею, а дівчина калиною. Чи край моря диким маком ти цвітеш, чи у лузі на калині ти зозульною кувш (Піс.). Брехнею світ пройдеш, та назад не вернешся. Добрим ходом можна там за дві години бути. Ти мене хитрощами не заманиш. Ми йшли на полювання з охотою. З тріском упало дерево. Я прочитав з приємністю це оповідання. З сумом на душі повертався він додому.

Г. Кохалася мати сином, як квіткою в гаї (Т. Ш-ко.). Я тобою серце веселюся. Ви мною не журіться. Хвалився циган своїми дітьми. Він гордиться своїми дочками. Там люди голодом мруть. За гомоном та стукотнявою — нічого не чути; за курявою — нічого не видно (С. Вас.). За слізьми нічого ми й не бачили. За лихими людьми та й за ворогами гуляти не вийшла (Піс.). За тобою, Морозенку, вся Україна плаче (Піс.).

Д. Він двома роками старший від мене. Він головою вищий за всіх. Як ту воду відром, цебром вино розливають. (Т. Ш-ко.). А за мною молодого сім кіп хлопців чередою (Піс.). Піймали шуку молодці та в шаплиці до суду гуртом притакали (Грін.). Він не схожий обличчям на брата. Обидва товариші були схожі своєю вдачею.

Висновки: Іменник у формі орудного відм. в реченні може означати:

1. Знаряддя чи засіб, що ним орудуємо або за допомогою його щось виконуємо (звідци й назва орудний), напр: Я рубаю дрова *сокирою*; або предмет чи сферу впливу чийсь чинности, напр.: Всіма *справами* сам завідувач керувати не може (див. прикл. А).

2. Місце і напрямок руху. Цього орудного відмінка вживаємо без прийменників і з прийменниками: *за, під, попід, над, понад, перед, між, поміж* (див прикл. В).

Примітка. Іменника у формі орудного відм. на означення напрямку руху вживаємо тоді, коли зазначаємо рух в одному якомусь напрямку напр.: Іду *вулицею* додому. Іду *Дніпрсм* до Канева. Коли ж зазначаємо рух в різних напрямках, тоді вживаємо іменника у формі місцевого відм. з прийменником *по*: *Ходжу по вулиці, по кімнаті* (див. місц. відм.).

3. Час. Цього орудного відмінка вживаємо без прийменників і з прийменником *перед*: *Мий руки перед обідом* (див. приклад В).

4. Спосіб чи стан дії. Орудного відмінка, що означає стан дії, вживаємо з прийменником з (див. прикл. Г).

5. Причину якоїсь дії чи явища. Цього орудного відмінка вживаємо без прийменника і з прийменником *за* (див. прикл. Г).

6. Міру або кількість, а також схожість (див. прикл. Д).

7. Крім цього, іменника в орудному відм. вживаємо з прийменником — *за* і словами *згідно з*, щоб означити згоду чи наслідування чому, напр.: Ми це зробили *згідно з розпорядженням* центру. Я це зробив *за вашою порадою*.

Примітка. Іменника в орудному відмінку вживаємо і як головну частину зложеного присудка, напр.: Ти *другом, братом і сестрою* сіромі стала (Т. Ш-ко). Як була я *людиною*, то *Прісею* зва-лась (Т. Ш-ко). — див § 6 А, або в зложеному підметі з прийменником *з*, напр.: Я *з братом* косив, — див. § 7.

Уваги до вживання іменника у формі орудного відмінка.

1. В українській літературній мові, здебільшого в діловодстві, трапляється, що в реченнях, де нема підмета, а за присудок правлять дієслівні форми на -но, -то (див. безособові реч. § 18), орудного відмінка вживають на означення дієвої особи, напр.: Книжку прочитано мною; Завідувачем передано вам листа. Такі звороти не властиві українській народній мові і часом можуть вносити неясність у вислів, бо як сказати: Завідувачем вам передано листа — то не знати чи завідувач, як автор листа, його передав, чи тільки хтось його передав завідувачем (через завідувача), а через те —

замість:

Мною прочитано книжку.

Завідувачем передано вам листа.

Протокол підписано секретарем.

Ухвалено до вжитку Методкомом...

треба казати:

Я прочитав книжку.

Завідувач передав вам листа.

Протокол підписав секретар.

Методком Укрголовпрофосвіти до вжитку ухвалив...

2. Часто щоб підкреслити поняття, що міститься в дієслові, ставимо перед тим дієсловом іменника того самого чи подібного походження в орудн. відм., напр.: Люди зійшлися і дивом дивувалися. Ліс *стогоном* *стогне*. Ані *слихом* *слихати*, ані *видом* *видати* (Грін.).

3. Іноді, щоб підкреслити значіння іменника-підмета, повторюємо його в орудному відмінкові, напр.: Масти Федя медом, а *Федь* *Федем* (Н. пр.). Чорта люби, а *чорт* *чортом* (Н. пр.). *Жарт* *жартом*, а робити треба.

4. Іменника у формі орудного відм. ставимо після дієслів: бідкатися, журитися, турбуватися (кимсь, чимсь або за кимсь, чимсь), дорікати, допікати (комусь чимсь), віншувати (когось, чимсь: щастям, здоров'ям), перекидатися (кимсь чи чимсь): Чорт *перекинувся* *чоловіком*. Багатир *перекинувся* *мухою* (Грін.).

Завдання 28. Прочитайте і з'ясуйте значіння й залежність іменників у формі орудного відм. в цих віршах:

Арґами, арґами

золотими, голосними обізувалися гаї

самодзвонними:

Йде весна

Запашна

Квітами — перлами

Закосичена.

Думами, думами —

наче море кораблями переповнилась блакить

ніжнотонними:

Буде бій

Вогневий

Сміх буде, плач буде

Перламутровий...

Стану я, гляну я —

скрізь поточки як дзвіночки, жайворон як золотий

з переливами:

Йде весна

Запашна

Квітами — перлами

Закосичена.

Любая, милая —

чи засмучена ти ходиш, чи налита щастям вкрай

там за нивами:

Ой одкрий

Колос вий

Сміх буде, плач буде

Перламутровий...

П. Тичина.

Листки падуть; падуть зів'ялі, зжовклі

І з шелестом кладуться під ногами.

Якісь пісні давно - давно замовклі,

Мов привиди снуються над полями.

Якісь квітки, бліді і недоцвілі,

З-між бур'янів обличчя вихиляють,

Чиїсь слова, забуті, але милі,

Над головою раз-у-раз літають.
Хто їх казав? Коли і де?.. Весною
Шептали їх уста, не в'ялі рожі..
Невжеж оті слова підуть за мною
По життєвим, тернистім роздорожжі?
Невжеж вони літатимуть світами,
Слідів моїх пильнуючи безпечно?..
Нехай летять; най срібними нитками,
Як павутиння, в'ються безконечно.

Б. Лепкий.

5. Місцевий відмінок.

Завдання 29. З'ясуйте значіння іменників у формі місцевого відмінка в кожній групі поданих прикладів. Від яких слів залежать іменники в місцевому відм.? Як вони зв'язані з тими словами, від яких залежать — безпосередньо чи посередньо (з прийменниками)? Випишіть ті прийменники.

А. У пишних палатах якогось магната розкішні лілеї цвіли (Мьнж.). В давніх літописах наших єсть одно оповідання, що зворушує у **серці** найсвятіші почування (Ворон.). На **вигоні** де-далі став людніше і шумливіше (Вин.). Посьолок на **горі**, а там завод сизий, на **серці** пелюстки так тепло-тепло так (Хвил.). І виріє я на **чужині**, і сивію в **чужому краї**, та самотньому мені здається, кращого немає в **світі**, як Дніпро (Т. Ш-ко). Ой горе тій чайці, ой горе небозі, що вивела чашняток при **битій дорозі**. Ішов старець по **долині** з ламанцями у **торбині** (Гліб.). За вітром слава полетіла по **всіх усядах** і **кутках**, по **байраках** і по **садках** (Гліб.). Він довго ходив по **кімнаті**.

Б. В літі кожна качка прачка. Розплітається уранці **срібних снів** мережка (Сл.). Праця в сільських школах кінчається в **травні** місяці. Микиті в-**осени** мине чотирнадцятий (Вас.). На ранній **весні**-провесні, гей, на **світання** гук (Тич.). Бачу я себе о тій **порі**, коли я ходив із старою та завоженою граматиною в **руках** і радісними, золотими

надіями в грудях (Вас.). Сидимо було день при дні у дівочій та робимо (м. в.). Казано в середу везти новобранців по обіді (м. в.). Вернувся раз учитель Пачка по полудні додому (Ковал.). До Дмитра дівка хитра, а по Дмитрі хоч комін витри (Н. пр.). Тепер Логвинова земля, а по десяти роках знов буде Лаврінова (Грінч.). По обіді — спочивати, по вечері іду спати. Праця в установах починається о 9 годині ранку. Ой сподівайся мене тоді в гості, як будуть о Петрі бистрії ріки замерзати. об Різді калина в лузі процвітати (Грін.). Жду не діждуся, як об весні ластівки (Грінч.).

В. Він тепер живе у великій біді. Пархоме, в щасті не брикай (Гул.-Ар.). Ніхто мене не пригорне при лихій годині. Одвідай мене безрідну, бездольну в чужій стороні при лихій хуртовині (Грінч.). В крові, в пожежах, в руїні і будуванні з ясною усмішкою Волі прийшла свідомість села (Пан.). Був він чоловік середніх літ, при здоров'ю (Грінч.). Чого з'являвсь мені у сні (Фран.). Ой зацвіла калинонька в лузі, чогось моя голівонька в тузі. І упав в нестями майстер перед нею (Дн. Чадка).

Г. Не вам в мережаній лівреї, донощики і фарисеї за правду пресвятую стать (т. Ш-ко). І дощ іде, роса паде, а я в капелюсі, і я маю більший гонор, як багач в кожусі (Гал. колом.). Гинуть, гинуть у ярмах лицарські сини (т. Ш.). Їх слухає якийсь дядько в жовтому брилі, в жилеті з салдатськими гудзиками (Він.). У самі, чорний, як мара, рукою піт з лица втира і кайлом уголь б'є і б'є в норі шахтар (Черн.).

Висновки: Іменник у формі місцевого відмінка в сучасній українській мові в'яжеться з іншими словами в реченні тільки посередньо, тобто за допомогою прийменників в (у), на, о (об), по, при і може означити:

1. Місце, де хтось чи щось знаходиться, чи щось відбувається, і його вживаємо з прийменниками: в (у), на, при, по (див. пр. А).

Примітка. Іменника в місцевому відм. з прийменником по вживаємо здебільшого на означення місця руху в різних напрямках, напр.: І діти майнули по горищах, по кошарах, по льохах — усюди (т. Ш.).

2. Час, коли щось відбувається. Цього місцевого відмінка вживаємо з прийменниками: **о (об), у (в), по, при** — див. прикл. Б.

Примітка 1. Місцевого відм. від назов історичних осіб з прийменником **при** на означення часу в українській мові не вживається, і тому замість таких зворотів: *Це було при Хмельницькому... при Мазепі*, — краще і властивіше казати: *Це було за Хмельницького... за Мазепи* (див. родов. відм.).

Примітка 2. В українській мові часом вживають у місцевому відм. дієслівних іменників з прийменником **по, при** на означення часу, напр.: *По скінченні роботи я йду додому. При переписуванні цієї статті я знайшов багато помилок. Такі звороти не властиві укр. мові і їх треба замінити дієприслівником: *Скінчивши роботу...*, *переписуючи цю статтю...*, або замінити реченням: *Як скінчу роботу... як переписував цю статтю...**

3. Обставини, за яких щось відбувається, або стан, в якому хтось знаходиться. Цього місцевого відмінка вживаємо з прийменниками: **в (у), при** — див. прикл. В.

4. Предмет або річ, у якому хтось є (здебільшого в значінні одежі). Цього місцевого відмінка вживаємо з прийменником **в (у)** — див. прикл. Г.

Уваги до вживання іменника у формі місцевого відмінка.

Крім згаданих вище випадків, іменника у формі місцевого відм. ставимо: а) після дієслів — **знатися, розумітися** на чому, чім: *Він на цьому розуміється, як вовк на астрономії* (Н. пр.); **вибачати** комусь на слові: *Вибачте мені на цім слові; тужити, журитися* біднатися по комусь: *Ой чи будеш по мені журитися* (Проте, часто після цих дієслів може стояти іменник і в орудному відм.: *За мною не тужіть*); **висловитися** (забирати голос) у справі: *Хто з товаришів іще висловиться в цій справі?*

б) Іменника у формі місцевого відм. ставимо після іменників: **плач, туга, журба, нудьга** з прийменником **по**, і цей зворот має значіння прикметникове — який плач? яка журба, нудьга, туга? *по чоловікові, по матері й т. ін.*

Крім випадків з цими іменниками (журба, туга, плач, нудьга) іменник у формі місцевого відм. з прийменником *по* в значінні прикметниковому українській мові не властивий, а тому

замість зворотів:

Стаття по економгеографії (яка стаття);

Лікар по нервових хворобах;

Засідання по справі громадянина...

треба казати:

Стаття з економгеографії;

Лікар нервових хвороб;

Засідання в справі громадянина...

в) Іменника у формі місцевого відмінка ставимо після прикметників: **хороший, гарний, рум'яний, красний**, (на личку, на виду): Побреду, побреду до тієї дівчини, що хороша *на виду* (Н. піс.). Старий дід був червоний *на виду*, як буряк. Як дівка *на лиці* марна, не скаже їй жоден, що гарна; **відважний сміливий** (на словах), **дужий, міцний, сильний** (в руках).

г) Іменника у формі місцевого відм. ставимо після прислівників: **легко, тяжко, сумно, радісно** (на душі, на серці): Тяжко, важко *на серденьку*, як вечір настане (Н. піс.).

Завдання 30. З'ясуйте залежність і значіння іменників у формі орудного та місцевого відмінка.

Мусіла баба злазити з печі: онука заслабла й потребувала тепла. А що не було місця на лаві у тісній хаті, послалась баба долі. І син, і невістка наче не бачили того. Там вона й лишилась.

З кутка, між дверима й мисником, де на долівці вона лежала—стара, забута смертю мати—все видавалось чудним. Досі вона роками валялась на печі і звикла дивитись згори в долину. Тоді синові діти здавались дрібними, сліпнуче око все спочивало на білявих головках або ловило сердиті, прибиті нуждою обличчя невістки й сина, коли пропливали повз неї од дверей до печі. І вже з-за комина чулось, як бубоніли їх голоси.

Тепер все виросло зразу. Діти, що спинались над нею до мисника і обсипали кришками з хліба та всяким сміттям, синові чоботи, старі, намерзлі, важкі, як гори, і босі ноги невістки, що ставали перед самим обличчям та закривали весь світ. Тепер вона бачила в печі в'юнкий вогонь, що паливо жер, а все ж умирав з голоду, чорні кутки по під лавками, що роззявляли беззубі роти й дихали згнилою вогкістю. Часом, коли одчинялись двері, стовп білої пари, наче туман, стелився по долівці, закриваючи все, і здавалось, що така має бути і смерть, каламутна, безока, з холодком по ногах.

Де ж вона? Чому не приходить? Не докличеться баба. Бродить навколо, а про бабу забула. Чоловіка забрала, задушила семеро дітей, ось-ось не видно, як по онуку прийде. Скрізь покосила, поклала цілі покоси, а про бабу забула. І чудно, і страшно, що так трудно вмерти.

Довгими днями, а ще по довгих ночах, коли миші товчуться по згнилій картоплі і по бабинім тілі, а таргани шарудять коло неї, як коло старої ганчірки, лежить тихенько баба й од часу до часу викидає з просохлих грудей тужливе зідхання, тонке, як скавуління сліпого щеняти.

— Ох-ох!.. Де та смерть моя ділась!..

— Нема на вас сконання! не дають спати... — сердито бурчить невістка, і лавка скрипить під нею.

— Нема! — говорить баба у тон невістці і облизує ясна, де були колись зуби, і лиже зсохлі, запалі всередину губи.

Кисленького хочеться бабі, капустки або розсолу з-під огірків, а дрімота сплітає дійсність із снами: уривки казок, отченаша і синові чоботи важкі, як гори, що лишають по собі мокрі сліди.

Погому сон раптом щезає, як змитий водою, і баба чув своє маленьке тіло, якому твердо й зимно лежати долі на тоненькій ряднині, у вогкім кутку.

Нащо вона? Кому потрібна? Життя виїло сили із неї і, як лущиння з картоплі, кинуло в кут. А душа міцно вчепилась за ту шабатурку і не хоче її покинути.

Небагато місця займає баба на світі, куток під мисником, а всім заваджає. Небагато з'їсть хліба, а й те при нужді велике. І знов шелеснуть уста, як сухе листя:

— Ох!.. моя смертонько... де ти?

Тіло часом прохало. З тої горсточки шкіри й кісток, з присохлого живота, порожніх грудей — добувалось непереможне фантастичне бажання і заглушало розум:

— Мо-лоч-ка...

Тоді невістку нападав сміх. Не говорила нічого, а тряслась од сміху грудьми, лицем і животом, аж кутні білили між скривленими губами.

Бабі було так кривдно. Не дають молочка... Молочка не дають...

Вона з жалю кривилась, бурчала, їй до сліз молочка хотілось, хоч знала, що його навіть слаба дитина не бачить.

М. Коцюбинський.

§ 11. Прикметник у реченні.

1. Прикметник входить звичайно в склад речення:

а) як слово погоджене з яким-небудь іменником у прямому чи непрямому відмінку, або б) як складова частина зложеного присудка (див. §§ 2, 5, 6), напр.:

а) Чорний залізний велетень з мутно-червоним черевом привалився до пристани. Розчинив свої чорні пельки-трюми й затих, зомлів, випускаючи ледве помітний димок з величезного закуреного димаря. Він жде собі поживи: золотого зерна з широких ланів України. Він, отой велетень, з просунутими в залізні відрі ланцюгами, з якимсь незрозумілим написом на чолі, приплив до тихих плавнів, щоб набити своє порожнє черево українським хлібом (М. Черняв.).

б) Він обріс бородою, став старший і наче трохи чужий (Коц.). Хати вже були обдерті, розбиті, переповнені пилом (Коц.). А ліс ще якусь хвилинку стояв нерухомий, мов мертвий (Коц.).

Примітка. Прикметники, що входять в речення, як складова частина зложеного присудка, можуть не погоджуватись і можуть погоджуватись з іменником, до якого вони стосуються, напр.: І бачив Вперед, як думки ці й собі стали рухатись жваво, неспокоїно, а очі їм стали глибшими, стурбованими, неспокоїними (Вин.). І зробився я знову незримий, та й пропхався у палати (Т, Ш-ко.). Ой як мені молодесенькій не ходити смутнесенькій (Пис.).

2. Прикметника, після числових іменників: два, три, чотири—перед іменниками в назовному або знахідному відмінку множини, ставимо здебільшого в родовому відмінку множини, не погоджуючи його таким чином з іменником у відмінку, напр.: У мене були *два рідних брати* Цього року на нашій вулиці будуть *чотири нових кам'яниці*. Але бувають і погодження: *Ой три шляхи широкії* до купи зішлись (Т. Ш-ко.).

3. Прикметника у формі вищого ступеня в українській мові не можна передавати прикметником у позитивному (першому) ступені з словом „більш“, і тому—

замість таких зворотів:

треба казати:

Треба було вживати більш рішучих заходів.

Треба було вживати *рішучіших* заходів

Більш дешевого краму, як у Соробкопі, ви ніде не знайдете.

Дешевшого краму, як у Соробкопі, ви ніде не знайдете.

4. Прикметника в найвищому ступені не можна передавати прикметником у позитивному чи вищому ступені з словом „найбільш“ або „самий“ і тому

замість зворотів:

треба казати:

Найбільш високі дерева ростуть у тропічних лісах.

Найвищі дерева ростуть у тропічних лісах.

Найбільш популярний сьогодні письменник—Остап Вишня.

Найпопулярніший сьогодні письменник—Остап Вишня

Сама болюча в даний момент справа—це ліквідація дитячої безпритульності.

Найболючіша в даний момент справа—це ліквідація дитячої безпритульності.

Київ—це саме старіше місто на Україні.

Київ—це *найстаріше* місто на Україні.

5. Після кількох прикметників у однині, що стосуються до одного іменника, в українській мові не ставимо цього іменника в множині, напр.: Цю справу

вже не раз обмірковували в *австрійському й німецькому парламенті* (а не парламентах).

6. Як у реченні хочемо прикметникові надати особливої ваги, то в бесіді перед ним і після нього робимо павзу, а на письмі ставимо коми, напр.: Він, хворий, ще працює.

Коли прикметник має при собі залежні від нього слова і з ними стоїть після того іменника, з яким погоджений, то його з усіма тими словами відділяємо комою, напр.: Непорушно стоять дерева. *загорнені в сутінь* (Коп.). *Поля, засіяні зерном*, випускають уже перші колоски.

Коли ж прикметник з залежними від нього словами стоїть перед іменником, з яким погоджений, то відділяємо його з усіма залежними від нього словами комою тільки тоді, як особливої ваги надаємо тій частині в реченні і робимо після неї павзу, напр.: *Облита пахучим цвітом*, деревина аж тягне в свій холодок.

Завдання 31. Прочитайте цей уривок і выпишіть з нього парами прикметники з іменниками, з якими вони погоджені. Окремо выпишіть речення, в яких прикметники становлять головну частину зложеного присудка. Поясніть розділові знаки при прикметниках.

Ж Е Б Р А Ч К А.

В галерії образів, між найсвіжішими творами штуки, звертав на себе найбільшу й майже виключну увагу публіки образ одного молодого артиста, що вималював на полотні звичайну міську стару жебрачку в природній величині і з такою реальною правдою, що видці чудувались і не могли начудуватись, хвалили й не могли нахвалитись молодого артиста...

Одного літнього дня стояло перед згаданим образом троє людей: досить ще молодий чоловік, молода, дуже хороша й після найновішої моди вбрана пані, мабуть його жінка, і молоденька, також вельми гарна і зі смаком убрана панночка, мабуть сестра старшої дами. Всі троє стояли рядом перед образом, а з їх очей так і пробивалось німе зачуду-

вання й те остовпіння, в яке чоловіка деколи вправляє правдивий твір штуки.

В залі було цим разом виїмково дуже мало людей, бо день був надто гарячий, а крім того вже зближався полудень; тим то товариство, вийшовши з першого вражіння й ні на кого не оглядаючись, почало між собою півголосно розмовляти.

— Ах, боже,—скрикнула хороша пані,—до того справді треба вже великої здібности, щоб намалювати такий образ і впровадити чоловіка в таку ілюзію.

— Здається, вона так і дивиться на нас своїми старечими очима й от-от промовить жалісним голосом: „Дайте шажок Христа ради“—додала молода панночка й тяжко зідхнула.

— В тім власне лежить суть штуки, — сказав пан з повагою. — Представити річ так, як вона в дійсності єсть, влити в неї життя, а крім того, осінити її певною мірою ідеальности — належить до справдішніх артистів; тож і автор тої картини, як зачувати — молодий ще чоловік, справді має перед собою велику будучність.

Товариство подалось кілька кроків назад і знов потонуло в огляданні картини.

— Візьміть прошу вас, під увагу те лице, — став говорити до своїх товаришок пан. — Артист навмисне вилив на голову своєї старої цілий сніп соняшного проміння, щоб усі риси її лица були тим видатнішими, і справді осягнув цим свою мету, бо перед нашим оком не може вкритися ні найменша подробиця, потрібна для схарактеризування того лица. Дивіться, з якою вірністю віддані всі його риси ті старечі, давнього блиску позбавлені очі, тая сіль незчислених зморшок... або ті уста, напіврозкриті, беззубі, — здається вони ніби порушаються...

— Справді чудесно,—скрикнули обидві пані.

— Це ще нічого, — говорив пан далі, — це річ вправи й техніки. Найголовніша річ у тім, що артист умів вдихнути в свій малюнок справдішне життя. Погляньте на нього з більшою увагою: чи не говорить з того лица біда, нужда, голод, а може ще й слабість, одним словом життя? Здається, та старенька своїми очима, своїми зморшками, своїми поси-нілими губами просить нас, благає в нас помочі, здається,

від нашого милосердя залежить її порятунок, її існування... Що ж — чи не так?..

Пані стали уважно дивитись на картину, однак, не говорили нічого. Пан добув з кешені картку паперу, згорнув її в трубку й подав своїй жінці.

— Подивись через ту трубку.

Жінка заплющила одно око, а до другого приложила звиток паперу й уважно приглядалась до картини.

Рівночасно панночка звинула в трубку обидві долоні й собі стала тим способом дивитись на образ.

— Ну, і що ж ви бачите?

— Я бачу руку, — відповіла жінка, — і та рука немов відстає від полотна.

— А з другої руки видно лиш голий лікоть, — додала панночка, червоніючи.

— На те, власне, я й хотів звернути вашу увагу, — сказав пан вдоволено. — Одною рукою, з котрої видно лиш голий лікоть, притримує жebraчка свої лахи, а другу витягнула по милостину. І власне щодо тої витягненої руки показав молодий артист величезний талант, майже геній артистичний. Бо не тільки та рука віддана, як не можна лучче зо всіма зморшками й жилами, та що тут в найвищій степені заховано перспективу, а через це видається, мов би та рука відстає від полотна, мов би соняшне світло на ній рухасться, переливається; але найважливіше те, що вона з виразом лица творить гармонію, сказати б — одну цілість...

— Ах, так, — промовила старша пані, — я навіть почуваву в тій хвилі якесь неописане зворушення в грудях, а до очей тиснуться мені сльози... на правду. Вона повела хусточкою по лиці...

Всі трое, надивившись доволі на цінну картину, вийшли з залі, перейшли через великий коридор і опинились на площі, що розстелялась перед галерією образів...

Всі трое перейшли через площу й мали вже перейти в бічну вулицю, де був базар, коли якась жebraчка, що стояла на розі вулиці, обпершись на мур, витягнула до них суху руку та стала лебедіти слабим голосом:

- - Ах, ласкаве панство! я ще нині нічого не їла... я така голодна, така хвора... змилосердіться над нещасливою, по-дайте милостину Христа ради!

Але панство не звертало на неї ні найменшої уваги і йшло все вперед поважною ходою. І нащо їм звертати на неї увагу? Скільки то таких самих жебрачок стрічають вони щодня на вулицях міста?

Тоді жебрачка, — не знати вже, для чого: чи їй так докучив голод, що вона за всяку ціну хотіла достати милостину, чи вона мала яку іншу гадку (вона перед тим дивилася на браму, що вела до галерії образів), — відділилась від муру, заступила дорогу молодій, хорошій пані і діткнулася своїми холодними пальцями її ручки, щоб тую красну рученьку поцілувати.

— Ах, боже мій! — скрикнула молода пані, — як же мене налякала якась огидна баба! Недобре мені робиться, серце б'ється! — і міцно вчепилась до руки свого чоловіка.

Всі трое приспішили ходу.

— Ах! і якими вже зухвальними стають ті нероби. Вже справді небезпечно показатись на вулиці, — скрикнула з обуренням молода панночка.

— Я вже кілька разів у газетах звертав увагу магістрату на цей нагніток суспільности, що непокоїть спокійних людей, — сказав пан, — але магістратові, ані поліції навіть не сниться взятись до якихбудь заходів, щоб викоренити його...

Всі трое пішли прискореним кроком до базару.

Шкода тільки, що ті люди не приглянулись краще тій напасливій жебрачці... Була то, власне, та стара жебрачка, що послужила за моделю молодому многонадійному артистові до його славного образу, — та сама, що на її портрет на виставі всі трое дивувались, так ним запалювались; та сама у власній особі, тільки що правда — на образі була вона „осінена певною мірою ідеальности“...

Т. Бордуляк.

§ 12. Прислівник у реченні.

Прислівники та дієприслівники в реченні прилягають до інших слів, або можуть входити в склад зложеного присудка, — напр.: Надворі *стало тепло*.

Найчастіше прислівники та дієприслівники в реченні прилягають до дієслів і рідше до прикметників та при-

слівників. Приклади: Душа твоя, мій брате, бентежиться даремно (Л. Укр.). Як солодко грає, як глибоко крає, розтинає білі груди, серденько виймає (Л. Укр.). Він тепер страшенно лютий. Він тепер дуже багатий. Звідціля гаряче, а звідтіля боляче. Вона завжди акуратно виконує свою роботу.

Примітка: Прислівник і дієприслівник буває в реченні й керівним словом, напр.: У нашій школі вчиться багато робітників. Він гадав, скінчивши середню школу, вступити до вищої.

Завдання 32. Перепишіть подані тут речення й підкресліть в них прислівники однією рискою, а дієприслівники двома рисками. Зверніть увагу на розділові знаки при дієприслівниках.

Потроху та помалу, то зробиш і користь чималу. Не смійся з людей нині, бо завтра люди з тебе сміятимуться. Добро довго пам'ятають, а зло ще довше. Співають ідучи дівчата (т. п-ко). Я міркував собі йдучи (т. ш-ко). Пустуючи, дурне ягня само забилося до річки (Гліб.). Білий димок, хвилюючись, здіймається догори понад чумацьким табором (Код.). Стогне вітер, плаче дощик дрібненько, дрібненько. Кажуть квіти: „Ми конаєм тихенько, тихенько“ (Жук.). Малий соловейко шебече раненько (Чуб.). Лихо швидко приходить, а поволі відходить (н. пр.). Соловей двічі задириливо тьохнув і, не переводячи духу, зашабарчав щось довгедовге (Вас.). Лисиця, на гави задивившись, впала в криницю. Ось чутно як сопуть ситі воли, жвакаючи росяну траву (Код.). Снігур, в гаю гуляючи, синичку кохав і, скачучи на дубочку, любенько співав (Гліб.). Ой крикнула лебедонька, із-за хмари виринаючи, заспівали козаченьки, в поход виступаючи (н. піс.). Коло білої хатки червоніє рясне вишняка, та високий куц калини стріху підпирає, закриваючи всю білу стіну (М. Вовчок).

Висновки: Коли дієприслівник не має при собі інших належних до нього слів, то його в реченні здебільшого не виділяється комами, напр.: Я міркував собі йдучи (т. ш-ко).

Кому при ньому ставимо лише тоді, коли хочемо йому більшого значіння надати в реченні; в розмові тоді перед ним і після нього робимо, павзи, напр.: Ми читаємо *стоячи*, і Ми питаємо, *стоячи*.

Коли ж дієприслівник має ще при собі належні до нього слова, то його разом з тими словами завжди в реченні виділяємо комами, напр.: Вигляда старий, *сумуючи під тином*, давненько вже свою дитину (Т. Ш-ко).

§ 13. Прикладка.

Завдання 33. Перепишіть ці приклади й підкресліть в них іменники, що правлять за підмет — одною рискою, а іменники вжиті на пояснення інших іменників — двома рисками.

Місто Київ лежить над Дніпром. Місто Суми лежить на Полтавщині. Сьогодні вартує міліціонер Грищенко. Горобличка, гарна птачка, хату замітає, а ворони, добрі жони, пішли танцювати. То представиться Алкану-пашаті, трапезонському княжаті, сон дивен, барзо дивен напрочуд. То Алкан-паша, трапезонське княжа, на турків яничар, на бідних невольників, покликає (Н. дума про Сам. Кіш.).

Як погоджені з іншими іменниками іменники вжиті на пояснення їх? Як у розмові вимовляємо іменники вжиті на пояснення інших іменників? Якими розділовими знаками виділяємо їх на письмі?

Висновки: 1. У реченні часто трапляються іменники вжиті на пояснення інших іменників (підмета чи іншого іменника) і погоджені з тими іменниками лише у відмінку, напр.: Над річкою Дніпром розкинулось наше село; — тут іменник „річкою“ пояснює іменника „Дніпром“. Такі іменники, що пояснюють в реченні інші іменники і стоять з ними в одному відмінкові зветься прикладками.

2. Прикладка може стояти й перед іменником, з яким погоджується у відмінку, і після нього.

Коли прикладка стоїть перед іменником, з яким погоджується у відмінку і в розмові після неї робимо павзу, то на письмі після неї ставимо кому, напр.: Тоді шинкарка Гороває Настя, кабашниця степоває, козака - нетягу за чуб брала (Нар. дума).

Коли ж прикладка стоїть після іменника, з яким погоджена, то перед нею і після неї ставимо кому, напр.: Сірий чижик, дрібня птиця, задумав жениться! Тоді ляхи, дуки срібляники, добре дбали... (Нар. дума).

Тісний зв'язок між прикладкою й іменником на письмі зазначаємо рисою (-), напр.: Не сонтрава вночі розцвітає. Мамо-голубко! Прийди, подивися, сина від мук захисти (Граб.).

Завдання 34. Назвіть прислівники, дієприслівники та прикладки в цьому уривку. Поясніть розділові знаки.

Діялося це... діялось це не тоді, як людей було трохи, а тоді вже, як було їх багато, дуже багато: і не тоді це діялось, читачу, як по річках та ставках текло молоко та меду, а як в річки та ставки текла морями кров, та сльози, та піт.

З цього, слухай же, і почалося все. В тих місцях, читачу, де падав цей піт, ці сльози, там стала земля парувати. Стала земля парувати, стала та пара здійматись угору, стала рости і зробилася з неї велика хмара Життя. І де більше лилося того поту, тих сліз, то все більше росла тая хмара, велика хмара Життя. А як дійшла вона до своєї пори, то родилося в неї двоє дітей, двоє синів Життя: Вперед і Назад.

Родились вони, і як тільки родились, так стали люто ворогувати між собою, стали люто битись між собою, ці сини Життя: бо те, з чого плакав Вперед, з того Назад сміявся, а з чого співав Вперед, з того Назад лютував. Бо Вперед любив сонце, боротьбу і людей, а Назад.. Що любив Назад? Що ж, як не те, що боїться сонця, боротьби і людей.

Бо Вперед любив сонце, боротьбу і людей; а через це він встромляв цим людям у груди, замість серця, пекучі жарини, він давав їм неспокійні, колючі думки, хльоскав їх голодом і страхіттям Життя, він вливав їм у жили жагучого раювання побід, боротьби, гнівом і гордістю очі запалював їм, — і ці люди йшли і тяглися за ним, і раділи й страждали.

А Назад виймав людям серце, клав на місце його холодну, ненажерливу жабу, яка глitala радощі Життя, глitala вогонь його та світло і завжди була холодна й чорна. Назад обгортав людей золотом, обковував цим трухлявим, отруйним золотом, яке боялося сокири думки. Назад обкурював людей чадом лінощів і спокою, і люди боялись руху і праці, боялись великого хвилювання. Через це вони любили Назада й не любили окутаних злиднями, неспокійних, гнівних людей Впереди.

Через це люди боялись, через це лилась кров, сльози і піт, якими годувалися жаби людей Назада. І де більше лилося цього всього, там більш росли то бились Вперед і Назад, ці сини Життя.

В один такий час, коли в тій країні стояла чадна тьма, коли пугачі пугали на темних могилах і гордо ходив по змордованих трупах Назад, цей Назад зустрівся з Впередом.

— Ну? — посміхнувся Назад — скоряєшся? Чи ще хочеш битися?

— А хіба на землі нема вже ні радощів, ні мук, щоб я не схотів більше битися? — промовив Вперед. — Хіба вже всюди у грудях червоні жарини згоріли на сірий байдужий попіл? Хіба скрізь уже розум людський, це просторе і хмарне небо, де б'ють вогневі блискавці, зійшов на стояче тягуче болото, де ледве ворухнуться черви-думки?

— А що, як скрізь? — скрикнув Назад.

Вперед посміхнувся.

— Ну, а що, як скрізь? Скоряєшся тоді? — жадно повторив Назад. — І будеш служити мені?

— Скоряюсь і буду служити, — промовив Вперед.

— Добре! Коли так, то ходім. Ходім, я покажу тобі тих, у яких були великі, найбільші жарини. Я покажу тобі тих, які блискали попереду всіх вогневими блискавицями. Найкращих твоїх покажу! Гляди ж!

— Ходім... — посміхнувся Вперед. І вони полетіли.

Небо ночі з морозу було темне, глибоке, а зорі розчервонілись і весело-дрібно підстрибували, щоб зогрітись. Внизу спала земля... а може й не спала, а тільки думала щось велике, таємне. Села, убогі на радість, багаті на сльози, обідрані села, скорчившись, лежали в ярах та балках, мов старчата в рівчаках, силкуючись нагріти собою своє тоще, нещасне тіло. Фуга гралася снігом і сипала ним із степів на беззахисні села, не знаючи, що їм і так занадто холодно.

В. Винниченко.

§ 14. Неповні речення.

Завдання 35. Прочитайте подані нижче речення і скажіть, якого головного члена речення немає в деяких з них?

А. Дивлюся на небо та й думку гадаю. Самотній сиджу над рікою (Леп.). Живемо комоною, працюємо (Тич.). Будьте, як у себе вдома. Аби живі, а голі будемо. Туди не йди... Як перейдеш місток, бери праворуч.

Б. Ви приїхали з Одеси?—Ні, з Харкова. Чи Петро вже прийшов? Прийшов. Куди ти підеш ввечері?—До бібліотеки. Тільки землі, що за нігтем. Десять років хтось — усе комусь щось, а мені—ніколи ніхто нічого... (Н. пр.).

В.—І ви тут? Драстуйте!

— Здорові були.

— На спідницю?

— Ні, це я Федькові на сорочку.

— По чім?

— Трицять п'ять.

— А я оце дітям гостинця... (О. Вишня).

З'ясуйте, коли в реченні можна пропустити головні члени речення? Чи легко догадатися пропущених членів у тих прикладах? Попробуйте доповнити окремі речення пропущеними членами. Чи виграв на цьому речення, чи, навпаки, втратить щодо жвавості і стислості? Пригадайте самі й напишіть кілька висловів на привітання, пригадайте й запишіть кілька висловів з військової команди.

Висновки: 1. В нашій мові дуже часто трапляються речення, в яких пропускаємо один з головних членів речення—підмет чи присудок,— а іноді й обидва, коли їх легко догадатися.

2. Підмет у таких реченнях пропускаємо тоді, коли за присудок правлять дієслова у формі 1 або 2 особи (однини, чи множини) теперішнього часу дійсного, або наказового способу, бо вже в самих тих особових формах дієслова криється поняття про дієву особу—підмет (Див. прик. А).

3. Підмет, чи присудок, а то й обидва пропускаємо тоді, коли про них можемо знати з попереднього речення, або їх легко догадатися, напр.: Книга лежить на полиці, а олівець на столі. Коли ти приходиш із заводу?—О четвертій годині (Див. прикл. В).

4. Підмет чи присудок, а то й обидва пропускаємо в розмові між двома бесідниками, де пропущені члени речення можна легко відгадати з попередніх слів (див. прикл. В), а також при команді (*Струнко! До бою!*), у привітаннях (*Здрастуйте!—Здорові!*), підчас раптових, несподіваних явищ (*Пожежа! Горить! Рятуйте!*).

5. Усі такі речення, в яких пропущено (немає) одного з головних членів (а іноді й обох), але вони зрозумілі з іншими реченнями, і пропущені в них головні члени речення легко уявити, називаються **неповними**.

Завдання 36. Назвіть і выпишіть неповні речення з поданих тут уривків.

I.

Живем комуною, працюєм. Поміж горами монастир. Навколо ліс, а перед нами сам Дніпро. Чудний якийсь—ігражу й не пізнавш. Усе він спить, усе він думає, ніяк не перемрів. Живем комуною, працюєм. Як тільки світ—із заступами йдемо на монастирське. Ченці минають мовчки нас і довго хрестяться й плюють направо й наліво. Крикучий гонг покличе до сніданку. Назустріч сонце гімн свій

лль. Смімся, вірим і горим. Лише Дніпро ще більше похмурнів. Усе він думає, ніяк не перемріє.

II.

На капусті жовті метелики, а на Дніпрі — білі. Вітрила груди пнуть, до сонця весла грають, стежки світають за човнами — і тільки пісня по воді: „Ой гиля, гиля, гусоньки, на став“. На капусті жовті метелики, а на Дніпрі — білі. В човнах все ліс, що рубаний, що цілий. Голодне місто проковтне і все таки обмерзне. Тоді хоч дайте ж ви робітників. Сміються: всім дамо! Ось ми на зиму в отамани, то може й зовсім вас доб'єм.

— Ой гиля, гиля, гусоньки, на став!

II. Тичина.

§ 15. Назовні слова і словосполучення.

Завдання 37. Прочитайте подані приклади і з'ясуйте, якого головного члена речення немає в окремих прикладах? Чи відчувається брак цього члена в цих прикладах? Чим вони різняться від неповних речень? Чи треба в них догадуватися якогось члена, чи ні?

A. Садок. Пани. Московська мова...

Веселі жарти, крики, сміх...

Майовий день. Квітки і трави.

Весна навколо і у всіх.

І нагло — пісня України (О. Олесь).

Нижніша від ночі, миліша від ранку,

Струнка і хороша і вічно смутна,

Вся в білім убранні, вся в білім серпанку,

Як в пір'ях лебідка... Лебідка вона (О. Олесь).

B. У вбогого щодня піст (н. пр.). І в Кракові злидні однакові (н. пр.). Зовсім козак, та чуб не так (н. пр.). Де люди — там і лихо. Чернеча злоба до гроба. Без ножа, як без рук. Тепер мені не до танців. Кривого дерева в лісі найбільше.

B. Редакція газети „Вісті“. Контора фабрики взуття „Комборбеазу“. Лікар спеціаліст від ушних хвороб. Потяг на Одесу. Повне видання творів Т. Г. Шевченка. „Комуна в степах“ — Куліша. „Під тихими вербами“ — Грінченка.

Чи можна вважати іменники в назовн. відм. у тих прикладах за підмети, чи ні? Яким тоном і темпом ми виголошуємо ті вислови? Коли ми найчастіше вживаємо таких висловів? Пригадайте написи на вівісках різних установ, крамниць тощо, пригадайте назви картин, малюнків, журналів, газет, окремих творів письменників.

Висновки: 1. В нашій мові часто трапляються слова і словосполучення, при яких немає присудка-дієслова, а іменника в назовному відм. в цих сполученнях не можна вважати за підмет, бо він не погоджений тут із присудком-дієсловом (а підметом зветься іменник у назовн. відм. погоджений з присудком). Тому такі слова і словосполучення не будуть реченнями.

2. В українській мові, особливо в народніх прислів'ях, трапляються такі словосполучення, де немає ні присудка-дієслова, ні іменника в назовн. відм., а є іменники в інших відмінках з прийменником, напр.: *Без ножа, як без рук.*

3. У цих сполученнях непотрібно догадуватися ніяких пропущених членів, бо вони самі цілком зрозумілі і без тих, ніби-то пропущених, членів речення і цим вони відрізняються від неповних речень.

4. Такими безприсудковими (бездієслівними) словами і словосполученнями передаємо слухачеві, чи читачеві: а) малюнок зовнішньої природи, оточення, настроїв, опис особи — див. приклади А.

а) назви явищ, стосунків між людьми, становище людини — див. прикл. Б.

в) назви установ, редакцій, видавництва, малюнків, творів окремих письменників — див. прикл. В.

5. Всі такі слова і словосполучення називаються **назовними**.

6. Назовні слова і словосполучення вимовляємо таким самим тоном, як і речення-розповіді, але повільніше й виразніше, а павзи між ними робимо куди довші, ніж між реченнями-розповідями.

Завдання 38. Назвіть речення неповні й назовні слова та словосполучення в цих прикладах.

Ліси дрімучі, тихі, сумо- виті,	Збіжжя кругом: синіє бла- ват в житі,
Ставок з водою ясною, як скло,	А панський лан, як море те одно;
Хати курні, соломою по- криті —	Голодний хлоп в старій, подертій світлі —
Торідний край і ріднеє село.	То рідний край і ріднеє село. <i>В. Лепкий.</i>

Вранці — роси. Марити.
Мовчати.
Колос. Шум. Волошки.
Знов волошки.
Материнка. Конюшина.
Смутку трошки.
Вранці — роси. Марити.
Мовчати.

В. Чумак.

§ 16. Загально-особові та неvirразно-особові речення.

Завдання 39. Прочитайте подані нижче речення і скажіть, якого головного члена речення в них немає?

Як за все візьмешся — нічого не зробиш. Доки не наму-
чишся, доти не научишся. Як підеш без грошей у город,
то сам собі будеш ворог. Брехнею світ перейдеш, та назад
не вернешся. Слабий будеш — перебудеш, кого любиш — не
забудеш. Скільки води не пий, а все п'яний не будеш.
Плачем ділу не пособиш. Бідою біді не допоможеш. Вік
живи — вік учись. Хвали день увечері. Одними руками на
таку велику сім'ю хліба не настачиш.

1. З'ясуйте, форму якої особи й числа мають присудки в тих реченнях? Чи як відтворити ніби то пропущені у цих реченнях підмети ти, то значіння вислову зміниться, чи залишиться однаковим? Чи форма 2 особи

однини в тих реченнях стосується до певної, дійсно одної особи, чи може стосується вона до всякої людини?

2. Пригадайте подібні вислови, що їх самі вживали або чули від інших людей, і з'ясуйте, коли ми вживаємо в нашій мові подібних речень?

Висновки: 1. В нашій мові часто трапляються речення, в яких немає підмета, а присудком є дієслово в формі 2 особи однини теперішнього часу дійсного або наказового способу.

2. Пропущений ніби то в тих реченнях підмет ти не визначає справжньої дієвої особи, а визначена присудком дія стосується до всякої особи взагалі, тому то такі речення й називаємо загально-особовими.

3. Загально-особових речень найчастіше вживають у наказах та прислів'ях, а також у тих випадках, коли бесідник хоче надати окремій думці твердження загального характеру, напр.: За такі гроші тепер коня не купиш.

Завдання 40. Прочитайте подані речення і скажіть, якого головного члена речення в них немає?

З одного вола двох шкур не деруть. За одного писемного трьох неписьменних дають, та й то не беруть. Дурного і в церкві б'ють. Наймають до телят, а роби, що велять. Не стріляли тоді, а кололи. Отут таки біля тюрми, за муром, виведуть, заколять і покинуть... А потім уже загребуть (О. Вашня).

Чи можна вважати ці речення за неповні? Чи треба догадуватися в них пропущеного підмета, чи може вже в самих дієсловах-присудках криється натяк на дієву особу—підмет? Чим відрізняються ці речення від загально-особових? Чи дієві особи, на які єсть натяк у цих реченнях, завжди відомі особі, що висловлює ці речення? На що в даному разі звертає бесідник увагу: на факт (дію) визначений присудком, чи на виконавця цього факту, тобто на підмет?

Висновки: 1. В нашій мові часто вживаємо речень, у яких підмета немає, а дієслово-присудок має форму 3 особи множини. Відсутність підмета в таких реченнях не означає, що дія, визначена присудком-дієсловом, не має дієвої особи, а означає, що вона стосується до більшого числа осіб (людей), напр: У нас рижу *не сіють*.

2. Головну увагу в таких реченнях звертаємо на дію, визначену присудком-дієсловом у формі 3 особи множини, з якої вже само від себе виходить, що діють тут якісь особи (люди). Які це особи, хто вони — нам може бути цілком невідомо, та це й не так потрібно, бо головне тут факт. Ось тому й називаємо такі речення **невизначено-особовими**.

- Завдання 41.** а) Придумайте й запишіть кілька загально-особових речень.
б) Придумайте й запишіть кілька невизначено-особових речень.

§ 17. Безособове речення.

- Завдання 42.** 1) З'ясуйте, якого головного члена речення немає в поданих тут реченнях?

Уже на світ благословилося. Спати мені не хочеться. Чи мені хоч марилося, а чи у сні верзлося, щоб мені так на старість бідувати довелось (м. в.). Вигнало того дуба так, що за всіх вищий. Луг до половини водою залило. Два роки нічого не говорилося в хаті (Стеф.). Уже зовсім смеркло (Грінч.). Смеркало, в Лісяниці кругом запалало (т. Шевч.).

Чи маємо ми якунебудь уяву про підмет у цих реченнях? У формі якої особи стоїть у цих реченнях дієслово-присудок?

- 2) Які частини мови правлять за присудок у поданих нижче реченнях? Чи мають ці присудки форму якоїнебудь особи? Поставте ці речення в минулому часі, а потім у майбутньому. Форму якої особи та якого числа й роду матимуть тоді присудки тих речень?

Чого тобі шкода? Мені тебе жаль. Не чути про жодні розбої (м. в.). У нас тепер тихо. Сумно й нудно зимою в селі.

Або волі добути, або дома не бути. Пізнати пана по халлявах (н. пр.). Що ж мені робити? Де мені подітись? Чи то з іншим полюбитись, чи то одружитись? Не чути в діброві нічого.

Висновки: 1. В українській мові дуже часто вживаємо речень з дієсловом-присудком у формі 3 особи однини (в минулому часі ніякого роду), в яких не то що нема підмета, а навіть ніякого натяку немає на якийсь підмет У даному разі нам і на думку не спаде догадуватися, хто чи що саме виступає як чинник дії, визначеної присудком. Такі речення називаємо **безособовими**.

2. В нашій мові деяких слів вживаємо тільки в таких безособових реченнях — *дніє, світає, смеркає, розвидняється, тепліє*, тощо.

Уживаючи інших дієслів у таких реченнях, треба їх ставити у формі 3 особи однини, а як у минулому часі, то в ніякому роді — див. приєл. 1.

Примітка. Із призвичаєння до речень з обома головними членами — підметом і присудком — частенько вживаємо в нашій мові при таких безособових реченнях у ролі підмета замінного іменника **воно**, напр.: **Воно** вже й розвиднілось. **Воно** вже й смеркає. Цілий тиждень щодня ллє і ллє. І коли **воно** вже випогодиться.

Проте, цей буцім то підмет насправжки ніякого реального значіння в таких реченнях не має і вживається тільки на те, щоб у слухача, чи читача викликати пильнішу увагу до даного вислову.

3. У безособових реченнях присудком може бути прислівник (*Тяжко важко* на серденьку), іменник прислівникового значіння (*Мені його жаль*), або дієйменник (*Чого тобі жури́тися?*) — див. приклади 2.

§ 18. Безособові речення з присудком у дієслівній формі на -но, -то.

Завдання 43. Порівняйте приклади у правому стовпцеві з відповідними прикладами в лівому й середньому і з'ясуйте, чим вони різняться між собою.

1. Косарі вже вико-
сили траву.	1. Трава вже вико-
шена.	1. Траву вже вико-
шено.
2. Учень писав цю
задачу чорнилом.	2. Ця задача писа-
на чорнилом.	2. Цю задачу писано
чорнилом.
3. Там вороги ска-
лічили його.	3. Там лежить він
скалічений.	3. Там його сналі-
чено та на Ук-
раїну повернено.
4. Женці вижали
пшеницю серпами.	4. Пшениця вижа-
та серпами.	4. Пшеницю вижато
серпами.
5. Ми хату покрили
бляхою.	5. Хата покрита
бляхою.	5. Хату покрито бля-
хою.
6. Десь люди його
тяжко побили.	6. Він тяжко поби-
тий.	6. Його тяжко по-
бито.

Якою дієслівною формою визначено при-
судки в правих реченнях? Пригадайте, як
ми творимо такі дієслівні форми на **-но**, **-то**
(див. Роб. кн. ч. 1 § 41 і 71).

Чи є який натяк на дієву особу — підмет
у правих реченнях? А в лівих і середніх?
На яку частину речення в правих прикладах
звертаємо найбільшу увагу? Що тут бесід-
никові важно підкреслити: хто виконавець?
який він? Чи що саме зроблено? А в лівих
і середніх прикладах?

В якому відмінку стоять іменники залежні
безпосередньо від присудків у правих при-
кладах?

До якого часу стосується дія, визначена
присудками у дієслівній формі на **-но**, **-то**?

Висновки: 1. Окрему категорію безособових
речень становлять у нашій мові речення з при-
судком у дієслівній формі на **-но**, **-то**: *зроблено*,
продано, *зачинено*, *вбито*, *накрито* тощо (див.
Роб. кн. ч. 1. § 41 і § 71). Оці речення становлять
одну з найхарактерніших рис української складні.

2. Тоді, як у реченнях, де єсть підмет, або
в назовних словополученнях (див. ліві й середні
приклади) головну увагу звернено на іменник-
підмет, то у безособових реченнях увагу зосе-
реджено на присудкові, на факті (*що зро-
блено?*)

3. Безособових речень з дієслівним присудком на **-но, -то** вживаємо в тих випадках, коли не згадуємо про дієву особу-підмет, бо він цілком зайвий, але знаємо, що дія-факт походить від якоїсь особи чи осіб, напр.: На вільне слово *ковано* кайдани (Л. Укр.)

Примітка. З речень, наведених у правому стовпцеві, бачимо, що хоч і немає в них підмета, проте, в кожному з них криється поняття: „хтось“ щось виконав, або виконував, напр., у реченні: Постанову зборів *передано* на затвердження, — зрозуміло, що *хтось* передав цю постанову на затвердження. Де ж того поняття „хтось“ немає, де чинником (виконавцем) дії була не людина, не особа, а щось інше, напр., сили природи, там не може бути мови про речення з присудком на **-но, -то**. Неможна, напр., сказати: *Гори покрито* снігом, або: *Луг залито* водою, бо тут не має того поняття „хтось“ (ніхто їх не покривав і не заливав). У таких випадках краще, за народньою мовою йдучи, вживати безособових речень (луги *залило* водою) або речень з присудковим прикметником (гори *покриті* снігом).

4. Іменник залежний безпосередньо від присудків на **-но, -то**, завжди ставимо в знахідному відмінку, напр.: *Василя взято* в москалі (Коц.). (див. праві приклади).

5. Вживаючи безособових речень з присудком у дієслівній формі на **-но, -то** лише в тих випадках, коли непотрібно вказувати на дієву особу-підмет, не треба допускати невластивих українській мові зворотів з дієвою особою в орудному відм., напр.: *Мною* вчора *одержано* телеграму. Замість цього, в тих реченнях, де треба зазначити дієву особу, її, як підмет, треба поставити в назовному відм., а залежний від дієслова іменник — у звахідному відм., отож —

замість:

треба казати:

Зборами прийнято до відому постанову сан-трійки,

Збори прийняли до відому постанову сантрійки.

Мною одержано вчора телеграму.

Його вбито бандитом.

Я одержав учора телеграму.

Його вбив бандит.

6. Інша річ, коли в такому безособовому реченні з присудком на **-но, -то** є орудний відмінок знаряддя чи засобу, що відповідає на питання *чим* щось зроблено, напр.: Минулого року це поле двічі *переорано трактором*. Траву *викошено косою*. Пшеницю *молочено машиною*. Перше видання цієї книжки *видано дуже дрібним шрифтом*.

Таких безособових речень з орудними відм. знаряддя чи засобу в українській мові вживаємо дуже часто.

7. Безособових речень з присудками у дієслівній формі на **-но, -то** вживаємо на визначення дії тільки в минулому часі (Траву *викошено*. Го-родину *зібрано*).

Вживати присудків на **-но, -то** в цих реченнях з помічним дієсловом було на означення дії в передминулому часі, ані з помічним дієсловом буде на означення дії в майбутньому часі — неможна, бо дієслівні форми на **-но, -то** самі вказують на дію, що відбувалася (від дієслів *недоко-наних*) чи відбулася (від *доконаних* дієслів) у минулому часі. А тому —

замість таких зворотів:

Цю справу вже вирішено було на попередніх зборах.

Цю справу буде вирішено на наступних зборах

Книжку було надруковано.

Книжку буде надруковано.

Угоду було підписано 9 березня 1918 р.

краще вживати таких:

Цю справу **вирішено** вже на попередніх зборах.

Цю справу **вирішать** або: ця справа буде вирішена...

Книжку **надруковано**.

Книжку **надрукують** або: Книжка **буде надрукована**...

Угоду **підписано** 9 березня 1918 р.

Угоду буде підписано
завтра.

Угоду підпишуть зав-
тра, або: Угода буде під-
писана завтра.

8. Де конче треба визначити, що дія відбулася в передминулому часі, там треба вживати відповідного дієприкметника з помічним дієсловом **був, була, було, були**, напр.: Це поле *було засіяне*, а потім його переорали. Перша граматика української народньої мови *була видана* ще 1818 р.

Примітка. Дієслівних форм на **-но, -то** не треба змішувати з подібними дієприкметниками ніякого роду на **-не, -те**. Неможна, напр., сказати: Я оглядаю **зорано** поле, або **вибито** градом жито. В таких випадках треба завжди погоджувати дієприкметник із іменником, отже: Оглядаю **зоране** поле, **вибите** градом жито.

Завдання 44. Назвіть безособові речення в цьому уривкові:

Просто перед порогом лежали черепки з кинуті об поміст лямпи і смерділа калюжа керосину. Розламана на шматки полиця валялася серед хати, а замість книжок скрізь розкидано купи роздертого, пом'ятого, потоптаного паперу. Стіл жалібно схилився додолу, держачись тільки на одній нозі, а все, що було на ньому — папери, каламар, рямці, бюст — усе в друзках лежало долі; і білі грудочки гіпсового Шевченка втоптані в чорну калюжу в каламаря. Вся хата була закидана якоюсь мішаниною шматків дерева, клаптів паперу, шклянок, лика з роздертого матрацу і чогось такого, що його вже Корецький не міг і пізнати, чим воно було — таке воно було побите, зневічене, потоптане. Здавалося, ніби якийсь величезний страшний ціп залізний помолотив усю хату на гамуз. Дуже щиро понишено книжки — Корецький не міг побачити ні однієї цілої — тільки клапті та порожні поламані оправы. По всій хаті лежали великі картки з ілюстрованого Данте, а на купі побитих пляшечок з шкільної аптечки лежала частина „Історії культури“, — він пізнав її по малюнках. Переступаючи через увесь цей мотлох, підійшов до дверей у другу світлицю і саме на порозі побачив рямці з великої Рафаелевої Мадонни: зірвано її зо стіни, кинуті так, що вона одним кінцем зіпер-

лася на поріг, а потім продавлено наскрізь чоботом. Чобіт оддавив голову дитині й Мадонні і позоставалися тільки скалічені безголові тіла. Корецький підняв малюнок, подивився й нащось положив його на купу потовченого мотлоху.

Тоді переступив у другу світлицю...

Здалося, що то сніг. Придивившись, побачив, що то пух білий з розірваної подушки. Він укривав увесь поміст і купу уламків, що лежали долі. Два дитячих ліжечка залізних, поламані й покручені, скорчилися, як дві калічки, посеред хати, а шматки порубаних сокирою матрациків розкидано скрізь. На одному з шматків та сама лялька, що вчора приносила йому Ліда, лежала впоперек, розкинувши руки, але без голови; черепки з неї валялися біля стіни: певне хтось розбив їй голову об стіну, а тоді кинув. Комод лежав, вивернувши пробиту чимсь стіну, а шухляди з нього валялися зовсім порожні. Порожня була й одежна шахва з вирваними дверками, але трохи пороздираної одежі де-не-де валялося по хаті.

У кухню тільки глянув, проходячи проз неї, — там була купа побитого череп'я. Вийшов у сад.

Зараз од вікон тяглися білі смуги пущеного на вітер шір'я. Далі...

Далі не було зовсім саду. Квітчані грядки витоптано — чорніла порита земля. Сила молодих дерев лежала викручена з землі, жалібно виставивши під холод осіннього неба ніжні обірвані корінці, перемішані з землею.

В. Грінченко.

§ 19. Рівнорядні члени в реченні.

Завдання 45. 1) Порівняйте ліві речення з правими і з'ясуйте, скільки підметів у лівих і скільки в правих? До скількох присудків стосуються підмети в правих реченнях?

Тоді падали палаци.

Падали палаци, корони, трони.

На базарі був різний крам,

Був і дівчачий товар: стрічки, скиндячки, серги, байкові юпки, плахти, шиті рукави й хустки (Кв.-Основ.),

У нашому саду ростуть
груші.

В саду в нас є груші,
черешні, яблуні, сливи й
пара кущів калини.

- 2) З'ясуйте, скільки присудків мають ліві і скільки їх мають праві речення? До скількох підметів стосуються присудки в правих реченнях?

Усе ворухиться на яр-
марку.

І все це ворухиться, ди-
хає, курить, говорить, кри-
чить, ласться, мукає, мекає,
ірже, ігікає, ремигає, позі-
хає, кувікає, хреститься, бо-
житьсья (Кв.-Основ.).

Чужі люди порались у
його добрі.

Годину... другу швидко
шукали, перекидали, пора-
лись чужі люди в його
добрі (Мирн.).

Страшний ворог насту-
пав на нас.

Червоною хмарою ворог
суне, плазує, росте (Сенч.).

Синьою стрічкою про-
стяглася річка.

Річка синіє, зідхає, смі-
ється (Рильськ.).

- 3) Скільки прикметників у цих реченнях? До скількох іменників стосуються вони в окремих реченнях?

На ярмарку були воли: і полові, і рябі, і сірі, і чорні, і мишасті, і лисі, і круторогі (О. Вишня). Жук подав Петрові руку,— свою велику, чорну, гарячу руку (Мирн.). Промінь сонця пронизав густу, давучу, холодну темряву (Руб.). Люби дочку абичию— хоч попову, хоч дякову, хоч хорошу мужикову (Т. Ш.).

- 4) Скільки залежних іменників у цих реченнях? До скількох дієслів чи інших слів стосуються вони в кожному реченні?

Хмари небо й поля облягли (Рильськ.). Ходіть, люди, з хат і з поля— тут кується ваша доля (Фран.). Із-за лісу, з-за туману місяць випливав. Я не боюсь тюрми, ні ката. (Рев. піс.). Кобзарі нам розказали про війни і чвари, про тяжкев лихоліття, про лютії карі (Т. Щ.). Майдаң захряс

гарбами, возами, бідами, кіньми, коровами, вівцями, волами, телятами (О. Вип.). За Дніпром, за далекою Волгою, за Уралом, за далеким Тибетом розлігся Китай (Шкуруп.). Покинув ниву я і рало, покинув хату і город — усе покинув (Т. Ш.).

- 5) Скільки прислівників, дієприслівників, або дієйменників у окремих реченнях і до скількох дієслів-присудків стосуються вони в кожному окремому реченні?

Надворі було тихо й поночі (Неч.-Лев.). Юрба посувалася жалкуючи, судячи та радячи (М. Вовч.). Вони всі йшли мовчки, притаївши дух і не оглядаючись (Неч.-Лев.). Раз-у-раз доводилось спотикатись, намацувати дорогу, падати, чіплятись за клунки, вставати і знову падати (Неч.-Левицький).

Прочитайте ще раз уважно всі приклади і скажіть, яким тоном виголошуємо однакові слова в реченні? Якими сполучниками зв'язуємо однакові члени в реченні? Зверніть увагу на розділові знаки при однакових членах речення. Чи завжди стоїть перед сполучником кома?

Висновки: 1. В українській мові, як і в інших мовах, дуже часто трапляється, що до одного якогось члена речення стосується два, три, чи кілька слів, однаково з тим словом зв'язаних. Так, при одному присудкові може бути кілька, погоджених з ним, підметів — див. праві прикл. 1; при одному підметі — кілька присудків — див. праві прикл. 2; до одного іменника може стосуватися кілька прикметників — див. прикл. 3; чи від одного дієслова або іменника може залежати кілька іменників — див. прикл. 4; і до одного слова може прилягати кілька прислівників, дієприслівників або дієйменників — див. прикл. 5.

Такі однакові слова в реченні звуться **однорядними членами речення**.

Однорядні члени в реченні виголошуємо однаковим типом тону і після кожного робимо павзу, а на чисьмі ставимо коми.

2. Однорядні члени в реченні один з одним в'яжуться сполучниками: і, та, ні, то, чи, або, що, хоч, але,— або сполучник може стояти тільки перед останнім однорядним членом, а іноді сполучника й зовсім може не бути, напр.: Сине море зв'ярюкою *то стогне, то вие* (Ш-ко). *Тихо, поважно чвалають чумаки* (Код.). *Кругом хлопці та дівчата, яє має пропвітають.*

3. Як між однорядними членами речення є тільки один сполучник, то кома перед ними не ставимо, напр.: *Пішли Василь і Степан.*

Примітка. Коли однорядні члени в реченні в'яжуться сполучниками *але, а, та* (в значінні — „одначе“), то перед цими сполучниками завжди ставимо коми, напр.: Він дуже хотів учитися, *але* (та) не міг. Він дивиться, *але* (а) не бачить.

4. Як перед кількома однорядними членами стоїть слово з особливим наголошенням, яке вказує, що далі наступає перелік, і після нього робимо павзу, то на письмі після такого слова ставимо двокрапку (:), напр.: *Із-за хмари виступають: обрив високий, гай, байрак* (Ш-ко). *У темнім лісі за горами зібравсь усякий звір: вовки, лисиці з ховраками, зайці дурні, шкідливий тхір* (Гліб.).

5. Як слово, що до нього стосуються однорядні члени речення, стоїть після тих членів і в бесіді перед ним робимо павзу, то на письмі після однорядних членів ставимо кому й риску (,—) напр.: *Покинув ниву я і рало, покинув хату і город,— усе покинув* (Ш-ко).

Примітка. Коли між двома чи кількома словами однакової категорії (прикметниками, іменниками чи прислівниками), що стосуються до одного якогось слова, не ставимо сполучників і вимовляємо їх одно за одним без павзи та й не з однаковою силою тону, то такі слова не вважаємо за різнорядні і на письмі не ставимо між ними розділових знаків, напр.: *У Києві на Подолі було колись та й ніколи не вернеться* (Ш-ко). *Він ніколи спокійно не всидить. У нутку на лавці сидів мужик* (Стеф.).

Завдання 46. Прочитайте це оповідання й випишіть із нього всі речення з однорядними членами й поясніть розділові знаки при цих однорядних членах.

СТЕНЬКА-ЮНАК.

Влетіла буря, крикнула, — дзвінко, просторо: — Повстання! Зашуміло в зелених гаях, загримало, загуло. Прокинулася річка, подумала світанком та й розлилася — широко-широко на великі блакитні гони. Та й побрели по коліна в воді тумани — зажурені, похилі.

Йшла повінь... Летіла буря...

Не одна молодиця співала: „Ой зажурюся, запечалюся, піду в садок зелений развеселюся“... То не хмари нависли над головою, то очіпок придавив вороне волосся.

Гуділа-дзвеніла слава про Стеньку-юнака, червоного повстанця.

Не одна трясилова ніч пройшла, йде, пройде, тисячі, тисячі, тисячі... Похилилась на тин кропива й думає про бурю. Заспівають, запишуть нащадки: був Приймак і Буденний і були тисячі, тиссячі, тисячі...

Падали панські мастки, тікали пани. Йшли червоногвардійці — з заводів, із шахт, із Донеччини, з Криворіжжя. А далі йшли повстанці — чабани, байструки, голодранці (відтіля, де на ставок верби похилились). Проходили вдовж і впоперек чорнозем, міста, піски, ліси, байраки...

...Гримали повстання. Лютували повстанці. А найбільш за всіх лютував юнак Стенька. Одна чутка про нього викликала велику тривогу. А де були пани, де були хуторяни (блискучі трактори й череп'яні покрівлі), там тоді важко ходила сумна розпука.

Казали: прийшов юнак із степу, з Хортиці сюди в ліси, помститись. Казали: тільки країни радіють (де верби на ставок схилились), тільки чабани й байструки радіють, а іншим — смерть.

Тоді вороги тримали владу, панували знов. І тремтіли вороги, коли чули про Стеньку-юнака.

Дивно — хоч де йому з'явиться, там одразу дзвеніли повстання: виходили чоловіки й баби з косами, ціпами, ховали борони — догори зубами — в траві й наганяли на

них ворожі кінні загони. А ще дивно: людей в юнака було дуже замало.

Казали: ватажок Стенька стрункий юнак і ясний, мов голубе небо, і буйний, неначе буря, і гордий, мов сокіл. Хто слухав Стеньку, той ішов за ним і в вогонь і в воду, його мова була блискуча, як весняний ранок. Він говорив завжди, наче степові вогні в темряві. І як великий пророк він віщував, — так переказували по селах, по заводах.

— Збираймося до гурту! Насувається чорною хмарою час помсти, час розплати. Гей, виходьте на шляхи — чекає воля! Беріть ножі, одрізи, несіть смерть! Через смерть запанує нам життя. Виходьте із лісів, із нетрів, із темряви, летіть, як метелики, на світло... Послухайте! Послухайте! Невже ви не чуєте, яв віки б'ють на сполох! Невже ви не бачите, що ми видираємось із провалля? Один крок — і ми в голубій країні, не буде кроку — знову безодня — темна, слизька, як жаба... Послухайте! Послухайте! Ми кличемо вас вогняним повстанським словом: беріть ножі, точіть ножі!

І брали ножі й точили ножі, а Стеньчине слово лунало по оселях, виходило з лісів, виходило далеко-далеко. І знов палали панські маєтки й череп'яні покрівлі. Ходила кривава помста, а ліси знову гуділи буйну славу юнакові.

... І піднялись тоді вороги, вовчі загони пустили на Стеньку, а за юнакову голову пообіцяли пригоршню червінців. А тоді почали вибухати ще частіш повстання. Як вітер, літав юнак по селах та підіймав пригноблених, і пригноблені тягнулися з усіх кінців до нього, і лилась ворожа кров. .

Так чергувались зорі: була вечірня, була вранішня. І ще були дні і відходили нерозгадані дні: за лісом зникали.

Вже майже рік лютує юнак і нездібні вороги зловити його.

.

... Але вже надходив кінець.

Тихо, крадькома, мов кішка, насувалась юнакова загибель. Як осіння журба між дерев, м'яко стукала загибель. І прийшла загибель.

... Була темна ніч. Тоді була темна ніч. Зойкали сичі, тривожно гуділи сосни. З трьох кінців палахкотіли заграви. То горіли панські маєтки, то було діло юнакове, ясного, мов голубе небо, буйного, неначе буря, і гордого, як сокіл. Тоді

загін його розтаборився в зеленім яру. Біля багаття лежали стрункі постаті, а сбоку лежав повстанський пес — здоровий вухатий собака.

І раптом підвівсь і завив пес тихенько й тривожно.

І сказав тоді юнак:

— Іде зима. Підемо глибше в ліси... Ще помсті не кінець.

І одгукнулось здалека тямно:

— Ще помсті не кінець.

І заспівав один повстанець тихенько, зажурено, наче вода виходить з заводів у Дніпро:

Ой, Морозе, Морозеньку, ти славний козаче...

Та не чули тоді повстанці, що насувається на них лихо. (Тоді байдуже тріщало багаття, а здалека байдуже виблискували заграви).

А зелений яроч оточили вже вовчі загони. Скрадались вовки. Тихо насувалося лихо... Гей, гей! Була тоді темна ніч, як далеке-далеке минуле...

... А потім раптово вибухли постріли. Зататакали кулемети — то оточили поостанців вороги. І зійшлося тоді дві сили: одна сила юнакова, а друга — вовча.

Довго-довго не здавались повстанці.

Та тільки перемогла вовча сила: перебили повстанців: тільки троє залишились, а між ними Стенька-юнак.

Ой гудів та й тривожно ліс...

Не розповідає горлиця про свою дитину милу, що її шуліка забила. Отож важко казати про те, як Стенька-юнак загинув.

Привели Стеньку на майдан і судили на майдані. І ніхто не прийшов сюди, люди не прийшли сюди.

... Тоді сумніло на шляху. І сказав юнак:

— Одпустіть моїх товаришів, я сам знайду собі найлютішу смерть.

Найлютішу смерть? Гей, гей, цього панам і треба. Погоніла вороги і згодились; вони хотіли перехитрити юнака, юнак прийме найлютішу смерть, а тоді і товариші його приймуть найлютішу смерть.

... І виблискували ворожі багнети, а за майданом умирало сонце.

Та не знали вороги, що їх перехитрував юнак. Говорив він:

— Я вигадав собі смерть, як в старовину було: садовили козаків на палі й умирали козаки на гострих палях. Я хочу вмерти на гострій палі — це найлютіша смерть.

Посміхнулись вороги: це найлютіша смерть. Тоді загострили палю і вбили її в землю. Подивився юнак на товарство і теж посміхнувся. І закипіли йому очі в слив'янці (під віями наче слав'янка кипіла) і сказав він.

— Ой вороги-вороженьки! В старовину було ще й таке: приводили людей до палі і дівчат молодих приводили. Коли яка дівчина захотіла одружитися зі злодієм, що на палю сідав, то його й відпускали на всі чотири сторони. Мене не треба прощати, але зробіть, як було в старовину: покличте сюди громаду.

І ще посміхнулись вороги: хай подивиться громада, як злодіїв катують. І вдарили на сполох. І зійшлося народу сила-силенна. Але ворожих багнетів ще більш було.

... Тоді вже вмирала й вечірня зоря і тихо було на майдані, тільки шаблюки іноді цокотіли та здалека гудів ліс.

І сказав тоді юнак:

— Слухайте, слухайте!..

І раптом розірвав юнак свій одяг повстанський і побачили люди, замість юнака буйного, жінку-красуню, що погордо дивилась поперед себе. І дзвінко сказала вона:

— Слухайте! Слухайте! Я вмираю за волю. Але я знову покликаю вас до помсти. Точіть ножі. Дивіться, дивіться на заграви: вже палає наше визволення, вже йде невідома червона зоря... Слухайте, слухайте!

Але не дали їй говорити вороги, як люті шакали кинулись до неї й зав'язали їй рота.

... А народ уже гудів...

... Гей, гей! Гримали повстання.

... І були тисячі, тисячі, тисячі.

М. Хвильовий.

§ 20. Незалежні слова й словосполучення в реченні.

1. Кличні слова.

Завдання 47. Прочитайте подані нижче приклади і з'ясуйте, що означають тут підкреслені слова? Чи підкреслені слова залежать від якогонебудь слова в реченні? В якому відм. стоять під-

креслені слова? Як вимовляємо в реченні підкреслені слова? Зверніть увагу на розділові знаки при підкреслених словах.

Заворожи мені, волхве, друже сивоусий (Ш-ко.). Батьку! Брате! Чом я не сторукий? Дайте ножа, дайте силу, муки ляхам, муки (Ш-ко.). Плавай, плавай, лебедоньку, по синьому морю! Рости, рости, тополенько, все вгору та вгору! (Ш-ко.). Кучерявий дубе, чом ти не зелений? (Чубин.). Летить, мої пісні, на крилах Марсельєзи і до нових повстань скликайте без кінця (Сос.). Гей, хлопці, пшеницею до шляху: ворог нас обходить (Кос.). Люлі-люлі, сопілочно, з струнного комишу! (Сліс.). В дорогу нас, мій батечку, пусти! (Заг.). Селянине! Цупко чіпляйся чепіг, не шкодуй ні рук, ні ніг, працєю на себе і працєю на всіх! (Заг.). Сонце, сонце! Весно, весно! Як на світі жить чудесно (Ол.). На горі... послухай, зоре! вбогу ниву ратай оре (Черв.). Мамо-голубко! Прийди, подивився, сина від мук захисти (Граб.). Павле! Тобі ось листа з містечка передали... (Люб.). Здоров, співун! Бувай здоров, небоже! (Гліб.).

Висновки: 1. В реченні часто вживається слів у кличному відмінкові, що не зв'язані з іншими членами речення, а показують до кого, або до чого ми звертаємось. Такі слова звуться кличними.

2. Кличні слова у реченні вимовляємо з особливою інтонацією, що виділяє їх з-поміж інших членів речення, а на письмі відділяємо їх розділовими знаками:

а) Коли кличне слово стоїть на початку речення, то після нього ставимо кому або знак оклику. Знак оклику ставимо тоді, коли кличне слово вимовляємо з більшою силою голосу і після нього робимо довшу павзу, напр.: *Пролетарю, ти розкутий!* (В. Пол.). *Батьку! Брате! Чом я не сторукий?*

Дальше слово після кличного пишемо тоді з великої літери.

б) Коли кличне слово стоїть у середині речення, то перед ним і після нього ставимо коми, напр.: *Ой полиньте, мої думи, на зелені гори, задзвонить тремтючі струни, зашумить, як море* (Заг.).

в) Коли кличне слово стоїть в кінці речення-питання або речення-оклику, то перед ним ставимо кому, а після нього знак питання, чи знак оклику, напр.: Бувай здоров, *небоже!* Ти ж кудю подасися, *Остане?*

3. Кличні слова можуть мати при собі залежні від них, або погоджені з ними слова, які виділяємо на письмі разом з кличними словами, згідно з інтонацією, комою або знаком оклику, напр.: *Дівчинонько з Верховини, яка ж твоя врода!* (Гал. піс.)
Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!

4. Щоб підсилити вислів, часто вживається при вличних словах слівцець: *о, ой, гей, ну, нумо, нуте* тощо, напр.: *Ой діброво, темний гаю... Гей, шинкарко Гороя, Насте молодая!* (Н. дума). *Ну, хлопці, в дорогу! Нумо, Гонто! — Нум, брате Максиме! Ушкваримо, мій голубе, поки не загинем* (Ш-ко).

Коли після цих слівцець в бесіді робимо павзу, то на письмі відділяємо їх комою, коли ж павзи не робимо, то й розділового знаку після них не ставимо.

Примітка 1. Іменники-прикладки в українській мові стоять у згоді з кличним словом, до якого стосуються, напр.: *Козаче-соколю, візьми мене з собою — на Україну далеку* (Піс.). *Гей, ти, козаче, козаче Супруне!* А де ж твої куркові рушниці? (Іст. піс.).

2. Деякі прикладки-прізвища можуть мати в тому разі форму назовн. відм.: *Товаришу Дідух!* Ходіть до мене.

Завдання 48. Назвіть кличні та погоджені з ними слова. Поясніть розділові знаки при кличних словах.

ЛІСОВИЙ ЦАР.

Хто іде в негоду тим лісом густим?
То батько, спізвившись, і хлопець із ним:
Обнявши, малого в руках він держить,
Його пригортає, його він пестить.

— Чом личко сховав ти, мій синку малий?
— Ой, тату! чи бачиш? — он цар лісовий;
У довгій кереї, в короні... дивись!
— То, синку, тумани навкруг простяглись.
— Мій хлопчику любий! До мене, сюди!
На луки зелені ти гратись іди;
В мої матусі в пишні квітки,
Гаптовані злотом тобі сорочки!
— Ой, тату, він кличе на луки рясні,
І квіти, і злото дає він мені.
— Нема там нічого, мій синочку! Цить!
То вітер між листям сухим шелестить.
— До мене, мій хлопче! В дібровах густих
Дочок уродливих побачиш моїх:
Вестимуть таночок і будуть співать,
Співаючи будуть тебе колихать.
— Ой, тату мій, тату! Туди подивись:
В танку королівни за руки взялись,
— О, ні, усе тихо у темряві там,
То верби старії схилились гіллям.
— Мене, хлопче, вабить урода твоя:
Чи хочеш — не хочеш, візьму тебе я.
— Ой, тату! вже близько... він нас дожене...
Він давить, він душить, він тягне мене...
Наляканий батько не їде — летить...
А хлопець нудьгує, а хлопець кричить.
Добіг він додому і дивиться він:
В руках уже мертвий лежить його син.

(З Гете переклав В. Грінченко).

2. Вставні слова й словосполучення.

Завдання 49. Порівняйте подані тут ліві й праві речення і з'ясуйте, в котрих реченнях підкреслені слова входять, як складова частина речення, а котрі речення можна вживати і без підкреслених слів? Що означають підкреслені слова в правих прикладах? Якими розділовими знаками їх виділено?

1. **Знай** кожний своє діло.

1. Було шляхта, **знай**, чваниться (Ш-ко).

2. На щастя всіляке май серце однаке (Н. пр.).
3. Він добре розуміється на цьому.
4. Спасибі добрим людям, що помогли на службу стати.
5. Він сьогодні має бути в театрі.
6. На суді треба завжди казати правду.
7. А покійний Гайворонський дід слухав-слухав та й засміявся.
2. Грабіжники перевернули геть чисто все, та грошей, на щастя, не знайшли.
3. Ми, розуміється, не могли на це пристати.
4. А тепер — спасибі добрим людям — я вже не голодую.
5. Він, мабуть, сьогодні не прийде.
6. Та я, сказати правду, і на очі його не бачив.
7. А Гайворонський дід (він уже покійний) слухав-слухав та й засміявся (Кон.).

Висновки: 1. В реченнях часто вживаємо таких слів і словосполучень, що не зв'язані з жодним членом речення, а лише показують, як ставиться той, хто говорить, до думки, яку висловлює, або що висловлена думка належить комусь іншому (у вас, *кажуть*, весело), або пояснюють стосунок даної думки до попередньої чи дальшої думки, напр.: Надворі холодно. *Значить*, треба тепло одягтись. Якимось не спішать вороги з нами воювати. Непевно, *виходить*, відчувають себе.

Такі слова і словосполучення звуться **вставними**.

2. Вставні слова й словосполучення в реченні вимовляємо з меншою силою голосу і скоріше, ніж інші члени речення; перед ними й після них робимо павзи, а на письмі ставимо коми.

а) Як вставне слово стоїть на початку речення, то кому ставимо після нього: *Кажуть*, гайвороння на дощ криче.

б) Як вставне слово стоїть в середині речення, то перед ним і після нього: Такі, *бачте*, люди: всі письменні, друковані (Ш-ко).

в) Більші словосполучення виділяємо рисками або замикаємо їх у дужки (), напр.: Давно те діялось, ще в школі, таки в учителя дяка гар-

ненько вкраду п'ятака (бо я було трохи не голе, таке убоге) та й куплю паперу аркуш... (Ш-ко).

г) Коли вставне слово стоїть в кінці речення, то перед ним ставимо кому, а після нього знак оклику, чи знак питання, чи крапку, залежно від інтонації речення.

Завдання 50. Перепішіть ці приклади. Назвіть у них вставні слова й словосполучення і поставте пропущені розділові знаки.

Зими там кажуть не буває (Гліб.). Злая доля може по тім боці плаче (Ш-ко.). Промова здається удалась йому (Коц.). Одного дня коли я звичайно сидячи в вікні поглядав на роботу вчинився нараз крик на фронтівій стіні (Фран.). Вони вже бачте позвикали по обідах куштувать (Гліб.). Ось чутка степом полетіла на що то гріх не підведе що у степу якась могила дитину швидко приведе (Греб.). А вовк неначе комісар кричить щоб присікаться знайшов причину на-що це ти собачий сину так каламутиш берег мій? (Гліб.). Діти хлопчик і дівчина здивовані незвичайною обставиною шептались поміж себе (Коц.). Знов повстало питання те саме що на початку що-ж мають робити (Коц.). Поставили селян з околиць сіл з Савинців, Царево-Борисово путь охороняти (Пан.). Колись кажуть старі шахтарі спустили в той рудник і темний і холодний степного рослого й сильного коня красеня з розумною і гордою головою (Черкас.). Наказ дано коротко й суворо вдарити й розбити ворогів (Ел.). Воно думавш собі свій чоловік а він тебе так висмокче що й ніг не поволочеш як строку того добудеш (Виннич.). Ну не сподівались тряхнув він довгим чубом і звузивши косенькі по-звірячому блискучі очі пильно вдивлявся в нас (Івч.).

3. В и г у к и.

Завдання 51. Прочитайте подані тут речення і з'ясуйте, чи залежать підкреслені слова від якогонебудь члена речення? Як вимовляємо ці речення.

Ах, як усього багато: неба, сонця, веселої зелені! (Коц.).
Ах! За що мене ти вдарив... я ж одужати ще марив (Ол.). Ай,

хто тут є, озовися! (То-т.). На ранній весні-провесні, гей, на світанню гук! **Ой**, за горами, за високими, там за морями та глибокими — ще й за шляхами несходимими рано-пораненьку ясне сонечко сходило (Тяч.). **Гей**, до зброї! Бийте в дзвони! Будьте смілі, як дракони (Ол.). **Е**, вже на мене зуби гострять (Грінч.). **Ех**, весела робота — аж крутиться! (Куліш). **О**, ще не раз буржуй пошле на брата брата й крові нап'ються ще пощерблені мечі (Сос.). **О**, недаремно, ні, в степах гули гармати і лялалась наша кров, і падали брати (Сос.). **Ой**, чого ти почорніло, зеленее поле? (Ш-ко). **Ой**, устало сонце рано-вранці, прокотились луни в лузі (Микит.). **А нумо** знову віршувать! (Ш-ко).

Висновки: В реченнях часто трапляються незалежні ні від жодного члена речення слівця: **ах**, **ай**, **е**, **ех**, **ей**, **о**, **ой**, **нумо**, **нуге** тощо, які вносять зміни в інтонації речення. Такі слівця звуться **вигуками**.

Вигуки від інших слів речення відділяємо комами або знаком оклику, якщо те слівце вимовляємо сильніше і після нього робимо довшу павзу — див. приклади завд. 51.

§ 21. Лад слів у реченні.

Щоб речення виходило всім ясне і зрозуміле, треба вміти кожну складову його частину поставити в належному їй місці.

З попередніх розділів ми знаємо, що не всі складові частини речення мають однакове значіння. Одні з них часом самі можуть становити окремий вислів (підмет, присудок), інші лише пояснюють окремі члени речення (речівники у непрямому відмінку, прикметники, прислівники), ще інші тільки зв'язують окремі члени речення один з одним (прийменники, сполучники), а бувають і такі, що не зв'язані ні з жодним членом речення, а лиш підсилюють значіння якогось члена речення, або й ціле речення (вигуки, вставні слова й словосполучення).

1. Члени в кожному реченні ставимо один по одному згідно з тим значінням, яке вони мають для даного речення. Тому, що здебільшого головну увагу в реченні звертаємо на підмет і присудок, то звичайно й починаємо речення саме з цих членів, висуваючи на перше місце то підмет, то присудок, напр.: *Колія* летіла у світи. Твердий *такт* залізниці гатив у мужицьку душу, як молотом. *Мандрували* гайдамаки лісами, ярами (Ш-ко). *Ідуть* дівчата в поле жати.

2. Щодо інших слів у реченні, то звичайно ставимо їх поруч двох головних членів, залежно від того, до якого вони стосуються—до підмета чи присудка:

а) Іменник у непрямому відмінку ставимо звичайно після того слова, до якого він стосується: Колективи забуяли з-під червоних прапорів (Ярем.).

б) Прикметник здебільшого ставимо перед іменником, з яким він погоджується: *Всесвітній* геній пролетарської революції покинув нас. Сотні мільйонів *трудящих* мас оплакують смерть *могутнього* вождя (З газет).

в) Прислівник ставимо звичайно перед тим членом речення, до якого він прилягає: Як і *перше* виходила, Катерина вийшла (Ш-ко).

г) Прикладку ставимо перед або після іменника, що до нього вона стосується, напр.: Чи спиш, чи чуєш, *брате-луже?* Хортице-*сестро?* Тільки в Скутарі, в склепу, не дримають *козаки-сердеги* (Ш-ко).

3. Отож виходить, що в реченні-розповіді нормальний лад слів буде такий:

1) Прикметник погоджений з підметом.

2) Підмет.

3) Прикметник погоджений з іменником залежним від підмета.

4) Іменник залежний від підмета.

5) Прислівник, що прилягає до присудка.

6) Присудок.

7) Іменник залежний від присудка.

8) Іменник залежний від цього іменника, напр.:

1 2 3 4 5 6 7
Вадьорі звуки нового заводу радісно хвилювали серця
8
робітників.

Коли ж ми на перше місце поставимо присудок з усіма належними до нього словами, напр.: Радісно хвилювали серця робітників бадьорі звуки нового заводу:—то порядок слів буде такий:

1) Прислівник, що прилягає до присудка.

2) Присудок.

3-4) Іменник, залежний від присудка, з залежним від нього іменником.

5) Прикметник погоджений з підметом.

6) Підмет.

7) Прикметник погоджений з залежним від підмета іменником.

8) Іменник залежний від підмета.

4. Згаданий вище звичайний лад слів у реченні, в українській мові не сталий. Говорячи, чи пишучи по-українському, можна переставляти окремі члени речення з звичайного належного їм місця на інше місце, щоб тим звернути на нього особливу увагу слухача чи читача. Найчастіше буває так, що ми ставимо на перше місце саме ту частину речення, яку хочемо особливо підкреслити, напр.: Ой, *скоро* світ буде! Прокинуться люди (Куліш.). Тут прислівник „скоро“ поставлено перед підметом, бо письменник хотів особливо підкреслити, що недовго вже темряві панувати.

Тому то часто трапляється, що іменник у непрямому відмінку з належними до нього словами ставимо в реченні на перше місце, напр.: *За горами* гори хмарами повиті (Ш-ко). *По селі* білі вузьенькі стежки всі хати докупи пов'язали. *Коло нього, на лавці, під вікном,* сидів його довголітній робітник (Стеф.).

Присудок або підмет ставимо іноді на кінці речення: *Далеко за горами ревіли гармати.*

Прикметник ставимо після іменника, з яким він погоджується: *І знову люд потомлений і все спочиває. Людей у ярма запрягли пани лукаві* (Ш-ко).

5. В реченнях-окликах, реченнях-питаннях та в реченнях заперечних ставимо відповідні слова—вигуки, запитання, заперечення чи потвердження на по-

чатку речення: *Гей, хто в лісі, озовися!* (Піс.). Де ти бродиш, моя доле? (Піс.). *Не треба* бога про дощ просити, піде й сам, як почнуть косити (Н. пр.).

Заперечну частку не або ні ставимо перед тим словом, яке заперечуємо, напр: Куля не галушка — її не проковтнеш. Ні попівськії тортури, ні арештів царські мури, ані війська муштровані, ні гармати лаштовані, ні шпiонське ремесло в грiб його ще не звездо (Фран.).

Заперечна частка перед присудком надає заперечного характеру цілому реченню: Голий розбою *не боїтьсся*.

Два заперечення, що стосуються до того самого вислову, ще більше підсилюють заперечення: Він *ні разу не був* на зборах.

Повторене не при одному вислові означає підсилене твердження: Я не можу *не бути* на цих зборах — я конче мушу бути на цих зборах.

Завдання 52. Перепишіть цей вірш і з'ясуйте лад слів у окремих реченнях.

ІВАН ФРАНКО.

Іван Франко — трибун народній,
Пророк-ватаг, ратай-співець
І громадянин благородний...
Як той Орфей, герой рапсодний,
Він з неба віщий посланець.
Іван Франко — мов дух стихії,
Що творить в нас і серед нас,
Що будить сили молодії,
Руйнує зло, живить надії
На Україні в лютий час.
Іван Франко — могуча сила,
Як гордий дуб, міцний граніт,
Котрого буря не зломил,
І хоч верхів'я опалила,
А він красує сорок літ.
Чолом тобі, життя стражденне.

Хай стисне зранена рука,
Як меч, перо своє надхненне..
Хай сяє нам благословенне
Ім'я славетного Франка.

М. Вороний.

§ 22. Способи, як підсилити окремі члени в реченні.

1. Вагу окремого члена в реченні підкреслюємо в розмові найчастіше відповідною інтонацією, тобто отим різноманітним підвищуванням та знижуванням сили голосу та довшими чи коротшими павзами. Так, напр., у реченні: *Заходь до мене, коли маєш час*—можемо ставити притиск на присудок—„заходь“, надаючи тим вислову значіння прохання, або на іменник у непрямому відмінку з прийменником—„до мене“—в розумінні, як не маєш куди заходити, то заходь до мене, або на залежний іменник—„час“ в розумінні: заходь лише тоді, як маєш час.

2. Крім цього, щоб підсилити окремий член речення, вживаємо відомого вже нам способу—переставляти члени речення з звичайного їх місця на інше—див. § 21.

3. Поруч цих двох способів часто-густо підкреслюємо вагу якогось члена в реченні, ставлячи перед ним чи після нього сполучники—аж, бо, хоч, як, таки, та ж: Босфор *аж* затрясся, бо зроду не чув козацького плачу (Ш-ко); вугуки: *ой, ах, ох, о, от* і інш., прислівники: *авже, адже, навіть, тільки, лише, трохи, й інші* частки: *бо, же, ж, но*. Приклади: *Хоч* нічого їсти, та весело жити (Грін.). *Отож* виспівав собі дівчину любу та гарну (М.В.). Грай *же* котрий на бандурі: сумно так сидіти (Піс.). А багаті *лиш* червоніють, позирають, але мовчать (Стеф.). Та йди *бо* швидше. А ходи *но* сюди хлопче!

4. Щоб звернути особливу увагу на підмет, повторюємо його в реченні замінім іменником: він, вона, воно, вони, або замінім прикметником: цей, ця, це, напр.: *Ой* чужая чужинька, *вона* правдоньки не

скаже, ой синяя ожинонька, вона льону не пов'яже (Пісн.)
Київ — це культурний центр України.

Де треба особливо підкреслити іменника в реченні, там ставимо перед ним замінний прикметник: — той, та, те, ті: Не так *тії* вороги, як добрі люди — і окрадуть жалкуючи, плачучи осудять (Ш-ко). А ми *тую* червону калину підіймемо, а ми нашу славну Україну гей, гей розвеселимо (Піс.).

5. Щоб підсилити прикметник у реченні, ставимо часом перед ним прикметника — такий, така, таке: Увійшли у *такий темний* ліс, що тільки небо та земля (Грін.).

Прикметник у реченні можна ще підсилити повторним прийменником, ставлячи його й перед прикметником і перед іменником, з яким погоджений цей прикметник: Ой *над бистрим, над Дунаєм* чорний ворон криче.

6. Коли хочемо особливо підкреслити значіння якогось члена в реченні, там повторюємо його два, а часом і три рази: *Кругом бори та болота; туман, туман та пустота* (Ш-ко). Ах, що то за пісня була! *Смутна та смутна*, з повного та щирого серця виходила (М.В.). Ой *пада, пада, пада* надворі сніг і дощ (Пачов.). *Розумна, розумна* зросла твоя дочка, кажуть (М.В.).

Повторення присудка у формі дієслова означає здебільшого особливо довший час, протягом якого відбувається дія: *Плив, плив, плив* він (Еней), що аж обридло (Котляр.).

Однакові слова, що повторюються в реченні, відділяємо комами, а ті, що особливо тісно зв'язані між собою — ряскою: Ой зацвіло сине зілля синенько-синенько (Піс.).

7. Де треба якнайсильніше відзначити в реченні іменника, прикметника або прислівника, то іноді ставимо поруч ще іменника, прикметника або прислівника того самого кореня, напр.: Та ще й Гонту зневажає *ледаче-ледащо* (Ш-ко.). Зірвавсь *сильний-силенний* вітер і поперевертав усі копи.

Іноді, поруч іменників, прикметників або прислівників, ставимо іменники, прикметники або прислівники протилежного значіння з запереченням, напр.:

Сумні ці картини, *сумні, невеселі* та інших не знайдеш ти тут (Грін.). Ой *гірко* та й *несолодко* жити поміж ворогами.

Такі звороти, в яких повторюються слова з тим самим значінням, звуться тавтологічними.

8. Щоб підкреслити значіння якогось члена в реченні часто вживаємо т. зв. відокремлення. Відповідним підвищенням сили голосу й павзами надаємо якомусь другорядному членові в реченні більшого значіння, ніж те, яке він звичайно має, напр.: *Сосна, самотна і смутна*, в яру чорвіє на граніті (Ол.). Я *різав* все, що паном звалось, *без милосердя і зла* (Ш-ко). Він *прямує* просто на них, *нахиливши голову і щось думаючи* (Вин.).

Відокремленими членами в реченні бувають:

1) прикметники, якщо вони стоять після іменника, з яким погоджені: *Зате багато кріпаків, пропаних і померших*, знову знайшлося, ожило (Мярн.);

2) дієприслівники зо всіма належними до них словами: *Ціла згряя людей увалилася в сіни, брязкаючи шаблями, цокаючи шпорами* (Мярн.);

3) майже завжди прикладка: *Верхи української шляхти — нащадки колишньої старшини та гетьманів* — не могли з початку байдуже ставитися до заходів царського уряду (Явор.);

4) іменники у непрямому відмінку з належними до них словами: *У Києві на Подолі братерська наша воля, без холопа і без пана*, сама собі у жупані розвернулася весела (Ш-ко).

Відокремлені члени речення, з усіма зв'язаними з ними словами, відділяємо від інших членів речення завжди комами.

Завдання 53. Прочитайте цей уривок і назвіть, підсилені в окремих реченнях слова та з'ясуйте способи цього підсилення.

Котяться вулиці, вицокує в темі тротуар.

Сніг — мочар. Березневий дощ — мочар.

І тільки вгорі годинник горить над тобою,

Над твоєю, над нашою головою.

Котяться вулиці, перебігає провалля трамвай.
Край степовий! Ой та й дикий же край!
І тільки вгорі горить над тобою,
Над твоєю, над нашою головою.
Край степовий! Ой та й дикий, рвачкий!
Як ударить—телефонні струни рве, крутить в пучки!
І тільки довго шумить над тобою,
Над твоєю, над нашою головою.
Ген ярами і злидні і тиф. За кущами кущі...
Хто це під вітриною божевільно скиглить на дощі? —
Обов'язок висить над тобою,
Над твоєю, над нашою головою.
Над твоєю весною такий іще вітер та тьма!
Тут перескочиш—виходу нема.
Там станеш—мов справді в столиці:
Дах над дахом аулиться, котяться вулиці...
Котяться вулиці, вицокує в темі тротуар.
Сніг — мочар. Березневий дощ — мочар.
І тільки вгорі годинник горить над тобою,
Над твоєю, над нашою головою.

П. Тичина.

Зложені речення.

§ 23. Сурядність речень.

Завдання 54. Прочитайте подані нижче речення і, прислухавшись до свого голосу, скажіть, коли його підвищуємо? Скільки присудків у 1 реченні? Стосуються ті присудки до одного підмета чи кожний з них має свій підмет? Чи можна подані речення ділити на якісь окремі частини? Коли 1 речення поділити на три частини і кожній надати інтонацію речення, чи можна було б їх вживати самостійно, чи може вони одно від одного залежать? Яка є різниця в інтонації, коли кожен частину речення вживаємо окремо і коли їх вживаємо в сполученні?
Проробіть це усіма прикладами.

1. Сім'я вечеря коло хати, вечірня зіронька встає, дочка вечерять подає (ш-ко). 2. Замукала десь корова, звився

угору жайворонок (Сенч.). 3. Від свіжого подиху ранку злегка тремтіли жита, з рум'яного сходу линуло світло і м'якими хвилями розпливалось поміж небом і землею (Коп.). 4. Пливе в сірі безвісті нудьга, пливе безнадія і стиха хлипає сум (Коп.). 5. Плачуть голі дерева, плачуть солом'яні стріхи вмивається слъозами убога земля і не знає, коли усміхнеться (Коп.). 6. Поклав граблі коло себе, сів потім на межу, закурив люльку та й гадка гадку пошибала (Стеф.). 7. Вітрець легенький дихнув; поблизу в траві засюрчав коник; десь далеко ударив перещел (Мирн.). 8. Згасає день за синіми лісами, за синіми лісами лягла імла, пливуть рожеві хмари небесами, і тихо з небесами злилась земля (Зар.).

Висновки: 1. В нашій мові (особливо літературній) трапляються речення, що інтонацією об'єднують кілька речень в одно. Такі речення звуться **зложеними**.

Всі інші речення звемо **простими**.

2. Голос у зложному реченні стає вищий у кінці кожного речення, що після нього є ще речення. Між окремими реченнями зложеного речення чується пауза, яку на письмі позначаємо розділовими знаками.

3. Окремі речення у зложеному реченні можуть сполучатися так, що одно від одного залежать і їх можна вживати самостійно. Таке сполучення кількох речень в одно зветься **сурядністю**, а кожне речення звемо **сурядним** (див. прикл. завд. 54).

Завдання 55. Прочитайте подані приклади і скажіть, скільки в речень у кожному зложеному реченні? Залежать ці речення одно від одного чи ні? Як зв'язані ці речення у лівих прикладах і як у правих?

1. Несімо прапор наш у дужих руках, не відділяймо слова від діла (Коп.).	1. Повітря тремтить від спеки, і в срібнім мареві танцюють далекі тополі (Ш-ко).
2. Шелестить пожовкле листя по діброві, гуляють хмари, сонце спить; ніде не чути людської мови (Ш-ко).	2. Іде чернець у келію між стіни німії та згадує літа свої, літа молодії (Шев.).

3. Стара пішла дойти коро- 3. Із-за вугла вилетіла пара
ву, невістка поралась коней, а за кіньми з'явився
біля печі, варила ве- довгий німецький фургон
черю (Пан.) (Левиц.).
4. Тихим вечером з поля 4. Стомлений їхав додому,
вертав я, з весняних ланів; а в голові мрії-думки сну-
вечір синій мережив у мрі- вались химерно (Пан.).
ях майбутніх машинні
часи (Пан.).

Висновки: Сурядні речення зв'язані в одно зложене речення або тільки інтонацією (як у лівих прикладах), або інтонацією і сполучниками (як у правих прикладах).

На письмі сурядні речення одно від одного відділяємо розділовими знаками.

§ 24. Сурядні речення, зв'язані без сполучників, та розділові знаки між ними.

Завдання 56. Прочитайте подані приклади зложених речень і скажіть, з якою інтонацією вимовляємо їх у кожній групі? Якого значіння набувають від того зложені речення? Зверніть увагу на те, коли і яких розділових знаків уживають між сурядними реченнями.

А. За півверстви зупинились, позлазили з коней, із гушавини оглядали Солонський Яр (Хвил.). Не сурмили сурми тяжкої перемоги, не лічили, скільки любих, коханих убито, пішим набрякли ноги, коні побили копита (Йог.). Ноги терпли, мряка покривала одержу холодною росою, вода затікала в обув (Юц.). На вулицях стоїть туман пилу; то-рохтять вози з прив'язаними до них кіньми, волами, коровами, телятами; літає солома, шерсть; дядьки, поспускавши з полудрабків ноги, по три, по чотири, а то й цілими купами, поспішають до базару (Вин.). Зірочки кудись зникли—пірнули в синю бездоню блакитного неба; край його горить-палає рожевим огнем; червонуваті хвилі ясного світу миготять серед темноти; понад степом віє її останнє зідхання; положисті балки дримають серед темної тіні; он високі могили виблискують срібною росою; піднімається

сизий туман і легесеньким димком, чіпляючись за рослину, стелиться по землі (Мирн.).

Б. Усе старе, віджиле зникає, молоде свіже росте, Багатство дме, бідність удвоє гне. Тричі міряй, раз одріж. Візьмеш личком, віддаси ремінцем. Не поганяй коня бато-гом, поганяй вівсом. Праця живить, лінь псує. Розумний любить учитись, дурний любить учити.

В. Брехати — не ціпом махати. Чуже миле — своє найми-ліше. Вік ізвікувати — не пальцем перекивати. Знає кума — знає півсела. У слухний час промовчати — все одно, що розумне слово сказати.

Г. Два кухарі — лихий борщ. Скорий поспіх — людям по-смій. Вовків боятися — в ліс не ходити. Даси грошей — куплю книжок. Треба буде робітників — візьмемо ще безробітних.

Ґ. Заплатити тобі я зараз не можу: у мене нема грошей. Я не можу поїхати влітку додому: моя хата згоріла. Кров не вода: розливати шкода. Між школярами скоро рознеслася новина: Роман не вчитає (Вас.). Добре діло обід: сів за стіл та й їж. А недалеко, на Гордієнкових горбах, кипить жор-стокий бій: старе й мале вийшло з села на зустріч непро-ханому гостеві (Кос.). Сам не міг розв'язати цього питання: йому бракувало знання революційних справ (Сенч.).

В и с н о в к и: Сурядні речення, сполученні в одно-зложене речення тільки інтонацією, в залежності від неї набувають різного значіння. Найголовніші значіння зложених сурядних речень такі:

А. Перелічування дій чи явищ, що відбуваються або одночасно, або послідовно одно по одному (див. прикл. А).

Б. Протиставлення дій чи явищ (див. прикл. Б).

В. Порівняння дій чи явищ (див. приклади В).

Г. Обумовленість одної дії чи явища іншим (див. пр. Г).

Ґ. Пояснення одної думки чи явища іншими, як причиною (див. прикл. Ґ 1, 2, 6), або пояснення, одної думки що має загальний характер — другою, яка переказує явийсь факт (див. прикл. Ґ 3, 4, 5).

Кожний, хто говорить, уміє користуватись інтонацією зложеного речення і легко розуміє її у розмові інших людей.

На письмі ж сурядні речення, сполучені інтонацією, одно від одного відділяємо розділовими знаками:

1. При перелічуванні та протиставленні дій чи явищ — комами (див. А, В).

2. При порівнянні та обумовленості дій чи явищ — рискою (див. В, Г).

3. Коли одно сурядне речення містить у собі причину того, про що говориться в другому, або пояснює друге — між ними ставимо двокрапку (див. Г).

4. Коли сурядні речення мають багато частин речення й інтонацією наближаються до окремих речень (між ними робимо довшу павзу), то їх відділяємо одно від одного середником (;), напр.: Голови в їх були завітчані червоними квітками; до самого пояса вітер розвівав по плечах стрічки (Левец.). — див. прикл. А.

Завдання 57. Придумайте самі і запишіть кілька сурядних речень, зв'язаних без сполучників.

§ 25. Сурядні речення, зв'язані сполучниками, та розділові знаки між ними.

Завдання 58. Перепишіть подані нижче зложені речення і скажіть, як в них зв'язані сурядні речення? Підкресліть сполучники, якими зв'язані вони. Які з тих сполучників стоять при кожному сурядному реченні, які ні? Яких розділових знаків ужито тут між сурядними реченнями?

А. Темна наша батьківщина, і темні в ній ліси (Хв.). Хатки спалахнули, і, до неба полинула ціла вулиця димом (Пан). І день іде, і ніч іде, і, голову схопивши в руки, дивуєшся, чому не йде апостол правди і науки (Ш-ко). І схилялись покірно жита, і гречки запашні біліли; і, здавалось, над полем віта тихий вечір на ласкових крилах і в обійми мене обгорта (Пан.).

Б. Стоїть гора високая, а під горою гай (Гліб). Тиха вода людей топить, а бурна лякає. Риба шука де глибше

а чоловік — де ліпше. Співають ідучи дівчата, а матері вечерять ждуть (Ш-ко). Небо сіє дрібненький дощик на густе сито, а Мажуга накрив плечі мішком і ходить по селу (Коп.). Наймають до телят, а роби, що велять.

В. Або грай, або гроші віддавай. Або слави добути, або дома не бути. Або ти, тату, в ліс по дрова їдь, а я дома зостанусь, або я дома зостанусь, а ти, тату, в ліс по дрова їдь.

Г. Не завжди кажи те, що знаєш, але завжди знай, що кажеш. Розібрати та зрозуміти того я не міг, але на душу осів раптом спокій (Івч.). Каже дитина, що бита, але не каже за що.

Г. Ані ладу, ані складу. Ані виду не видати, ані чутки не чувати. Ні око не бачило, ні ухо не чуло. Ні швець, ні жнець, ні в дуду ігрець. Ані стріх солом'яних, ні біленьких хаток, ні тинів, ні садочків вишневих (Пан.).

Д. Осідлаєш буланого, та й гайда в дорогу (Ш-ко). Тече вода в синє море, та не витікає, шука козак свою долю, а долі немає. Ніч темна-темна, тільки блискавка блискає. Їв би паляниці, та зубів нема.

Е. То загляне (вітер) в чорні прірви, то залетить в блакить ясну, то пелюстки білі зірве і посипле на весну (Ол.). То співає вся купа пісні, то знов регоче, жартує (Левец.). То хочеться над вами заридать, то заспівать з раптового нестяму (Л. Укр.).

Є. Чи тож мене мати в барвінку купала, чи тож мені мати щастя не бажала. Чи ушкали гудуть, чи козаки Дніпром ідуть. Чи пан, чи пропав. Чи зійдемося знову, чи заспіваємо коли? (Ш-ко). Чи я чула, чи я спала, чи я розум утеряла (Куліш). Хоч льолу купи, хоч голий ходи.

Висновки: Сурядні речення зв'язуємо в одно зложене не тільки інтонацією, а й сполучниками: і, а, або, ані, але, ні, та, то, чи, хоч і інш.

Сполучників ні, ані, то і чи можна вживати при кожному сурядному реченні, відповідно до змісту (як перелічуємо щось із запереченням чи без заперечення) — див. прикл. Г, Е, Є.

Сполучників а, але, та вживаємо тільки при одному сурядному реченні (див. прикл. Б, Г, Д).

Сполучники і, або можуть бути при всіх сурядних реченнях, або тільки при кількох.

Сурядні речення зв'язані сполучниками, одно від одного відділяємо комами. Кому ставимо перед сполучниками (див. прикл.).

Примітка: Середника ставимо в тих же випадках, як і між сурядними реченнями, зв'язаними без сполучників, напр.: А над зеленою землею синє, синє та глибоке літнє небо: а між небом та землею сонце та хвиля світова (Левец.).

Завдання 59. Придумайте самі і запишіть кілька сурядних речень, зв'язаних сполучниками: а, чи, ні, то.

Завдання 60. Придивіться до зложених речень у цьому уривкові й поясніть розділові знаки.

Ви на горі, на самому шпильочку. Від вас по праву руч збігає вниз шлях, неначе змій-велетень в'ється він поміж деревом, а по ліву — яри та бескети, непролазні хаші та гострі голови червоного глею, а прямо перед вашими очима розіслалася долина. Сама наймисливіша ткаля не затче такої рясної плахти, як мати-природа заткала на диво людям ту широку долину. Зелені ліки з пишними квітками стали їй за основу; поодинокі кущі зеленого дерева порозкидалися темним затканням; над річкою село з білими хатками та вишневыми садками облягло її узорчатою лиштвою, а чиста річка оторочує синьою гальонкою. В її темній глибині відбивається і ліс, і гори, і село з хатками та садками, і небо безодне та синє з білими, наче павутиння, хмарками, і сонце пекуче та ясне з його незвичайним сяйвом. А там далі за річкою, що обставилася стіною темнозеленого очерету, потяглися нив'я довгими поясами, розіслалися лани широкими килимами, ховаючи свої краї аж там, де земля зіходить з небом, де блакитний край неба зливається з темнозеленою далечиною. І над всім оцим шатром розкинулося високе та глибоке небо, сяє іскристе сонце і обдає все гарячим світлом; ясні плями й темні ходять — перелазять з місця на місце. О, чарівнице-природо, нащо ти мене вабиш своїм чаром, нащо прикувало на одному місці та й не пускаєш? Пусти мене! Он, бач. Яким вже спустився з гори і, не доїжджаючи мосту, повернув на пишну поляну, щоб самому одпочити і свого гнідка попати.

Он вже він має думку утаборитись там, бач, розпрягає. І ви мершій побігли шляхом до Якіма.

В холодочку гінкого широко-гіллястого осокара, серед пишного килиму густої трави утаборився Яким з своїм добром. Віжками прип'яв гнідка до сусідньої берези, сам, розставивши триніжок, налаштувуючись варити кашу, з відром побіг до річки, що недалечко плескалася в положистих берегах. Вода в їй чиста та прозора; сонце пронизує її зверху аж до самого дна, і тільки посередині чорнів, — то або глибина відзначається, або зелене жабуриння укрило чисте дно. Тихий вітер віє вдовж річки, здіймає невеличку хвилю і широкою складкою жене вдовж течії. Ось погнало її аж до берега, плеснуло ген на пісочок, підхопило порожню черепашку, сіпнуло її в воду, погойдало, погралось і знову викинуло на берег. X

П. Мирний.

§. 26. Підрядність речень.

Завдання 61. Прочитайте подані нижче зложені речення і прислухайтеся до їх інтонації. Скільки речень у кожному з них? Чи можна їх вживати самостійно, чи вони залежать одно від одного? Якими словами зв'язані тут речення? При якому реченні стоять ті слова?

Карпо любив пороги, бо зріє коло них (Левец.). Мені шаноба скрізь була, бо я без діла не тиняюсь (Гліб.). Ставочок чистий висихав, де ти купалася колись (Ш-ко). Трудно було й здумати, що наймицкою маятимусь (М. Вов.). Добре тому жити, хто вмів говорити. Коли гроші говорять, тоді правда мовчить. Звився жайворонок високо під небо і заспівав пісню про те, що мертва земля ожила знов (Коп.).

З боку насуває темна ніч, немов чорна хмара (Мирн.). Заревіли великі дзвони, щоб сідлали хлопці коні, щоб мечі, шаблі гострили та збиралися на весілля. Коли посідали на коні у ліс зайшов уже вечір і знову пахло молодняком (Хв.). Знавш той край, де гай цитрин цвіте, де помаранча золота росте, де віє ніжним леготом блакить, де тихий мирт і гордий лавр стоїть (Заг.). Хто думав, що море все погідне і веселе, все без погрози й не прибирав страшного виду, той страшно помилився, бо воно змінюється. (О. Коп.) Хіба не волею самою віє цей вітер низовий, що

зібрав усі пахощі степові та кида їх у засмалене обличчя чумакове (Коц.).

Висновки: 1. У зложеному реченні — одно речення може залежати від другого речення або якогось його слова. Таке сполучення речень зветься підрядністю.

Те речення, що має найвиразнішу інтонацію — на ньому найбільше підвищуємо голос — і в ньому скупчено головну думку, зветься головним реченням.

Речення ж, що залежить від головного або якого його слова, зветься підрядним реченням. Так, напр., в реченні: Карпо любив пороги, бо зріс коло них — головне речення буде: *Карпо любив пороги*, а підрядне: *бо зріс коло них* — воно тільки пояснює думку головного речення.

Примітка: 1. Підрядних речень, залежних від одного головного, в зложеному реченні може бути кілька, напр.: Він глянув на той острів, де і сліду козацького не зосталось, де козацькі могили заросли бур'яном та огородиною, де на отаманських могилах, колоністи-німці посадили картоплю (Левец.). Тут головне речення: **Він глянув на той острів** — всі інші — підрядні речення, що залежать від нього.

2. Підрядні речення можуть мати ще свої, залежні від них, підрядні речення, а ті ще свої, напр.: Гордієві було дев'ять років, як одного разу він з хлопцями заліз на чужу пасіку, що стояла в степу (Гр.). Головне речення тут: **Гордієві було дев'ять років** — підрядне — як одного разу він з хлопцями заліз на чужу пасіку; речення ж — що стояла в степу — залежить від слова „пасіку“ в підрядному реченні.

2. Підрядні речення в'яжуться з головними різними словами (сполучниками, прийменниками, прикметниками, прислівниками та іменниками (замінними): **бо, що, щоб, ніж, як, коли, де, який, котрий, справді, хто й інш.** Всі ті слова, що ними в'яжуться підрядні речення з головними, зветься сполучними словами. Сполучні слова стоять у підрядному реченні.

Завдання 62. Придумайте самі і запишіть кілька зложених речень, де б підрядні речення з головними зв'язувались сполучними словами: що, щоб, наче, немов, коли, де, бо.

§ 27. Зв'язок підрядних речень з головними. Розділові знаки між ними.

А. Сполучні слова: бо, тим що, тому що, через те що, що.

Завдання 63. Назвіть у поданих нижче прикладах підрядні речення. Випишіть сполучні слова, що ними вони в'яжуться з головними реченнями. Який зв'язок між думками головного та підрядного речення встановлюють тут сполучні слова? Якими розділовими знаками відділено підрядні речення від головних?

1. Не жалій ухналя, бо підкову згубиш. 2. Ще не всі проспівав я пісні, бо у грудях надії ясні ще дзвенять (Рильськ.). 3. Не беріть із зеленого луку верби ні на жовті піски, ні на скелі, бо зав'яне вона від жаги і журби по зеленому лузі в пустелі (Ол.). 4. Тим трава зелена, що близько вода (Мет.). 5. Я не міг до тебе прийти, тому що був хорий. 6. Роботу в гуртку не налагоджено, через те що нема досвідченого керівника. 7. Найбільше лютував тепер Панас, через те що йому не пощастило зібрати з тієї десятини хліба (Фран.). 8. Я щасливий, що очей не маю, що нічого того в світі не бачу й не знаю (Ш-ко). 9. Козаченько зажурився, що без долі уродився.

В зложених реченнях — 5, 6, 7, де одна частина кінчається перед: через те., тому..., переставте їх одну на місце другої (Через те що нема досвідченого керівника, роботу в гуртку не налагоджено). Чи вживаємо їх так? Вимовте ці речення так, щоб одна частина кінчалася перед „що“ і прислухайтеся до свого голосу.

Висновки: 1. У зложених реченнях підрядні речення з головними можуть в'язатися сполучними словами: бо, що, через те що, тому що, тим що, що й інш., які означають, що в підрядному

реченні висловлено причину того, про що говориться в головному реченні.

Підрядні речення від головного, а також і одно від одного, відділяємо комою, яку ставимо перед сполучними словами (див. приклади).

2. Щоб більшої ваги надати причиновому зв'язку між головним і підрядним реченням, сполучні слова—*через те що, тому що, тим що*—розбиваємо на дві частини: *через те, тому, тим*—вимовляємо з більшою силою голосу і по них робимо павзу, *що*—ставиться в підрядному реченні і відділяється комою, напр.: Я не міг до тебе прийти, *тому що був хворий*—і—Я не міг до тебе прийти *тому, що був хворий*.

3. Підрядні речення, що починаються сполучними словами—*через те що, тому що, тим що*—можуть стояти в зложеному реченні і на першому місці (кому тоді ставимо після них) і на другому.

Підрядні речення, що починаються іншими сполучними словами, здебільшого стоять на другому місці.

Б. Сполучні слова: щоб, аби, нехай.

Завдання 64. У поданих прикладах назвіть головні й підрядні речення. Якими сполучними словами зв'язано їх тут? Який зв'язок між думками головного й підрядного речення встановлюють ці сполучні слова? На якому місці стоять тут підрядні речення?

Щоб горобців шкідливих настрашити, вигадливий хазяїн взяв солом'яного діда приладнав (Гліб.). Вони летять на верхогір'я, щоб сонце вдосвіта зустріть, щоб знов покинуть вранці землю і знов по вечір полетить (Олесь). Щоб добре виспатись і приступити на ранок до роботи, Андрій Григорович позачиняв вікна (Вин.). Гей, на весла, щоб понесла буря човен на простір, де свавільний вітер вільний гонить хвилі вдовж і вшир (Чупр.). Щоб зовсім прогнати сон і підбадьоритись трохи, я почав уявляти собі нових хазяїв (Коц.). Я все спустих із рук, аби тільки якнебудь

прикрити наші злидні (Кул.). Перекидалися словами, пустими й незначними, аби подати один одному голос (Коц.). Обніміте ж, брати мої, найменшого брата, нехай мати усміхнеться, заплакана мати (Ш-ко).

Висновки: У зложеному реченні підрядні речення з головними можуть в'язатися сполучними словами: **щоб, аби, нехай**. Підрядні речення, що починаються цими сполучними словами, означають замір чи мету дії, висловленої в головному реченні.

Ці підрядні речення можуть стояти на першому і на другому місці. Їх відділяємо від головного речення комою, яку ставимо перед сполучними словами, коли підрядне речення стоїть на другому місці, або після підрядного речення, коли воно стоїть на першому місці (див. прикл.).

В. Сполучні слова: мов, немов, наче, неначе, ніби, ніж, чим, що, як.

Завдання 65. Назвіть головні й підрядні речення у поданих прикладах. Якими сполучними словами їх зв'язано? Який зв'язок між думками головного й підрядного речення встановлюють ці сполучні слова? На якому місці стоять тут підрядні речення?

Чайка скиглить літаючи, мов за дітьми плаче (Ш-ко). Наша спілка молода, немов маківка на полі, мов мале дитя... (Кож.). Мов пущене ядро з гармати, земля круг сонця творить цикл (Тич.). Голос той лився, мов перший дзвін. під той голос стиха пригравала кобза, неначе пташка щebetала (Лев.). На восьме літо у неділю, неначе ляля в льолі білій, святев сонечко зійшло (Ш-ко). Занедбаний квартал засяяв, оновлений, в скорботній красі, ніби під могутнім пензелем незрівняного велетня-майстра (Вас.). Чим має рости сирота, лучче як виросте камінь. І чим далі вони йшли, чим сильніше пекло їх зверху сонце, а знизу камінь, тим більше завзяття одбивалось на їх червоних і упрілих обличчях (Коц.). Дерево стояло, ніби темна рівна стіна (Лев.).

Немов красуня сумовита, спочила втомлена земля (Ворон.).
Лучче синиця в жмені, ніж журавель у небі. Кохалася
мати сином, як квіткою в гаї.

Висновки: У зложеному реченні підрядні речення з головними можуть в'язатися сполучними словами: **мов, немов, наче, неначе, ніби, чим, як і інш.** Підрядні речення, що починаються цими сполучними словами, означають порівняння дії чи явища, висловленого в них, з дією чи явищем, висловленим у головному реченні.

Ці підрядні речення можуть стояти або на першому місці, або на другому, або в середині зложеного речення. Відділяємо їх від головного речення комою, яку ставимо перед сполучним словом, коли підрядне речення стоїть на другому місці, або після підрядного речення, коли воно стоїть на першому місці. Коли ж підрядне речення стоїть в середині зложеного речення, то кому ставимо перед ним і після нього (див. завд. 65).

Г. Сполучні слова: коли, доки, поки, як, тільки, тільки що, скоро.

Завдання 66. Назвіть головні й підрядні речення в поданих прикладах. Якими сполучними словами в'яжуться тут підрядні речення з головними? Чи мають тут сполучні слова інтонацію питання чи оклику? Який зв'язок між думкою головного й підрядного речення встановлюють вони? На якому місці стоять підрядні речення?

Не весело у світі жить, коли нема кого любить (Ш-ко).
Радюк до півночі ходив по алеї в садку, доки не стихла остання пісня на селі, доки не засипали дівчата й хлопці разом із співучим птаством (Лев.).
Виспіває соловейко, поки місяць зійде, поки тії русалоньки з Дніпра гратись вийдуть (Ш-ко).
Доти чоловік добрий, доки його десятником не наставлять.
Як тільки надійде лист, зараз можна почати роботу (Коц.).
Як тільки полуда з очей наших спала, все в іншому світі здалось тоді нам (Ворон.).
Як собака

стеріг хату, того його й тримали: як постарівся небора, то взяли й прогнали (Руд.). Закипіла по Україні страшенна тривога, як на шляхту піднялася сірома убога (Кул.). Мені аж страшно, як згадаю оту хатину край села (Ш-ко). Тільки що поминув Карпо високу кам'яну огорожу, він побачив другий садок (Лев.). Скоро сонце зійде, пробуджується природа. Коли на крилах ночі на землю сон злетить, ти в темний сад виходиш з квітками говорить (Ол.). Їм треба було перейняти втікачів, поки вони не добрались до сусіднього сільця (Коч.). Коли буде знати про Перекоп кожна дитина і зацвітуть електричними зорями і земля, і небо, коли темп життя так зміниться, що будуть віки за хвилину, тоді прийде кінець Непу (Сос.).

Висновки: У зложеному реченні підрядні речення з головними можуть в'язатися сполучними словами: коли, як, поки, доки, як тільки, тільки що, скоро й інш., які тоді не мають інтонації питаання чи оклику.

Підрядні речення, що починаються зазначеними сполучними словами, означають час дії, про яку говориться в головному реченні.

Ці речення можуть стояти або на першому, або на другому місці, і відділяємо їх від головного речення комою, яку ставимо перед сполучними словами, коли вони стоять на другому місці, або після підрядного речення, — коли вони стоять на першому місці.

Г. Сполучні слова: де, куди, відкіля.

Завдання 67. Перепишіть подані приклади й назвіть головні й підрядні речення. Якими сполучними словами в'яжуться тут вони? Чи мають тут ці сполучні слова інтонацію питаання чи оклику? Який зв'язок між думками головного й підрядного речення встановлюють вони? На якому місці стоять підрядні речення?

Очі їх дивляться кудись у поле за лісок, де ховається шлях із села (Вин.). Дійшли ми до того місця, де внизу зеленіла нам долина (М. Вов.). Іди туди, відкіля прийшов ти.

Де колись на майдані ровм гули на раді запорожці, там тепер паслась німецька череда (Лев.). Де тільки з'являлось його обличчя старої баби, глибоко зоране плугом життя, де падав лиш погляд зелених очей, владний і невблаганий там дух руйнування напружував жили і зміцняв сили в нелюдські (Коч.). У Стеблеві, де кінчається містечко, де Рось виривається з тісних берегів, обставлених скелями, в дуже гарне місце (Лев.). Куди ми йдем, я сам не знаю (Коч.).

Висновки: У зложеному реченні підрядні речення з головними можуть в'язатися сполучними словами: **де, куди, відкіля й інш.**, які тоді не мають інтонації питання чи оклику.

Підрядні речення, що починаються зазначеними сполучними словами, означають місце дії, про яку говориться в головному реченні.

Ці підрядні речення можуть стояти або на першому місці, або на другому, або в середині зложеного речення. Їх відділяємо комою, яку ставимо перед сполучними словами, коли підрядне речення стоїть на другому місці, або після підр. речення, коли воно стоїть на першому місці. Коли ж підрядне речення стоїть в середині зложеного речення, ставимо кому перед ним і після нього.

Д. Сполучні слова: коли, коли б, поки, як, якби, якщо.

Завдання 86. Назвіть головні й підрядні речення у цих прикладах. Якими сполучними словами вони в'яжуться? Який зв'язок між думками головного й підрядного речення встановлюють вони? На якому місці стоять тут підрядні речення?

Коли тебе шанують люди добрі, шануйся й сам. Коли тин зимою чорніє, то буде одлига (Грін.). Коли б був я сокіл вільний, я б летів на зустріч сонцю і кричав би погід небом всім живим мерцям про його. Коли б був я дубом пишним, простягав би я галуззя до проміння золотого і тягнувся б вгору (Ол.). Ніколи не хвались, поки гаразд не зро-

биш діла (Гліб.). Як хочеш багато мати, треба мало спати. Як мати рідненька, то й сорочка біленька. Якби мені черевки, то пішла б я на музики. Якби ви знали паничі, де люди плачуть живучи, то ви б елегій не творили та марно б бога не хвалили (Ш-ко). Якщо хочеш, то я сьогодні прийду. Коли я раб, то раб, що рве кайдани (Ол.).

Висновки: У зложеному реченні підрядні речення з головним можуть в'язатися сполучними словами: коли б, поки, як, якби, якщо.

Підрядні речення, що починаються зазначеними сполучними словами, означають, що в них висловлено умову, без якої не можливе те, про що говориться в головному реченні.

Ці речення можуть стояти або на першому або на другому місці. Від головного речення їх відділяємо комою, яку ставимо перед сполучними словами, коли підрядне речення стоїть на другому місці, або після підрядного речення, коли воно стоїть на першому місці.

Е. Сполучні слова: хоч, дарма що, не вважаючи на те що, хоч яв'їй.

Завдання 69. Назвіть головні підрядні речення в цих прикладах. Якими сполучними словами в'яжуться тут речення? Який зв'язок між думками головного й підрядного речення встановлюють вони? На якому місці стоять тут підряд. речення?

Хоч правду женуть люди, але правда завжди буде. Хоч нічого їсти, та весело жити. Хоч якого пальця не вірж, то все одно болить. Хоч що буде, не оглядайсь. І тварина розум має, дарма, що не говорить. Хоч пролежав я цілий вік свій на печі, але завжди я був патріотом (Самійл.). Хоч ніжку натрудив, хоч крилечко помнялось, одначе вирвався і полетів (Гліб.). Не вважаючи на сніг і вітер, вони йшли з розстібнутими тужурками й розхристаними сорочками (А. Д.). Не вважаючи на дідову обіцянку, перевіз не прибув (Коп.). Подихом волі і братерства, гомоном м'яким і вільним, як шуми весняної повіді, не вважаючи на вечірній час, грало

і гуло, все місто (Вас).. Хоч сахарня, давно вже покинена, розсипалася і заросла травкою, в порожніх будинках її раз-у-раз вчувався шум (Коц).

В и с н о в к и: У зложеному реченні підрядні речення з головним можуть в'язатися сполучними словами — хоч, хоч що, хоч який, дарма що, не вважаючи на те що й інш.

Підрядні речення, що починаються зазначеними сполучними словами, подають причину протилежну тій, що можна було б сподіватися від сказаного в головному реченні.

Ці підрядні речення здебільшого стоять на першому місці; від головного речення їх відділяємо комою.

Є. С п о л у ч н і с л о в а: що, щоб, де, який, коли, (котрий) которий.

Завдання 70. Назвіть головні й підрядні речення в поданих тут прикладах. Якими сполучними словами в'яжуться вони? Чи мають сполучні слова тут інтонацію питання чи оклику? Який зв'язок між думками головного й підрядного речення встановлюють вони? На якому місці стоять тут підрядні речення?

Таке вже настало, що й хліба нізащо купити (М. Вов.). Тьмяно світяться вікна у маленькій халупці, де сторож варить собі убогу вечерю (Коц.). Настав той час, коли треба було всім братись до роботи (Коц.). Купи мені хустку, щоб аж горіла (М. Вов.). Подавай горілку, щоб аж кипіла (Котл.). У темному кутку, де рогачі стояли, віник ставили та трісочки складали, лежать торбині довелось (Гліб.). Родився я на золотім Поділлі, котре не всім однако золоте (Фран.). Люблю похмурі дні, коли крізь сизі хмари чуть пробивається проміння золоте і ллє в тумані на землю тихі чари (Рильськ.). Люблю я дощ рясний, що гучно з неба ллється (Рил.). Страшна бідність та недоля, що стріла його при першій виступі на світ, і досі проймає його холодом і дрожею (Фран.). Був день, яких і влітку мало (Філ.). Коло похилених воріт, що стояли поруч із стареньким будин-

ком мохом і цвіллю порослим, почорнілим од давнини, із темряви обізвався привітний голос (Вас.). Втомлений революційною працею, Кирило приїхав одпочити до старого приятеля Івана, которого не бачив два роки (Кол.).

Висновки: У зложеному реченні підрядні речення з головними можуть в'язатися сполучними словами: **що, щоб, який, котрий, де, коли, які** тоді не мають інтонації питання чи оклику.

Підрядні речення, що починаються зазначеними сполучними словами, показують прикмету особи або речі, означеної іменником у головному реченні.

Ці підрядні речення можуть у зложеному реченні стояти на другому місці і в середині. Їх відділяємо комами, коли воно стоїть в середині, і комою, коли стоїть на другому місці.

Примітка: Сполучний зворот з „котрий“ у підрядних реченнях прикметникових народній мові невластивий і тому й у літературній мові слід його обминати.

Ж. Сполучні слова: як, який, чий, що, щоб, хто, кого й інш.

Завдання 71. Назвіть головні й підрядні речення у поданих прикладах. Якими сполучними словами в'яжуться вони? Чи мають тут сполучні слова інтонацію питання чи оклику? Який зв'язок між думками головного й підрядного речення встановлюють вони?

Демид за роботою і не побачив, як проминуло літо, як прийшла осінь (Грін.). Який пастух, така й череда. Яка воля, така й доля. Що вміти, того за поясом не носити. Я хочу познайомитись з тим, що може стане скоро мою довічною моголою (Кол.). Я бажала, щоб навіки простягся той пишний сон, щоб довіку співала моя душа (Лев.). Я бачив, як вітер березку зломив, коріння порушив, гілля покрутив (Олекс.). Хто багато говорить, той мало творить. Кого міх налякав, тому й торба страшна. Карпо любив слухати, як шумить Дніпро по каменю, як реве Дід і обливає вогкою парою і бризками лице (Левец.). Честь тому, хто в землю чорну, в спеку, в холод піт свій ллє. Честь тому, хто коло горну важким молотом кує (Граб.). Чий віз, того й кінь.

Висновки: У зложеному реченні підрядні речення, з головними можуть в'язатися сполучними словами: що, щоб, як, який, чий, хто, кого й інш., які тоді не мають інтонації питання чи оклику.

Підрядні речення, що починаються зазначеними сполучними словами, служать або доповненням головного речення, напр., в реченні: Яка воля, така й доля—речення — „яка воля“—править за присудок, а в реченні: Хто робить, той голий не ходить—речення — „хто робить“—править за підмет для головного речення, або поясненням якогонебудь члена головного речення.

Підрядні речення від головного відділяємо комою (Див. приклади).

Завдання 72. В наступних прикладах з'ясуйте, в яких зложених реченнях сполучені сурядні, а в яких підрядні речення. Поясніть розділові знаки.

ТОВАРИШАМ З ТЮРМИ.

Обриваються звільна всі пута,
Що в'язали нас з давнім життям;
З давніх брудів і думка розкута.
Оживемо, брати, оживем!
Оживемо новим ми, повнішим,
І любов'ю огрітим життям:
Через хвили мутні та бухливі
До щасливих країв попливем.
Через хвили нещастя й неволі,
Мимо бур, пересудів, обмов,
Попливем до країни святої,
Де братерство і згода й любов.
Ми ступаєм до бою нового
Не за царство тиранів, царів,
Не за церков повів ані бога,
Ні за панство неситих панів.
Наша ціль—людське щастя і воля.

Розум владий без віри основ,
І братерство велике всесвітнє,
Вільна праця і вільна любов!
Треба твердо нам в бою стояти,
Не лякайтесь, що впав перший ряд,
Хоч по трупах наперед ступати,
Ні на крок не вертатися взад.
Це ж остання війна! Це до бою
Чоловіцтво зі звірством стає,
Це поборює воля неволю,
„Царство боже“ на землю зійде.
Не моліться вже більше до бога:
„Най явиться нам царство твоє“,
Бо молитва слаба там підмога,
Де лиш розум і труд у пригоді стає.
Не від бога те царство нам спаде,
Не святі його з неба знесуть,
Але власний наш розум посяде,
Сильна воля і сильний наш труд.

І. Франко.

Тоді, коли я перший раз їхав попри саїтну нивку, був ранок, красний весняний ранок... Ясне, свіже, мов викупане сонце викотилося з-за діброви, що ген далеко мріла серед подільської рівнини і чим раз вище й вище підносилося вгору. Панувала та глибока, урочиста тиша, котру можна деколи постерігати підчас сходу сонця, коли день заповідається красний, погідний. Вітрець ще спав десь у глибокім ярі; рожеві хмарки лежали на небі тихо, не порушно; жито, що зачинало колоситися, також стояло тихо, ніби впірнуло у глибоку задуму; не колихалась буйна пшениця, що розкішним темнозеленим килимом вкривала поля; навіть жайворонок замовк на хвилину, а роса на сочистім листі збіжжя, на листках діванни й полину, що росли при дорозі, тремтіла і, мов самоцвіти, переливалася веселчаними барвами. По долинах, мов кадильний дим, стелилася біла імла і здавалось, що це від того кадила долітають до нас пахощі, якими дихало ранішнє повітря. Глибока, урочиста тиша... Здавалось, мов би ціла природа в якімсь остовпінні дивувалась величності благодатного со-

нечка і, перейнята побожним настроєм духа, впала ниць перед всемогутим творцем.

Однак та хвиля тривала вельми коротко... Перший жайворонок не втерпів і вибився вгору та й завів веселу пісню, а за ним тисячі товаришів, мов грудочки землі, викидані невидимими руками з-посеред збіжжя, стріляли в простір повітря, і нараз заграла вгорі могутня музика. Потягнув свіжий легіт, заколихалось жито — пшениця, імла розплилась у повітрі, рожеві хмарки побіліли, сонце підіймалось усе вище й вище, а в міру, як його теплі проміння стали ogrівати повітря й землю, незчисленні різні комахки стали відзиватися в збіжжі і гратися в золотих проміннях сонця, і той різnorodний шелест комахок, спів жайворонків і шепіт леготом колисаного збіжжя зливалися в одну гармонію, в одну радісну пісню.. Так і видно було, що всяке створіння тішиться соняшним сяйвом, милується ясним днем, радується життям, а та загальна радість, не наче якийсь могутній вир, пірвала й мене з собою, і мені зробилось на душі приємно, легко, солодко... Я повними грудьми вдихав чисте, здорове повітря, а слухаючи веселих співаків у повітрі, і собі став півголосом співати якусь пісеньку.

Т. Бордуляк.

§ 28. Пряма й непряма мова.

Завдання 73. Порівняйте ліві й праві приклади і скажіть, чим вони різняться? Як вимовляємо речення в лівих і правих прикладах? В яких прикладах сполучено сурядні, а в яких підрядні речення? Як зв'язані окремі речення в лівих і правих прикладах?

1. Брат радісно сказав:
„Сестра здорова“.

2. Я його спитав: „Ти будеш сьогодні ввечері дома?“

3. Йому стало легше і він заговорив скоро: „Скажу панам-суддям, що не було ніякої ради; ані їсти чого, ані в хаті затопити, ані випрати, ані голову змити, анічого“ (Стеф.).

1. Брат радісно сказав, що сестра здорова.

2. Я його спитав, чи буде він сьогодні ввечері дома.

3. Йому стало легше і він заговорив скоро, як скаже панам-суддям, що не було ніякої ради: ані їсти чого, ані в хаті затопити, ані випрати, ані голову змити, анічого.

4. „Ми йдемо здалека на заробітки й хочемо стати на роботу в сахарні“,— сказали бурлаки (Левц.).

5. „Стріляйте в гарматчиків“,— сказав начальник повстанців.

4. Бурлаки сказали, що вони йдуть здалека на заробітки й хочуть стати на роботу в сахарні.

5. Начальник повстанців сказав, щоб стріляли в гарматчиків.

Висновки: 1. У мові часто трапляються такі зложені речення, коли одна його частина являє собою мову якоїсь особи й при тому в оригінальній передачі, а друга частина вказує, кому ця мова належить.

Та частина зложеного речення, що передає чийсь мову, зветься **прямою мовою** (див. ліві прикл.).

Пряма мова в зложеному реченні є сурядне речення, що з іншим реченням зв'язується без сполучника.

2. Коли частина зложеного речення передає лише зміст чийсь мови, то зветься **непрямою мовою** (див. праві прикл.).

Непряма мова в зложеному реченні є підрядне речення, що зв'язується з іншим реченням сполучними словами: що, щоб, чи, як і інш.

§ 29. Розділові знаки при прямій мові.

Завдання 74. Прочитайте подані нижче приклади і придивіться, на якому місці в реченні може стояти та частина речення, що вказує, кому належить пряма мова? Якими розділовими знаками виділено її та пряму мову в різних випадках?

А. „Товариші! Я хочу говорити“,— гукнув хтось дуже голосно з середини гурту (Шабл.). „Цей такий, що як уже чого схоче, то й воду запалить, аби свого доскочити“,— казали про його люди (Грінч.). „Дай мені свою палицю“,— сказав Федько (Вин.). „Чи немає у вас, Василю Івановичу, якої газети, або книжки?“— питав хурщик Антін монопольщика,

зав'язуючи в хустинку гроші за хуру (Вас.). „Хто йде їсти?“ — пан питає. — „Я йду“, — пиган каже... — „Хто йде жати?“ — пан питає. — „То громада скаже“ (Рудан.). „Добри вечір, сусіде мій! Чи всі ви живі та здорові?“ — гукнула Миша Пацюкові. — „Та ще“, — Пацюк мовляє їй (Гліб.).

Б. І ще гука громада і весела, і бучна: „Головою ради буде Лимарівна молола“ (Хвил.). Говорять люди: „Не зідхай, чого нема, то й так нехай“. І я говорю: „Не зідхай, коли нема — борись, придбай!“ (Грін.). Один удругого питає: „Нащо живем? Чого бажаєм?“ (Ш-ко). Уві сні до мене гречкосій прорік: „Чи мені на тебе працювати вік? Походи по спеці ось за плугом сам, я ж рукам трудовим одпочинок дам“ (Манж.). Розігрався Дунай, та гука на наш край, аж луна у Дніпровому гирлі: „Гей розіб'є, Дніпро, турчин скоро шатро на старім запорізькому гирлі“ (Манж.). Ніхто не підніме, не скаже: „Ходім, мій маненький, додому“ (Сос.). Пригадав, що говорив покійний дід: „Настануть, сину, времена; покрийтєся земля залізом; побіжать по шляхах страшні машини, а в повітрі полетать вогняні змії“ (Сенч.).

В. „Лямпа — річ тендітна, — казали другі: — торохнеш возом — наробиш шкла, і понесла його лиха година під таку хуру“. — „Підеш і під таку хуру, — сказав похмурий чоловік: — коли в хаті, може, й шматка хліба немає“ (Вас.). „Ну, Олексю, — кажу я до свого маленького товариша, показуючи на дитячий будинок: — оце твоя буде хата“. „Ось не займай лишень, Кіндрате, — тут обізвавсь до його Клим: — я їх (собак) натуру знаю, брате: відчеплютєся, ось ну, ходім, та не махай і не дивися“ (Гліб.). „Та поїду, — Самійло Пилипович каже: — тільки додому навідаюсь, жінці скажу, що до центру їду“ (О. Ваш.). „Мовчи лиш, не базікай, — тут став казати йому черв'як: — цей дощик — радість всім велика“ (Гліб.).

Г. Демко виліз на хату й щосили заходився гукати: „Рятуйте!“ (Грін.). Сяде собі, заспіває: „Ой не шуми луже“ (Ш-ко.). „Наша дума, наша пісня не вмре, не загине“, — ще раз співає хор (Неч.-Лев.). Серце мове болить і співає: „Ой не ходи, багатирю, коло мого тину“ (Г. Барв.). А що тільки в церкві дяк „Іже“ заспіває, бідна баба у кутку мало не вмливає (Руд.). Трактор зветься „Запоріжець“, але це нічого не значить: таку штуку може вдрати і „Запоріжець“, і „Фордзон“, і всілякий інший (О. Ваш.).

Висновки: У зложеному реченні з прямою мовою — речення, що вказує, кому належить пряма мова, може стояти після прямої мови, перед прямою мовою і в середині прямої мови.

1. Коли речення, що вказує, кому належить пряма мова, стоїть після прямої мови, то його від неї відділяємо комою, якщо пряма мова не має інтонації питання чи оклику; перед прямою мовою і після неї ставимо лапки („“) (див. приклади А).

2. Коли речення, що вказує, кому належить пряма мова, стоїть перед нею, то після нього ставимо двокрапку (:), а пряму мову замикаємо в лапки. Перше слово прямої мови пишемо з великої літери (див. прикл. Б).

3. Коли речення, що пояснює, кому належить пряма мова, стоїть в середині прямої мови, то перед ним ставимо кому (якщо частина прямої мови, що перед ним, не має інтонації питання чи оклику), а після нього ставимо двокрапку. Пряму мову замикаємо в лапки (див. прикл. В).

4. В лапки замикаємо також назви книжок, творів, пароплавів, деякого краму й інш., а також частину переданої чиєїсь мови, напр.: Шевченків „Кобзар“ вийшов друком року 1841. Ми приїхали пароплавом „Чубар“. Я палю цигарки „Пароль“. (див. прикл. Г.).

Примітка 1. Іноді при прямій мові лапки заміняють рисками, напр.:

- Уже?
- Вже.
- Купили?
- Купила...
- По чім за пуд?
- З6 найкращого дублення.
- Як? Ми ж по з9 брали...
- Пощастило, значить, дешевше купить.
- Може, сорт не такий?
- Ні, найкращий.
- Гм! Подивимось...

Примітка 2. В драматичних творах, замість рисок, ставимо ім'я особи, що їй належать слова, напр.:

Савка. І довго ще ти думаєш сидіти тут?

Тиміш. Посиджу ще... Коли б оце ви та ще винесли сірників, то й до ранку висидів би.

Савка (наближаючись). А може б ти, Тимоше, батога покуштував?

Тиміш. Ні, спасибі—я вже вечеряв. (Одступає.)

Савка: То куди ж це ти тікаєш? Зажди: поговоримо трохи.

Тиміш. Кажіть, я й звідціль почую.

Савка. Батько ходив до пані?

Тиміш. Ходили.

Савка. І що ж — узяв?

Тиміш. Три десятини.

Савка. Таки по тринадцять?

Тиміш. По одинадцять.

Савка (підступаючи). Бач, я ж казав, що нема чого поспішати.

Тиміш (одступаючи). Та не підходьте близько, бо я вже й думку вашу знаю...

С. Васильченко.

Завдання 75. Перепишіть подані тут уривки і поставте в них розділові знаки там, де їх пропущено.

Тихо в лісі тихо... Вітер затих заснув і тільки зрідка колишеться серед зеленого листя. Він колишеться й цілує листя, а воно тремтить і в'ється під його поцілунками. Але це на хвилину на одну малесеньку хвилиночку а там знов усе засне, умре, ніде ніщо не ворухнеться, не стрепенеться. Тихо в лісі тихо...

Тихо в лісі. Тільки над ним сонце горить рівним палючим світом на широкому безкрайому блакитному небі. Воно горить і посилає сліпучі хвилі свого ясного проміння, посилає їх туди, в ліс. І проміння падає на верховіття дерев, силкується досягти вниз у гущавину, аж туди де кінчається цівка і могутні коріння глибоко вганяється у сиру землю. Та густий ліс, щільно й дружно поспліталися його рясні віти. І не може проміння досягти вниз, а тільки відбиває-коливається на верховіттях, золотить і грає на них. А там, долі, тихо, все тихо...

І ліс стоїть. Він затих зовсім під палючим гнітом літнього півдня. Здається нема в йому життя, нема в йому й іскорки життя.

Нема життя? О, ні! Він, могутній старий ліс, має цього життя багато, ох, як багато. Тільки прислухайся придивися до його...

Прислухайсь... А найкраще подивись на його тоді як вітер ударить по йому своїм могутнім сизим крилом, ударить і зворухне його весь, од верховіття до коріння.

Здригнеться ліс усією своєю велетенською постаттю і ревне-загуде тисячма голосів, і далеко розкотиться те гудіння. Кожен лист на йому тремтить і гомонить, кожна гілочка; а могутні товстелезні гілки аж стогнуть. Здається, то не світські велетні, захопивши всю землю, зчепилися між себе, гнуть, силкуються звалити один одного, і тріщать дужі їх кістки, і гучно розбивається повітря від їх нелюдських вигуків.

І часом чути, як який зістарений борець з підточеним уже корінням не вдержиться в бої затріщить похитнеться і починає падати. Довгими руками-вітами силкується він удержатись за дерева-товариші але не держить зламана сила і тяжко гупає він додолу всім своїм важким тілом, і розлягається той гупіт по всьому лісі гучно й коротко хряскаючи.

В. Грінченко.

Говорили ото нам:

— Застрахуйте товариші селяни хату, застрахуйте хліви, застрахуйте комору... Платити небагато, а воно, не дай бог якого нещастя, — дивись страховку одержав і знов хазяїн...

А ми їм кажемо:

— Якби ж знаття, що воно погорить, мо-б і застрахували.

А вони нам кажуть:

— Та скільки ж у нас на селах того нещастя, пожеж отих буває... Треба ж про це завчасно подумати, щоб потім не плакати та не кланятись. Дайте на погоріле.

А ми їм кажемо:

— А може ж ми й не горітимемо?

А вони нам і кажуть:

— Ой дивіться. Ой коли б потім не бідкались!..

А ми їм кажемо: — Та той...

О. Вишня.

Техніка письмової мови.

Вся наша праця над книжками, газетою тощо не буде нічого варта, коли ми результати цієї праці не зможемо використати в своїй практичній роботі коло обслуговування своїх і громадських повсякденних потреб.

Використати ж її зможемо тільки тоді, як зуміємо чітко, послідовно і ґрунтовно викласти свої або чужі думки усно чи на письмі, залежно від потреб.

В практичному житті доведеться вживати всіх набутих у школі навичок: і уміти скласти план своєї доповіді, і конспективно записати чужі думки, і подати тези, написати договір, доручення й т. і.

Найтяжче дається форма викладу думок на письмі тоді, як це уміння є справа практичної ваги, бо часто-густо життя вимагає якнайточнішої, документальної форми для них, тобто форми, що зберігає незмінно сказане.

Такі важливі в громадському житті документи, як наказ, інструкція, договір тощо краще треба давати в писаній формі, але кожному, хто користується з письмової форми мови, треба вдумливо вибирати належні слова та форми словосполучення, а не ставити перші, що спадуть на думку, як це буває в розмові, бо тоді правильно не зможе зрозуміти написаного той, що його читатиме.

Всі різноманітні форми письмової мови, що їх маємо в життєвій практиці, можна об'єднати в три основні групи:

а) ділові папери — заяви, доручення, протоколи, договори й т. і.

б) науково-дослідницькі роботи — доповіді, рецензії, реферати й інш.

в) публіцистичні роботи — дописи до газет, статті й т. і.

В основі всіх цих форм письмової роботи лежать такі типи письмового викладу думок: *план, тези, конспект.*

§ 1. План.

Читаючи оповідання чи статтю, ми легко можемо помітити організованість, певний порядок у будові того оповідання чи статті. І в оповіданні, і в газетній чи іншій статті ми знайдемо поділ на частини, що їх відповідно розвинено, поширено, а всі вони разом становлять ціле оповідання, статтю, доповідь і т. і.

Якщо, прочитавши те чи інше оповідання, статтю тощо, ми зможемо в певному порядку назвати їх складові частини — це значить, що ми розуміємо будову даного оповідання, статті тощо, або, інакше кажучи, знаємо *план*, за яким збудовано їх. Коли ж нам хто дасть такий план, то ми й самі зможемо скласти усно чи на письмі оповідання, статтю тощо.

План завжди виділяє короткими реченнями найголовніші частини тексту і являє собою мов би ряд вивісок, ярличків, які можемо прикласти до знайдених частин оповідання, статті, доповіді тощо.

План можна складати в трьох варіантах: 1) у формі речень-питань, 2) у формі речень-розповідів і 3) у формі заголовків.

Ось план оповідання Стефанікового „Новина“:

План у формі речень-питань.	План у формі речень-розповідів.
-----------------------------	---------------------------------

1. Як жив Гриць Летючий по смерті жінки?	1. Тяжко живеться Летючому по смерті жінки.
2. Чого завжди просили діти у Гриця?	2. Діти просять у батька їсти.
3. Що відповідав Гриць дітям?	3. Гриць лає дітей і жінку.
4. Як реагували діти на батькову лайку?	4. Діти звикли до батькової лайки.
5. Що думав і відчував Гриць, дивлячись на голодних дітей?	5. Діти здаються Грицеві мерцями.

6. Де ходив кілька день Гриць?	6. Гриць не може сидіти дома.
7. Куди повів Гриць дітей?	7. Гриць каже дітям, що поведе їх у гості.
8. Що зробив Гриць з Доцею?	8. Гриць кидав у річку Доцю.
9. Про що говорив Гриць, кинувши Доцю в воду?	9. Грицева відповідь для суддів.
10. Що зробила Гандзуня?	10. Гандзуня просить батька не топити її.
11. Про що говорили Гриць і Гандзуня?	11. Гриць погоджується не топити Гандзуню.
12. Куди пішов Гриць?	12. Гриць іде до міста.

План у формі заголовків.

1. Життя Гриця Летючого.
2. Постійне прохання дітей.
3. Грицева відповідь дітям.
4. Звичка дітей до батькової лайки.
5. Грицеві думи. Сум.
6. Не сидяться дома.
7. Ідуть у „гості“.
8. Коло річки.
9. Думка про суд.
10. Гандзунине прохання.
11. Розмова Гриця з Гандзунею.
12. Гриць по дорозі до місто.

Завдання 1. Прочитайте оповідання „Новина“ і скажіть, яким його частинам відповідають заголовки поданого вище плану?

НОВИНА.

В селі сталася новина, що Гриць Летючий втопив у річці свою дівчину. Він хотів утопити й старшу, але випросилася. Відколи Трициха вмерла, то він бідував. Не міг собі дати ради з дітьми без жінки. Ніхто за нього не хотів піти заміж, бо коли б лишень діти, але то ще й біда й нестатки. Мучився Гриць цілі два роки сам з дрібними дітьми. Ніхто

про нього не знав, як він живе, що діє, хіба найближчі сусіди. Оповідали вони, що Гриць цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом із дівчатами на печі.

А тепер все село про нього заговорило.

То прийшов він увечері додому та й застав дівчат на печі.

— Тату, ми хочемо їсти, — сказала старша Гандзуня.

— То їжте мене, а що ж я дам вам їсти? Ось є хліб, та й начиняйтеся.

Та дав їм шматок хліба, а вони, як щенята коло голої кістки, коло того хліба заходилися.

— Народила вас та й лишила на мою голову, бодай її земля викинула. А чума десь ходить, бодай голову зломила, а до вас не поверне. Цієї хати й чума збоялася б.

Дівчата не слухали татової бесіди, бо таке було щоднини й щогодини, і вони привикли. Їли хліб на печі, і дивитися на них було страшно й жаль. Бог знає, як ті дрібонькі кісточки держалися вкупі? Лиш четверо чорних очей, що були живі й що мали вагу. Здавалося, що ті очі важать так, як олово, а решта тіла, якби не очі, то полетіла б з вітром, як пір'я. Та й тепер, як вони їли сухий хліб, то здавалося, що кістки в лиці потріскають.

Гриць глянув на них з лави й погадав: „мерці“, і налякався так, що аж його піт обсіпав. Чогось йому так стало, як коли б йому хто тяжкий камінь поклав на груди. Дівчата глемедали хліб, а він припав до землі й молився, але щось його тягнуло все глядіти на них і гадати: „мерці“. Через кілька день Гриць боявсь сидіти в хаті, все ходив по сусідах, а вони казали, що він дуже журився. Почорнів, а очі запали в середину так, що майже не дивилися на світ, лиш на той камінь, що давив груди.

Одного вечора прийшов Гриць до хати, зварив дітям бараболі, посолив та й кинув на піч, щоб їли.

Як попоїли, то він сказав:

— Злізайте з печі, та підемо десь у гості.

Дівчата злізли з печі. Гриць натягнув на них сорочки, взяв меншу, Доцьку, на руки, а Гандзуню за руку та й вийшов з ними. Йшов довго луками, та став на горі. В місячнім світлі розстелилася на долині річка, як велика струя живого срібла. Гриць здригнувся, бо блискуча ріка замо-

розила його, а той камінь на грудях став ще тяжчий. За-
дихався й ледве міг нести маленьку Доцьку.

Спускалися в долину до річки. Гриць скреготав зубами,
аж гомін лугом розходився, і чув на грудях довгий огне-
вий пас, що його пік у серце й у голову. Над самою річкою
не міг поволі йти, але побіг і лишив Гандзуню. Вона бігла
за ним. Гриць скоренько взяв Доцьку і з усієї сили кинув
у воду.

Йому стало легше і він заговорив скоро:

— Скажу панам, що не було ніякої ради; ані їсти що, ані
в хаті затопити, ані випрати, ані голову змити, анічого.
Я кару приймаю, бо я завинив, та й на шибиницю.

Коло нього стояла Гандзуня й говорила так само скоро:

— Таточку, не топіть мене, не топіть, не топіть.

— Та як просишся, то не буду, але тобі було б ліпше,
а мені однако пацити чи за одну чи за дві. Будеш бідити
змалку, а потім підеш у мамки крамарям, та й знов будеш
бідувати. Як собі хочеш.

— Не топіть мене, не топіть...

— Ні, ні, не буду, але Доці вже ліпше буде, як тобі.
То вертайся до села, а я йду заявлятися. Гляди оцією сте-
жечкою йди, геть-геть аж угору, а там прийдеши до першої
хати, то увійди та й кажи, що так і так, тато хотів мене
втопити, але я випросилася та й прийшла, щоб ви мене
переночували. А завтра, кажи, може б ви мене де найняли
дитину бавити. Ну, йди, бо то ніч.

І Гандзуня пішла.

— Гандзю, Гандзю, а на тобі бучок, бо як тебе пес на-
дибав, то й роздере, а з бучком буде безпечніше.

Гандзя взяла бучок і пішла луками.

Гриць закочував штани, щоб перейти річку, бо туди
була дорога до міста. Вступив уже у воду по кістки та
й задеревенів.

— Мнсоца і сина і святого духа, амініь. Оче наш іже вси
на небесі і на землі...

Вернувся й пішов до моста.

В. Стефаник.

Завдання 2. Прочитайте якесь оповідання чи статтю
й самі складіть план їх.

§ 2. Тези.

Що кожне оповідання, стаття, доповідь і т. і. е організована робота, можна довести не тільки тим, що їх збудовано за певним планом, а й тим, що в них ще дається певний ряд думок. Коли ці думки знайти й формулювати коротенькими реченнями, то будемо мати ряд окремих думок чи *тез*, що дадуть нам саму суть оповідання, статті, доповіді тощо.

Завдання 3. Порівняйте план і тези поданої нижче промови Петровського. Чим різняться план від тез?

П л а н :

1. Повороту до минулого не може бути.
2. Встановлення свята 1-го Травня.
3. Постанова Конгресу II Інтернаціоналу.
4. Гасла в день 1 Травня

Т е з и :

1. В Радянських республіках відкрито безмежний простір для творчості робітників і селян, — рабство й поневолення знищено в корні, повернути їх уже неможливо.
2. Американські пролетарі 1886 року встановлюють свято 1 Травня, як день вимагання від капіталістів поліпшити їх становище.
3. Конгрес II Інтернаціоналу 1889 року встановив 1 Травня святом праці для робітників усього світу.
4. Тепер у робітників усього світу в день 1 Травня на прапорах—вимога влади для робітників і селян та рішуча боротьба з буржуазією.

5. Буржуазія в майбутньому.
5. Надалі або буржуазія у війні знесилюватиме держави, або пролетаріят визволить з-під неї людськість.
6. Перше Травня в Радсоюзі та за його межами.
6. Першого Травня за межами Радсоюзу ще йдуть сутички з буржуазією, ми ж святкуємо з гаслами допомоги пролетаріатові, що не встиг ще подолати свого ворога.

Свято боротьби та перемоги.

Сьогодні Перше Травня. У нашій Радянській Республіці, звідкіль вигнано поміщиків, царів та капіталістів, хай кожен чесний селянин та пролетар порівняє сьогоднішній день, що відкриває безмежний простір творчості справжніх робітничих та селянських мас, із днями недавнього рабства та поневолення. І ясно буде для нас: повороту до минулого нема й не буде, вперед стелиться вільна дорога.

Перша думка американських пролетарів 1886 року встановлює Перше Травня, як бойовий день по всій країні, коли робітники вимагають від капіталістів поліпшення свого становища.

Від американських пролетарів це гасло через океан перекотилося в Європу і тут 1889 року на Всесвітньому Конгресі відродженого Інтернаціоналу цей день — Перше Травня, як свято праці, встановлюється для робітників усього світу. З цього часу в день Першого Травня під його прапори збиралися робітники всього світу та підраховували свої сили в боротьбі з капіталістами всього світу.

В день Першого Травня на прапорах робітників усіх країн тепер уже інші гасла. Ці гасла вимагають уже влади для робітників та селян. Геть імперіялістичні уряди! Цими гаслами оголошується рішуча боротьба з імперіялістичною буржуазією.

Існування буржуазії надалі неможливе: або вона розпочне низку жахливих війн між народами, кине на бік

одну державу проти другої, розгромить одні держави, анекситимуть їх та викличе страшні страждання та муки, або пролетаріят визволить людство від цієї жахливої примари та розпочне життя без війн, без кривавих заколотів.

Там, за межами Радянських Республік, ще відбуватимуться величезні сутички. Тут у нас Перше Травня вже відбувається не під гаслами вимог пригноблених мас, але під гаслами допомоги тим пролетарям усіх країн, що не встигли ще подолати своїх гнобителів.

Наше Перше Травня — зоря комунізму. Ніяка сила не спинить нашого пробудження, відродження нашої країни та прагнення трудящих до комунізму.

Г. Петровський.

Висновки: З плану ми знаємо, про що говориться в статті, оповіданні чи частині його, — з тез же довідуємось, що саме говорить.

§ 3. Конспект.

Коли ми, відкинувши всі подробиці, все зайве, стисло запишемо чи перекажемо якусь статтю, доповідь і т. і., але з такою ж самою послідовністю думок, як і в статті, доповіді тощо, то матимемо **конспект**.

Завдання 4. Прочитайте подану нижче статтю та її конспект і скажіть, чим різняться зовнішньо конспект од статті.

Перший та другий Інтернаціонал.

Текст	Конспект
<p>Вже багато років тому робітники зрозуміли, що повалить владу капіталу тільки в тому разі, коли утворять єдину Міжнародну Спілку, об'єднають у ній пролетарів усіх країн для спільної боротьби з їх визискувачами — з капіталістами і з державною владою, що виявляє тільки волю капіталістів. І ось 1864 року в Лондоні з'їхались представники від пролетаріату найбільших європейських країн і по-</p>	<p>Давно вже зрозуміли робітники, що повалити владу капіталістів зможуть тоді, як об'єднаються в Міжнародну Спілку.</p> <p>І ось року 1864 в Лондоні представники найбільших європейських країн заклали Міжнародне Товариство Робітників, чи інакше — Перший Інтернаціонал.</p> <p>Перший Інтернаціонал проіснував до 1873 року і роз-</p>

Текст

клали підвалини першого міжнародного об'єднання робітників або Міжнародного Товариства Робітників, чи, висловлюючись чужоземним словом, — першого Інтернаціоналу.

Цей перший Інтернаціонал існував усього тільки дев'ять років, до 1873 року, коли він розпався. Він загинув почасти через те, що в його лавах боролися, ослабляючи його, ворожі одна одній ідейні течії, почасти ж через те, що робітничий рух у європейських країнах був ще занадто неорганізований. Так порвався зв'язок між робітниками Європи на радість буржуазії. Та пройшло декілька років — і робітничі маси стали знову випростовуватись. Скрізь, по всіх країнах, повстали спілки й партії, що керували економічною й політичною боротьбою пролетаріату. Скрізь по всіх країнах знову закипів жорстокий бій між пригніченими і їхніми гнобителями. І разом з цим у колах передових борців все більше й більше почувалась потреба відновити порваний міжнародний зв'язок між робітниками, бо було зрозуміло, що подолають вони свою буржуазію тільки тоді, коли й по інших країнах станеться перемога праці над капіталом. Все частіше лунали то там, то тут, іноді одинокі, іноді об'єднані голоси, що закликали до об'єднання, що пригадували робітникам старий заклик, що колись кинув у світ Маркс, старе гасло: „Пролетарі усіх країн, єднайтеся“.

Минуло сім років, як скасовано Міжнародне Товариство Робітників, і цей заклик знову настирливо пролунав у маніфесті, що його випустила бельгійська робітничая партія. Вказавши в цій відозві на великий здвиг пролетарського руху за останні сім років (1873 — 1880), коли він захопив усі простори Європи, бельгійські соціалісти звернулися до робітників Європи з такими словами:

Конспект

пався. Розпався через те, що в лавах його боролися ворожі одна одній течії, а також і через те, що робітничий рух в європейських країнах був ще неорганізований. Але скоро по всіх країнах знову повстали спілки, партії, що керували економічною та політичною боротьбою пролетаріату. Знову повсталала потреба в міжнародному об'єднанні. Все частіше лунали голоси про таке об'єднання, пригадуючи Марксове гасло: „Пролетарі усіх країн, єднайтеся“.

Через сім років, як скасовано перший Інтернаціонал, бельгійська робітничая партія випустила маніфест, закликаючи європейських робітників вжити заходів до відродження Інтернаціоналу.

Року 1889 в Парижі відбувся з'їзд робітників-соціалістів Франції. Вони ухвалили відродити Інтернаціонал і закликали представників усіх європейських країн приїхати на з'їзд, і ті з'їхалися. Були тут представники і Росії, хоч робітничий рух у Росії тоді був кволий.

Цей з'їзд відбувся в Парижі 1889 року й ухвалив відродити Міжнародне Товариство Робітників, щоб утворити єдиний фронт проти буржуазії.

Щоб довести буржуазії, що робітники усіх країн справді об'єдналися, щоб заявити буржуазії про свою незломну волю боротися за своє визволення, ухвалили визначити певний день у році для загальної робітничої маніфестації.

Значчи, що рік тому в Америці, в місті Сан-Луї, відбувся з'їзд американських робітників, об'єднаних у Американську Федерацію Праці, який ухвалив щороку в день 1 травня влаштовувати загальний виступ робітників, ви-

Текст	Конспект
<p>„Брати, хіба ви не почуваете що це урочиста година. Наближається нова революція, величвиша за Велику Французьку Революцію 18 століття. Треба вжити практичних заходів до відродження Інтернаціоналу. Нехай у вагих серцях зустріне сильніший відгук старий заклик: „Пролетарі усіх країн, єднайтеся“.</p>	<p>магаючи 8-мигодин. робочого дня — і цей з'їзд зупинився на цьому дневі.</p>
<p>Та минуло ще дев'ять років раніше, ніж сталося це нове міжнародне робітниче об'єднання.</p>	
<p>В 1889 році в Парижі відбувся з'їзд робітників-соціалістів Франції. Вони постановили зсунути з мертвої точки справу відродження Інтернаціоналу. Для цього вони закликали представників від робітників усіх європейських країн, і ті з'їхалися. Були тут представники також Росії й Польщі: в Міжнародньому Товаристві робітників їх ще не було, тому що робітничий рух у Росії щойно починався.</p>	
<p>Був він кволий і тоді, коли відбувався Паризький з'їзд, але вже стелився перед ним ясний шлях, і тому пролетаріят на землях колишньої Російської імперії тепер увійшов рівноправним членом у сім'ю європейських робітників.</p>	
<p>Представники робітників, що з'їхалися в Парижі, ухвалили відродити скасоване колись Міжнародне Товариство Робітників, щоб знов утворити єдиний фронт проти буржуазії, ставлячи за мету повалення капіталу й заведення на всій земній кулі соціалізму або, як висловлювався Маркс, „комунізму“.</p>	
<p>Це було року 1889-го.</p>	
<p>На цьому першому з'їзді II Інтернаціоналу ухвалено між іншим одну величезної ваги постанову. Як довести буржуазії, що робітники всіх країн справді об'єдналися? Як довести, що відтепер проти капіталістів усього світу стоїть єдина армія пролетарів всесвіту? Для цього треба б</p>	

Текст

Конспект

було тільки визначити якийнебудь один певний день у році, коли по загальній умові, наче за закликом гудка фабрики, що його чути у всьому світі, робітники покинуть станки й машини, вийдуть грізними лавами на вулицю й голосно, щоб усі чули, заявлять про свої законні вимоги, про свою незламну волю боротися всіма силами і всіма засобами за своє повне визволення.

І тоді кожному капіталістові, кожному поміщикові, кожному обивателеві стане відомо, що об'єднання робітників—не просто слова, а дійсне діло, що утворився єдиний фронт пролетаріату, який іде штурмом на буржуазію, що окопалася в конторах і підприємствах.

Залишилось тільки призначити самий день цієї загальної робітничої маніфестації, цього однодушного виступу робітничих мас, день червоного свята, об'єднаного в єдиний Інтернаціонал пролетаріату.

Члени паризького з'їзду знали, що рік перед тим в Америці, в місті Сан-Луї, відбувся з'їзд американських робітників, об'єднаних в Американську Федерацію Праці. Вони знали, що американські робітники ухвалили влаштовувати щороку загальний виступ, ставлячи за мету введення законодавчими органами восьмигодинного робочого дня і що днем цього виступу призначено 1 травня. Через те, що й європейським робітникам насамперед доводилось боротися головню за скорочення робочого дня, то члени паризького з'їзду й зупинились на цьому дні, як на найзручнішому.

В. Фріче.

Висновки: Конспект єсть та ж стаття, доповідь і т. інш., що ми їх прочитали чи вислухали, тільки в кілька разів від них коротша.

Завдання 5. Прочитайте подану нижче статтю й порівняйте між собою подані далі план, тези й конспект тієї статті. Чим різняться план від конспекту? Чим різняться тези від конспекту?

РОЗВИТОК КАПІТАЛІЗМУ НА УКРАЇНІ.

1880-ті роки на Україні—це час великого розцвіту фабричної промисловости. Залізниці виникають нечувано швидко на французькі та бельгійські гроші; заводи й фабрики ростуть, як гриби по дощі. Досить зазначити, що перед 1887 р. на Україні працювало разом 2 гамарні: Юзівська та Луганська; з 1887 р. починають, проте, з'являтися один по одному, як у казці, нові заводи, що витоплюють чавун: Олександрівський, Каменський, Гданцівський, Дружківський, Петровський, Маріупільський, Донецько-Юр'ївський, Таганрозький та інші. 1898 р. на Україні було вже 17 величезних гамарень, що мали 29 готових домен та будували ще нових 12. 1880 р. на Україні витоплено чавуну разом 1 мільйон пудів, 1890 р. витоплено 13 мільйонів, а 1895 р. — аж 34 мільйони пудів.

Швидкий зріст великої промисловости виявляється не тільки в топленні чавуну, а ще й у здобуванні вугілля: 1860 р. здобуто його на Україні 6 міл. пудів, 1870 р.— вже 15 міл. пудів, 1880 р.— 80 міл. пудів, 1890— 183 міл., а 1900 р.— аж 682 міл. пудів. А здобутек вугілля найкраще свідчить про розвиток машинової промисловости, бо вона без вугілля не обійдеться: що більше його здобувають, то значить більше його треба для фабрик та заводів.

Разом із зростом фабричної промисловости на Україні збільшувалося й число робітників, що працювали на заводах і фабриках. Число пролетаріату зростало при цьому швидше від зросту заводів, не так тому, що відчувався раз-у-раз попит на нові робочі руки, як тому, що селянство, і перед тим бідне, де-далі біднішало і, не маючи роботи на своїм злиденнім господарстві, шукало заробітку по фабриках та заводах. Злидні вигонили сотні тисяч бездомних і безробітних селян на вулицю, і всі вони, бажаючи заробітків, наймалися за абияку платню в буржуазії та в своїх поміщиків. Резервна армія праці, цебто армія безробітних, більшала нечувано швидко.

Видима річ, що за таких умов, хоч і як зростали прибутки підприємців та ціни на споживчі продукти, платня робітникам зростати не могла й далеко від них відставала. На заводах плачено звичайно робітникам 25—40 коп. на день, а по поміщицьких маєтках ще менше: 6—15 коп. на день. Та не тільки мала платня дошкуляла робітництву: важко приходилося йому ще й через те, що на випадок хвороби чи каліцтва робітником ніхто не журився. Хворий міг конати під тином, а допомоги ні звідки не мав, та ще втрачав своє місце, бо на нього чекали вже десятки безробітних.

За таких умов сутички між пролетаріатом та буржуазією що-раз гострішали: робітники страйкували де-далі частіше. Страйки—це велика зброя в руках пролетаріату.

70-ми роками вони мали переважно характер оборони від погіршення; тепер вони означають наступ робітництва, що бореться вже за поліпшення умов праці. Робітники ставлять собі завдання добитися, щоб скоротили робочий день, заборонили ставити жінок і дітей до важкої та нічної праці, щоб страхували робітників від каліцтва й хвороби та сплачували платню готівкою, а не продуктами, як це дотепер подекуди водилося.

Уряд, починаючи з 1882 р., мусів поступитися дечим перед страйкарями. З'явилися закони про фабричних інспекторів, що встановляли порядок та умови праці, закон про обмеження праці жінок та підлітків і, наприкінці, закон про обмеження робочого дня взагалі до 11½ годин на добу. Проте, хоч закони писано і проголошено, а підприємці робили все, як і раніше.

М. Яворський.

П л а н	Т е з и	К о н с п е к т
1. Розцвіт фабричної промисловості на Україні.	1. 1880 роки—час величезного зросту промисловості. На чужі гроші будують залізниці, збільшується кількість фабрик та заводів та збільшується здобування вугілля.	У 1880 роках за бельгійські та французькі гроші будують залізниці, збільшується кількість фабрик та заводів. До 1887 р. працювало лише 2 гамарні на Україні, а 1897 р. вже 17 з 29 домами.

План	Тези	Конспект
2. Зріст робітничої класи.	2. Із зростом фабричної промисловости зростає й число пролетаріату, але зростає швидше, ніж ростуть фабрики та заводи, бо збідніле селянство шукає заробітку на них.	Чавуну витоплено 1880 р. 1 міл. пуд., а 1895 р. вже 34 міл. пуд. Зріст промисловости виявився і в здобуванні вугілля. Так, його 1860 р. здобуто 6 міл. пуд., а 1900 р. аж 682 міл. пуд. А це вже найкраще свідчить про розвиток машинової промисловости.
3. Умови праці та заробітна платня.	3. Прибутки підприємців збільшуються, але робітники одержують все ж мізерну платню, до того ж при каліцтві чи хворобі вони не мають ніякого забезпечення.	Разом зі зростом промисловости зростає і число робітників на заводах. Але число пролетаріату зростало не так тому, що відчувався брак робочих рук, як тому, що селянство дедалі біднішало і йшло на фабрики, наймаючись за низьку платню. За таких умов прибутки підприємців збільшувались, але робітники на заводах та в поміщицьких маєтках діставали надто малу платню (25—40 та 6—15 к.). На випадок каліцтва чи хвороби вони не тільки не мають забезпечення, але втрачають і місце, бо на нього чекають безробітні.

Кінчайте самі.

Висновки: 1) План, тези та конспект являють собою по різному скорочений зміст статті, оповідання, доповіді тощо.

2) План у формі коротких речень передає головні частини статті, оповідання й т. і.

3) Тези передають стисло основні думки статті, доповіді.

4) Конспект переказує коротко зміст головних частин статті, оповідання, доповіді тощо.

§ 4. Заява.

Майже щодня в нашому житті буває потреба звернутися до тієї чи тієї установи або пропонуючи їй свою працю, або прохаючи розв'язати якусь справу (прийняти до спілки, видати допомогу тощо), або відповідаючи їй на запитання.

У всіх таких випадках ми пишемо заяви. Заяви пишуть за певним зразком, стисло і ясно переказуючи саму суть справи. Звичайно, що заява буде відрізнятися одна від одної в залежності від справи, про яку пишеться, але кожна заява повинна мати: а) назву тієї установи, куди подається заяву, б) ім'я, по-батькові та прізвище (тим, що працюють — зазначати й посаду) того хто подає заяву, в) стисло і ясно написане прохання, г) перелік документів, що їх додається до заяви, ґ) підпис подавця заяви, число, місяць і рік та адресу подавця.

Завдання 6. За поданим нижче зразком, напишіть самі такі заяви: 1) до профспілки, щоб прийняли в члени, 2) до каси взаємодопомоги, щоб видали позику.

До приймальної Комісії при Київському Електротехнікумі.

Громадянина Петра Антоновича
Рибченка.

З А Я В А.

Скінчивши цього року Робітничу Школу II ступня і бажаючи вчитися далі, прошу прийняти мене до Електротехнікуму.

Народився я 1907 року в м. Києві. Батько мій робітник заводу „Більшовик“. Я з 15 років працюю на електричній станції.

До цього додаю: 1) посвідчення про освіту під ч. 89, 2) довідку від Завкому про громадську роботу, 3) метричне свідоцтво під ч. 194 та 4) довідку з Робполіклініки про стан мого здоров'я.

Петро Рибченко.

28/чл 1927 року.

Адреса: м. Київ,

Дмитрівська вул., буд. ч. 5, кв. 11.

§ 5. Доручення.

Завдання 7. Прочитайте подане тут доручення й опишіть його складові частини.

ДОРУЧЕННЯ.

Мою заробітну платню за серпень місяць 1927 року сумою сімдесят (70) карбованців доручаю одержати Якову Петровичу Корнівкові.

Ливар заводу ім. Артема *Федір Красівський*.

21/чп 1927 р.

Підпис ливаря заводу ім Артема Федора Красівського
посвідчую. Голова Завкому (підпис).

м. п.

В и с н о в к и: Складаючи доручення, треба зазначити—що доручається одержати чи зробити, кому доручається, хто доручає та хто посвідчує підпис особи, що дає доручення.

§ 6. Протокол.

За наших часів у громадському й державному житті відбувається багато різних зібрань, засідань з головою та секретарем зборів чи засідання. Отже, виникає потреба вміти кожному ясно записати все найголовніше, що було на зібранні, коротко передати суть чиеїсь промови, а для цього треба бути обізнаним з тим, як пишеться протоколи.

Протоколи бувають резолютивного характеру (див. протокол А) і тоді вони лаконізмом, стислістю запису наближаються до тез. В таких протоколах перераховують питання, що їх обмірковували, і ухвалені постанови.

Коли ж протокол дає докладнішу картину того, що було на зібранні: промови, пропозиції товаришів, що висловлювались, а не тільки ухвалені постанови, то це буде протокол-звіт, що способом запису наближається до конспекту (див. протокол Б).

А. ПРОТОКОЛ ч. 24.

Засідання Фабкому I державної фабрики взуття з 24-го серпня 1927 року.

Присутні: Криленко, Голуб, Мельник, Черненко, Жук.

Голова — тов. Криленко. Секретар — тов. Жук.

Порядок дня:

1. Про їдальню для робітників фабрики.
2. Про організацію школи малописьменних.
3. Поточні справи.

<i>Слухали:</i>	<i>Ухвалили:</i>
<p>1. Про потребу відкрити їдальню для робітників фабрики. Доповідач т. Мельник.</p> <p>2. Про організацію на фабриці школи малописьменних для робітників. Доповідач т. Голуб.</p> <p>3. Поточні справи. Про передплату газети „Труд“ та журналу „Молодняк“.</p>	<p>1. Визнати за потрібне відкрити при фабриці їдальню. Доручити тов. Мельникові погодити справу з управою Нархарчу.</p> <p>2. Просити Інспектуру Наросвіти призначити вчителя до школи. Асигнувати на школу із коштів Культкомісії 90 карб. і просити Культвідділ спілки шкіряників видати дотації 30 карб.</p> <p>3. Передплатити газету „Труд“ та журнал „Молодняк“ на 6 місяців.</p>

Голова *Криленко.*

Секретар *Жук.*

Б. ПРОТОКОЛ ч. 24.

Засідання Фабкому I державної фабрики взуття з 24-го серпня 1927 року.

Присутні: Криленко, Голуб, Мельник, Черненко, Жук.

1. Про їдальню для робітників фабрики.

Доповідач, тов. Мельник каже, що робітники в час обідньої перерви не мають змоги ніде пообідати, бо по-

близу немає їдальні. Отже треба відпустити кошти й відкрити при фабриці їдальню.

Тов. Короленко зауважує, що коштів потрібних на те, щоб відкрити їдальню—Фабком не має, а тому треба звернутися до управи Нархарчу, щоб вона відкрила при фабриці свою їдальню.

Після кількох запитань та пояснень ухвалили: відкрити при фабриці їдальню. Тов. Мельникові доручити погодити справу з управою Нархарчу.

2. Про організацію на фабриці школи малописьменних.

Доповідач тов. Голуб, зазначає, що майже всі неписьменні робітники прослухали лікнеп і багато з них хочуть вчитись ще. Для цих тов. треба відкрити школу малописьменних.

Тов. Жук зауважує, що Фабком має обмежені кошти на культосвітню роботу, а тому треба ще просити Культвідділ спілки шкіряників видати дотацію на школу.

Взявши це до уваги, ухвалили: просити Інспектуру Наросвіти призначити вчителя до школи, відпустити на школу з коштів Культкому 90 карб. і просити Культвідділ спілки шкіряників видати ще 30 карб., як дотацію.

3. В поточних справах ухвалили: передплатити на 6 місяців газету „Труд“ та журнал „Молодняк“.

Голова *Криленко*.

Секретар *Жук*.

Завдання 8. а) Перерахуйте складові частини протоколу.
б) Напишіть за поданим вище зразком протокол якогонебудь засідання.

§ 7. Договір.

Коли якась установа або особа бере на себе зобов'язання виконувати якусь роботу чи що інше, то зацікавлені сторони складають договір.

В договорі треба точно зазначити: а) назву установ чи осіб, що складають договір, б) перелічити умови, на які пристають сторони: характер роботи, обсяг її, строк виконання й т. і., в) наслідки, які тягне за собою невиконання договору, г) адреси сторін та їх підписи, число, місяць і рік складання договору.

ТРУДОВИЙ ДОГОВІР.

Груповий Комітет Спілки робітників Народнього харчування (Нархарч) від імени хатньої робітниці.....
.....з одного боку, і наймач робітниці гром.
..... з другого боку, склали цей договір, щоби встановити умови праці й розмір платні робітниці

1. Трудовий договір складається на термін з,
.....1928 р. до.....192..... р.

Примітка: Договір можна скасувати на бажання наймача тоді, як пройде 2 тижні з дня попередження про це робітниці та Групкому, а також на бажання робітниці з попередженням наймача за 7 днів.

2. Робітниця повинна обслуговувати сім'ю наймача, що складається здуш. Причому в обов'язки її входить

3. Внутрішній розпорядок і час роботи встановлюється за згодою наймача й робітниці, але з тим, щоб нормальний робочий день не перевищував 8 годин. Робочий день робітниці не може починатися раніш, як о.....год. ранку і кінчатися не пізніше, якгод. вечора.

4. Робітниці надається щотижня один вихідний день, а також всі встановлені дні відпочинку та свята.

5. Заробітну платню на місяць встановлюється в.....карб., причому грошєзу частину зарплатні становить.....карб. та харчування вартістю.....карб.

6. Грошову частину зарплатні видається не пізніше, якчисла кожного місяця.

7. Наймач зобов'язується не пізніше, як за 2 тижні від часу підписання договору, видати робітниці спецодяг, виходячи з норм Наркомпраці, але не менше, як одно ситцеве плаття, хвартух та хустку на 6 місяців.

8. Щороку робітниці надається 2-х тижневу відпуску.

9. Звільняючи робітницю, наймач видає їй вихідну допомогу розміром 2-х тижневого її заробітку.

Примітка: Якщо робітниця не використала передбаченої в п. 8 відпуски, наймач видає їй компенсацію за час відпуски.

10. Усі конфлікти, що виникатимуть поміж наймачем та робітницею, розв'язує комісія в складі: наймача, робітниці та представника спілки.

11. Наймач зобов'язується щомісяця вносити до спілки нараховання на утримання Групкому 2%, культфонд—1% та санфонд—1%.

12. Всі непередбачені договором випадки розв'язується на підставі Кодексу Законів про працю і чинних законоположень про працю.

13. Адреси сторін: Спілки.....
Наймача

Представник Групкому спілки Нархач
Хатня робітниця
Наймач

М. Київ,.....дня 192.....року.

Завдання 9. Складіть самі колективний договір з яким-небудь приватним підприємством.

Примітка. Зразок колективного договору можна одержати в профспілці.

§ 8. Рецензія.

Ми знаємо, що могутнім зряддям нашої освіти є книга. І справді бо, книжка приносить велику користь, коли людина, читаючи її, розуміє й засвоює зміст її, а ще більшу користь книжка приносить тоді, коли збуджує власну думку читачеву й коли він з належною критикою ставиться до неї.

Підходячи з критичною оцінкою до книжки, читач може бачити, що в книзі є цінного, що правильно, що ні, що може не досить ясно й т. і.

Таким чином, свідомий читач завжди зможе дати певну оцінку книги, статті, твору тощо. Давши таку оцінку в належній письмовій формі,— матимемо рецензію.

Рецензія єсть коротка критична оцінка твору, статті, журналу, газети тощо, і має подати читачеві, який не знає твору, що його рецензується, відомості про нього.

Рецензія складається з трьох частин: а) заголовка, б) опису змісту твору та в) оцінки його.

а) В заголовковій рецензії зазначається точно: автор, назва статті, твору, журналу тощо, місце й рік видання та видавництво, кількість сторінок, тираж, а також ціна.

б) Далі подається короткі відомості про зміст книги, статті, твору чи журналу.

в) Даючи оцінку творові, статті й т. і., рецензент звертає увагу на ідеологічну правдивість його, практичну сторону, а також і на стилістичну (якість викладу, приступність мови для читача). Щоб довести правдивість своїх думок, рецензент іноді наводить цитати (виривки) з праці, яку рецензує.

В рецензіях іноді описують зовнішній вигляд книжки, а також встановлюють, для якого читача придатна книжка.

Коли така критична оцінка розгортається в більшу працю з багатьма цитатами, то це вже буде критична розвідка або стаття.

Завдання 10. Перевірте сказане про рецензію, прочитавши подані тут рецензії.

„Безвірник“ — популярно-науковий та методичний антирелігійний місячник Всеукраїнської Ради спілок безвірників. № 1 — 6, 1928 р.

Журнал почав виходити з грудня 1926 р. За цей час він успів зосередити навколо себе кращі літературні сили України в галузі антирелігійної пропаганди. Кожний № журналу дає цікавий матеріал з методів боротьби з релігійністю мас, знайомить з методами релігійної агітації, взагалі подає матеріал з релігійного руху, реєструє факти зросту безвір'я на Україні, доводить фактами життя, як релігійні настрої гальмують радянське будівництво та як їх використовує буржуазія проти працівників на цілому світі.

Крім цього, в кожному № маємо загально-приступний науковий матеріал з природознавства, медицини, історії культури, історії мистецтва, історії класової боротьби тощо. Він дає кожному безвірникові змогу поглибити своє без-

вір'я, підвести під нього науковий фундамент, виробити науковий марксівський світогляд.

Багато уваги віддає „Безвірник“ і церковним святам і релігійному побуту, і діяльності церкви в обставинах сучасної класової боротьби в Європі, Америці, на Сході.

Відділ дописів з місць та відповідей на запитання є запорука тісного зв'язку журналу в майбутньому з його масовим читачем. Є в журналі й бібліографія. Як бачимо, зміст „Безвірника“ корисний і для загальної самоосвіти і для доповідей на зборах осередків спілки безвірників і для поглибленої науки в антирелігійних семінарах та гуртках.

Журнал повинен бути в кожній культосвітній установі, клубі, сельбуді, червоному кутку, бібліотеках-читальнях. Особливо треба звернути увагу, щоб цей журнал був у трудшколах. Взагалі, треба популяризувати журнал серед молоді. Журнал, безумовно, буде настільною книжкою кожного активіста-безвірника, кожного слухача антирелігійного семінару, кожного пропагандиста.

З окремих статей рецензованого журналу підкреслимо такі: з методичних статей — Ігнатюка — „Антирелігійна пропаганда та молодь“, Іванівського — „Селянство та антирелігійна пропаганда“; на теми дня — Шейман — „Релігія та китайська революція“, Теодор — „Католицьке духовництво та перевибори Рад“; з природознавства — Поляков — „Походження людини“, Коршиков — „Вік землі“; з медичних — Николаєнко — „Як шкодить релігія здоров'ю трудящих“; з історії церкви — Фаворський — „Київо-Печерська Лавра на службі капіталові та царату“; з статей про свята — „Старі та нові свята на селі“; передова — Гаїбов — „Чи можуть мертві воскресати“ тощо.

У „Безвірнику“ друкується офіційний керівний матеріал щодо антирелігійної пропаганди. У журналі надруковано декілька методичних розробок Київського антирелігійного кабінету.

Бракує в журналі матеріялу щодо сільського господарства та його зв'язку з релігійними звичаями та забобонами села.

З методичного боку устаріли тези проф. Сухоплюва щодо різдвяних та великодніх свят: вони скрізь просякнуті мітологією, фактами стародавньої історії; робітникам, селянинові, радянській молоді вони незрозумілі та не потрібні.

За цими небагатьма хибами, зміст журналу, безумовно, задовольнить масового читача-безвірника й найперше селянина.

Журнал має всі дані, щоб стати за ідейний центр масового безвірницького руху на Україні.

В. Фаворський.

(Пролетарська Правда, ч. 187, 19/VIII 1927 р.).

В. Сосюра. Золоті шуліки. Книгоспілка, Харків, 1927 р. тир. 3000, стор. 80.

В. Сосюра. Юнь. Поезії. ДВУ. Харків, 1927 р., стор. 40.

Володимир Сосюра безперечно належить до кращих із сучасних українських поетів. Його поетичний хист — природний, він поетом народився. Це є найдорогоціннішою ознакою справжнього поета. Є в нього та вроджена співучість, та щира, від серця, здібність до образного сприймання оточення, що свідчать про органічну поетичність його натури. Він може дати кращу книжку, може дати й слабшу, може несподівано вразити високим непідробленим патосом, справжньою, пекучою трагічністю, а поруч може подати звичайнісіньку шаблонуву елегію. Але не читати його, не любити, не цінити — не можна, бо в цілому завжди почувш зі сторінок його невеличких книжечок пахощі справжнього нефальшивого надхнення. Лірична сила його, безперечно не абияка і він уміє захопити вас, проїняти вас чи своїм жаром, чи своїм сумом і примусити вас пережити його, поетові, переживання. Той, кому потрібна поезія, не може не бути за це вдячним поетові, не може не любити поезій Володимира Сосюри.

В останні роки в багатьох поезіях нашого поета чули ми мотиви туги, суму, іноді якоїсь розірваності, беспорядності. А хіба життя не кидає кожного з нас і в ці настрої? І все ж таки, коли хочеш уявити собі загальне обличчя поета Сосюри, повстає в уяві та в мелодичній пам'яті образ молодого, енергійного, запального жаденого до життя та його радісних, бадьорих вражінь поета. Володимир Сосюра, хоч і пише та друкуються вже років з шість, — поет молодий, ще остаточно невироблений, незакінчений. Добре було в старі часи, коли життя тяглося так мляво, коли вражіння життєві бували все такими одноманітними; тоді легко було поетові та й кожному виробити свій „світогляд“,

своє „світосприймання“. Тепер життя нам щодня дає несподівані вражіння, подарунки та штурхани. Поет — інструмент вразливий, ніжний та витончений. Годі ж закидати молодому поетові, що він ніяк не може остаточно накреслити своїх меж, і може сьогодні сам не знає, як і про що завтра буде співати. Хочемо сказати цим, що віримо в Сосюру, в те, що він нарешті, знайде себе й остаточно художньо обробить себе..

Тепер він дав дві нові книжечки, — одну „вибраних поезій“, другу — поезій „молодих“, для молоді, для „юні“. Так, Володимир Сосюра може є єдиний, а в кожному разі найкращий з наших сучасних поетів для молоді; є в ньому ще, не зважаючи на те, що і йому, як це видно з деяких його поезій, часто жорстоко доставляється від маломилосереднього життя, — є в ньому ще багато запалу молодости, віри в себе, в майбутнє, багато могутніх поривів уперед і вперед. В цьому наша велика безпека, щоб вірити в Сосюру.

Люблю тебе, доба переходова,
За смутний вид, за зломи за огні—
За рух юрби і за огненне слово,
За владне „так“ і непокірне „ні“...--

Так щиро, просто може висловити тонує життя нашої „доби переходової“ тільки той, хто є плоть від плоті та кість від кости її самої. Є в Сосюрі така потрібна для кожного поета, особливо для поета критичної гострої „переходової“ доби, здібність до яскравих формул, до „афоризмів“, до „сентенції“. Скаже і так ніби припечатав. Хочеться пам'ятати вислів його — і буде він пам'ятатися: „Смерти нема для творців“, „Ми—революції гнів“, „А тепер Ларками й Церобкопами ми нове будуємо життя“, „В любові є повстання, в повстанні є любов“.

Не кожний з поетів уміє дати формулу, що так і вріжеться в пам'ять як заповідь... Оця зазначена поетична властивість та ще та безпосередня, стихійна майже мелодичність, що є постійною ознакою віршу Сосюриноного, роблять для сучасного читача Сосюру близьким та потрібним. Володимирові Сосюрі треба тільки дати, оскільки можливо, кращі умови для праці, дати йому потрібне поетові, сприятливе для творчості, оточення, — зовсім не спокій, не від-

починок, а нормальну участь у всьому теперішньому, такому яскравому, гострому, повчачому, житті, щоб він обдаровував нас та обдаровував поетичною продукцією свого тонкого спостережливого, молодого й світло-бадьорого сприймання й розуміння сучасності.

Книга „Золоті Шуліки“ є добре зроблений вибір старих (так дивно звучить „старих“ в прикладанні до Сосюри) поезій поетових. Тому, хто тепер не має всіх у руках попередніх книжок поезій Сосюри, так привмно пройти ще раз з поетом його творчим шляхом... Незабутнє „І все, куди я не йду, холодні трави сняться“... клясичне майже— „Од трамваїв синє-синє місто... і таке інтимне, надзвичайно інтимне „Такий я ніжний, такий тривожний, мов осіння земля“.

Двоє поетів наших сучасних, на думку нашу, є поетами нашого покоління: Павло Тичина та Володимир Сосюра; є багато ще гарних поетів, але ці двоє—найширші. І коли Тичина глибоко оформлює покищо наш такий трудний та складний вчорашній день, то Сосюра особливо влучно примушує нас почути й зрозуміти, усвідомити емоційно день сьогоднішній.

В. Якубський.

Завдання 11. Напишіть рецензію на книжку, яку ви тепер читаете або недавно прочитали.

Завдання 12. Напишіть рецензію на цю книжку.

§ 9. Доповідь.

За нашої дійсности доповідь є одним із способів нашої повсякденної громадської роботи. Ідучи на професійні чи то інші які збори, ми завжди на порядку денному чуємо доповідь. Отож повстає потреба кожному трудящому не тільки вміти вислухати й зрозуміти чийсь доповідь, а іноді й самому виступити з доповіддю.

Доповіді бувають: 1) інформаційні й 2) дискусійні. Інформаційні доповіді подають слухачам про події чи про речі те, чого вони не знають.

В дискусійних доповідях подається не тільки те, чого не знають слухачі, а вноситься ще й певні про-

позиції. і треба довести слухачам, що ті пропозиції найкращі, правильні, а іноді треба показати, як їх і здійснити.

На одну й ту ж тему може бути доповідь інформаційна й дискусійна. Так, наприклад, взявши тему: „Промисловість України“ і познайомивши слухачів з розміром нашої промисловости в окремих районах і на цілій Україні та з окремими галузями промисловости— дамо доповідь інформаційну. Коли ж, подавши ці відомості, зробити висновки про перспективи розвитку нашої промисловости, подати пропозиції, як підняти ту чи ту галузь промисловости, в якому саме районі й т. д.— матимемо доповідь дискусійну.

Як же будувати доповідь?

Насамперед треба точно визначити тему доповіді та її обсяг. Далі треба підібрати матеріал, що висвітлюватиме дане питання. Матеріал можна брати чи то з власного досвіду, спостережень, чи читаючи книжки, газети й т. і. Опрацьовуючи тему, треба робити короткі нотатки; добре, як їх записувати на окремих аркушах паперу, щоб потім зручно було їх переставляти. Коли матеріал підбрано—складають план доповіді, тобто накреслюють, в якому порядкуі про що говорити. Щоб знати, що саме говорити в кожному питанні, треба скласти тези. Тези іноді подають в кінці доповіді, як висновок з неї.

Доповідь можна складати індивідуально і колективно. Колективно, звичайно, легше підбирати матеріал, розроблювати план, тези тощо.

Робити доповідь можна в письмовій формі і усній. Виступаючи з усною доповіддю, добре мати конспект її.

Доповідачеві треба знати, що по доповіді на зборах бувають:

1) запитання від слухачів (коли доповідь інформаційна) або заперечення та критичні уваги (коли доповідь дискусійна).

2) Кінцеве слово доповідачеве, де треба відповісти на поставлені від слухачів запитання чи заперечення, склавши цю відповідь у ряд зв'язаних одна

з одною думок. У кінцевому слові треба також поширити свою доповідь та підкреслити найважливіші моменти її.

Завдання 13. Прочитайте подані нижче доповіді і складіть план та тези їх.

СРСР ТА УКРАЇНСЬКА ЕКОНОМІКА.

Радянський Союз, вільна форма об'єднання Радянських республік, сьогодні відзначає четверті роковини свого існування. У теперішніх обставинах, в обставинах напруженої творчої праці в оточенні лютих ворогів держави робітничо-селянської,—чотири роки—достатній час, щоб з фактами й числами в руках робити певні обґрунтовані висновки й визначати реальні перспективи на майбутнє.

Чотири блискучих роки. Попередні п'ять увійдуть в історію людства, як доба нечуваної героїчної боротьби з озброєним до зубів: розлютованим імперіялізмом,—боротьби й перемоги. Чотири роки від того часу, коли І Всесоюзний З'їзд Рад ухвалив утворити єдиний у світі Союз Республік робітників і селян,—не менш знаменний відтинок часу в боротьбі трудящих за новий лад. Трудящі не зважали на сичання ворогів, не зважали на „мудрі“ міркування кабінетних теоретиків державного права, які казали, що, мовляв, Союз—це не держава, а фікція, що держави, власне, не існує. З цими схоластичними вигадками не боролися, їх не заперечували. Власне заперечували, але не на сторінках преси, а заперечували фактами. На фабриках, заводах, у копальнях, у портах, на залізницях, де войовничий, хижацький імперіялізм залишив пустку й руїну, творчий ентузіазм трудящих, план, організація, трудова дисципліна—писали блискучі, яскраві спростовання тим вигадкам, яких досі ще не знав світ, доводили, що таке Радянський Союз.

Чотири роки мирного існування Радянського Союзу, чотири роки колосального нечуваного досі будівництва—державного, господарчого, культурно-соціального, — позначилися такими успіхами й досягненнями, на які з захопленням дивляться друзі, і яких не можуть уже нехтувати найлю-

тіші вороги. Почавши з відбудування руїн, Радянський Союз в усіх уже галузях залишає позаду дововнений рівень.

Радянський Союз—це добровільне об'єднання радянських республік на ґрунті пролетарської солідарности, на ґрунті всебічного мирного розвитку всіх національностей. На місці старої „тюрми народів“, там, де панувала політика шаленої централізації, гніту та експлоатації поневолених національностей, тепер ростуть, розвиваються, будуються окремі національні республіки.

Росте, розвивається й будується в Союзі Радянська Україна. Україна має блискучі можливості для господарчого розвитку. На Україні добувають найважливіші копалини, вона продукує і близько-експортні продукти, наближена до європейських східних ринків, зв'язана з цілим світом портами, що не замерзають. Усі ці дані висувають на визначне місце в Союзному балансі господарчу вагу України. Займаючи трохи більше, як 2% Союзної території, Україна ще минулого року давала 28% огульного збору й 52% товарних лишків хліба в Союзі, 65% залізної руди, 75% чавуну, 80% вугілля 80% цукру. Це головні показники господарчого значіння України, з якими Україна переступає дововнений господарчий рівень і вступає в добу реконструкції.

Як же далі йтиме господарчий розвиток України? Чи збереже вона той рівень, який здобула досі, чи ще й піднесе його, підвищить? Це питання для нас дуже цікаве, бо воно допоможе нам з'ясувати дальші перспективи українського господарства, його вагу в Союзному балансі.

На це питання стисло і змістовно відповідають числа плану розвитку українського господарства на наступні 5 років.

До 1930—31 року вся продукція українського господарства збільшиться з 6,5 до 8,4 мільярдів карб., тобто на 28,3%. На першому місці щодо темпу й розмаху розвитку стоїть Донбас з усією його промисловістю; донбасівська промисловість збільшить за згаданий час свою продукцію на 120 відс. На важку індустрію нашу зроблять капітальних витрат 1.436 мільйон. карб. Вугіль і металюргія—це основні галузі нашої промисловости: вугільні копальні далі механізуюватимуть, закладатимуть нові; так само поширюватимуть продукцію чавуну (213 міл. проти 189 міл. 1913 року).

Розвиватиметься загальне машинобудівництво (172⁰/₀ проти теперішнього рівня), причому збудуємо 6 нових заводів. Сільсько-господарське машинобудівництво збільшиться на 100⁰/₀ проти теперішнього.

Електрифікація за цей час поступить наперед дуже швидким кроком: у 1930—31 р. ми матимемо 1 міл. кіловат проти 400 тисяч теперішніх. За цей час на електрифікацію буде витрачено 472 міл. карбов.

Сільське господарство й с.-г. промисловість розвиватимуться і кількісно, і якісно. Насамперед меліорація дасть нових 200 тисяч десятин, а також 1.100.000 десятин неродючих повернуть в рілля. Посівна площа змінюватиметься на краще коштом збільшення експортних і інтенсивних культур. В сільське господарство дадуть близько 28 міл. пуд. угновнь, замість 2 міл., що їх тепер використовують під буряк. Це підвищить урожайність зернових пересічно на 11,4⁰/₀ проти теперішнього рівня.

Цей господарчий розвиток зв'язаний із збільшенням числа робітників (37,7 зарплатні — пересічно на 30⁰/₀) і здешевленням собівартости продукції (на 16,6). Український бюджет у прибутковій частині збільшиться на 85,7⁰/₀, у видатковій — на 65,8⁰/₀.

Це тільки коротенький перелік даних, поверховий і схематичний, але для нас, для підтвердження наших думок наведених чисел досить. Числа взяті уривками з плану господарчого розвитку України, якнайкраще свідчать, що в Радянському Союзі Україна здобуває найсприятливіші умови розвитку. Насамперед, з країни сільсько-господарсько-промислової вона перетворюється на країну промислово-сільсько-господарську, бо не тільки зростає промисловість українська, а й сільське господарство індустріалізується.

(Пролетарська Правда. 6-VI-1927 р., ч. 150).

Загальне навчання на Україні та його перспективи.

(Доповідь Наркомосвіти на IV сесії ВЦВК 10—XI—1926 р.).

Закон про загальне навчання видано 24 року, а 25 року за постановою ВУЦВК'у ми приступили до здійснення цього закону. В РСФРР почнуть здійснювати цей закон тільки цього року. Таким чином, ми раніше на один рік

приступили до активного будівництва в загальному навчанні. Наше законодавство в цій справі відрізняється досить різко від законодавства РСФРР. Перша ознака цієї різниці: в РСФРР загальне навчання є загально-приступним, а у нас воно є обов'язковим за декретом, а це накладає на державні органи й населення певний обов'язок плановості в цій справі. Ставиться певне завдання — конкретно виявити всі частини цього загального навчання, скласти конкретний план, використати авторитет влади, щоб здійснити ті завдання протягом певного терміну.

Нам треба позбутися історичної відсталості в галузі письменності, не кажучи вже про загальну культурність, елементарну неписьменність, що є в нас в порівнянні з РСФРР. Наведу один показник, чому нам треба підтягтися до того рівня загальної письменності, що є в РСФРР. Відсоток письменних рекрутів у старі часи в російських і українських губерніях був такий: в Петроградській—95%, в Московській—89%, в Тверській—84%, в Новгородській—77%, в Тульській—66%, в Полтавській—65%, в Херсонській—64%, в Харківській—58%, в Київській—49% в Подільській—46%, в Волинській—39%. В середньому нижче як 50% письменних було по українських губ. і вище за 50%—в рос. губ. Ми добре знаємо, що Україна не була в фаворі в царату. В наслідок царської політики ми маємо такий відсталий стан письменності в нашій країні. Українському урядові треба було зробити акцент на наших культурних завданнях, вжити заходів, щоб цю неписьменність ліквідувати. Друга сесія Центрального Виконавчого Комітету дала категоричну й широку директиву в цьому напрямі, підкреслюючи надзвичайну вагу справи культурного будівництва. Одначе, її виконано не повністю через матеріальну скруту.

Сесія в категоричній формі підкреслила, щоб охопити шкільною сіткою всіх дітей шкільного віку першої групи, тобто 8—9-річного віку, але це виконано лиш на 50%. Ми знаємо традиції нашого селянства—віддавати до школи хлопця тоді, коли він підросте. Тут зроблено законодавчим актом певний тиск для того, щоб, приймаючи переростків 10—11—12 р. до I групи, ми також охопили дітей 8—9-річного віку, бо інакше вони чекатимуть ще кілька років.

Друга сесія ВУЦВК'у дала директиву організувати скорочені двохлітні школи, школи лікбезу соцвихівського характеру для дітей соцвихівського віку. Для таких дітей потрібні були школи, що дали б їм певні знання в скороченій формі. На превеликий жаль, ми таких шкіл не організували, бо завдання переведення загального навчання були остільки серйозні, потрібно було стільки коштів, що їх не було по округах. Ми прийняли 8—9-літніх дітей близько півмільйона, а близько 250 тис. дітей переростків.

На поширення, устаткування, ремонт та укомплектування шкіл треба було 12 міл. карб., нам же дали 6,300 тис. карб. За нашим планом ми передбачали в минулому році відкрити 5 тисяч комплектів. Комплект — це учитель і 40 учнів. Це так належить, але в практиці на одного вчителя припадає 80 учнів. Правда, в цій галузі вживається нині відповідних заходів. Отже, ми гадали відкрити 5 тис. комплектів, а фактично відкрили 8 тис., не зважаючи на те, що асигнування було менше вдвоє, ніж передбачалося. Це так вийшло тому, що в будівництві, ремонті, утриманні шкіл взяло участь населення. 1328 шкіл утримувалось на кошти населення. Це зробило полегшення державі.

Трохи гірше стоїть справа з постачанням матеріалу для будівництва шкіл. Часто за браком парт у школі доводиться провадити навчання в три зміни. Ми мусимо добитися в Наркомземі, щоб нам допомогли в цій справі. Але не зважаючи на труднощі, ми все таки збільшили нашу шкільну сітку.

В 1924—25 році ми мали 15,555 шкіл, в 1925—26 році ми мали вже—17,560 шкіл. В минулому році ми охопили учнів—1,642 тис., а 1925—26 р.—1,844 тис. учнів. Учителів було в нас 1924 25 року — 44,600, в 1925 році вже — 52,054.

Коли ми складали план загального навчання, нам невідомо було, скільки дітей треба охопити загальним навчанням. Перепис, що його переведено ще в 1920 році, не можна було пристосувати до 1926 року. Через те ми поставили завданням перевести перепис дітей до 15 років. Розуміється на це все треба було затратати багато часу. Після цього склали фінансовий план, але одержали постанову про контрольні цифри місцевого бюджету. Ця постанова запропонувала нам укластися в фінансові можливості округ, через те довелося

нам наш план змінити. Проте, ми вирішили твердо стояти за 2 принципи: обов'язково охоплювати дітей 8 років школою щороку на 100% і дати їм змогу перебувати в школі 4 роки.

Цього року комплект коштував в середньому 634 карб. Ми ставили своїм завданням вартість комплекту підвищити, але через фінансові можливості довелося встановити вартість комплекту в 687 карб. в середньому на всі роки загального навчання, тобто до 1930 року. Треба зробити так, щоб багатша округа помагала переведенню загального навчання біднішій, бо інакше бідні округи не зможуть вчасно перевести загального навчання.

Наркомфін ще торік викинув гасло, гарне гасло Володимира Ілліча: „Лучше меньше, да лучше“, себто ми повинні відкрити менше шкіл, але кращих. Здавалося б це хороше гасло, але що було б, коли б ми його прийняли в даному випадкові. Це значило б для певної частини дітей відкрити хорошу школу—чисту, гарну, світлу, а для іншої частини дітей не відкривати школи, залишити їх на вулиці. Так робити не можна. Ми беремо друге гасло Володимира Ілліча, де він сказав, що нам краще піднятися в своєму розвиткові, але піднятися всіма мільйонами. Ось наш принцип і ми за цим принципом ідемо. Ми не кажемо, що нам потрібна погана школа, нам потрібна хороша школа, але зразу її дати для всіх дітей ми не можемо. Ми держимо курс не на якість школи, а на те, щоб вона охоплювала більшу частину дітей. Рада Народніх Комісарів стала теж на таку позицію. Нам треба якнебудь охопити дитяче населення школою до 1930 року, а там число неписьменних дітей буде зменшуватись і це дасть змогу краще переводити наші плани. В шкільному будівництві повинно взяти участь матеріальну і само населення, і ми зможемо тоді поширити шкільну сітку.

Промова **Васільєвої** (Артемівщина). Заслухавши доповідь Наркомосвіти, ми бачимо, що питання з школами вже стало в нормальну колію. Але все ж ніхто не згадав, що ми зробимо з безпритульними дітьми. А тимчасом серед них є багато дітей червоноармійців, що загинули на фронтах. Я думаю що нам, членам ВУЦВК'у, треба просити уряд, щоб на цих дітей звернули рішучу увагу.

Промова тов. **Фабріціуса** (Вінницька округа). Наркомосвіті треба звернути найсерйознішу увагу на підручники для наших шкіл. Тут товариші вже говорили, що для шкіл нацменшостей не вистачає підручників, але не краще стоїть справа й по українських школах. До того треба звернути увагу й на зміст підручників, а нашим видавництвам треба буде поставитись до підручників не тільки з комерційного боку. Тепер наші підручники для бідняка коштують дуже дорого. Треба також звернути увагу й на заведення ладу по школах, бо звичайно діти погано одягнені, а в школі холодно, й через те вони не так учаться, як гриються.

Промова **Гонтаренка** (Сумщина). Ніхто не заперечує, що в нас великі досягнення щодо народньої освіти. В нас є підручники, папір, олівці, проте, наша освіта досягла на Україні тільки 40—50%. Ми думали, що на 10 роковини революції закінчимо загальне навчання. Треба зазначити, що коли в одних галузях освіти якість навчання поліпшується, то в інших відстає. У нас часто на селі немає учителів. Про це треба подбати окружним інспектурам освіти.

Завдання 14. Складіть доповіді — інформаційну та дискусійну — на тему: „Наша стінна газета“.

Завдання 15. За газетним матеріалом протягом тижня складіть доповідь на тему: „Робітничий рух у буржуазних країнах“.

§ 10. Дописи до газети.

Кожний свідомий громадянин, беручи участь у будівництві нового життя, бачить і досягнення в цій роботі і хиби, і іноді може подати цінні вказівки ширшому суспільству, як їх можна усунути. Це роблять у формі дописа до газети.

У дописі треба висвітлювати якесь злободенне питання, і висвітлювати по-новому, як ще ніхто не робив.

Складати дописа треба якнайкоротше, щоб не можна було ні жодного слова викинути, не порушивши думки. Писати треба короткими реченнями, не

заплутуючи справу в довгих реченнях. Факти подавати перевірені. Заголовок до дописа треба давати якнайцікавіший.

Коли треба описати один якийсь факт, то його подають у формі замітки, коли ж розглядається факти, що мають ширше, громадське значіння, або то є ділові пропозиції загального характеру — їх подають у формі статті.

Завдання 16. Прочитайте подані дописи і складіть самі дописа, що висвітлював би якесь питання з вашого виробництва або шкільного життя.

НІ КАР, НІ ДОГЛЯДУ.

(Васильків, 4 держшкірзавод).

На заводі працює постійних робітників та службовців до 320 душ. На відбудові завдубу — 150 душ.

На роботі трапляються нещасні випадки. Хто собі руки покалічить, хто з даху полетить та й голову собі поб'є, а то і взагалі захворіє. В таких випадках всі бігають у медичний пункт при заводі, який дуже гарно обслуговує хворих.

На превеликий жаль, помешкання дуже маленьке. Одна кімнатка з 3 кв. арш., яку 1917 року збудували з вартової будки. Крізь щілини, підчас вітру, кімната наповнюється порохом.

Лікпом уже не раз ставив питання перед адміністрацією про відбудову або перевод у інше приміщення, але ж адміністрації немов заціпило.

Покалічиться або захворіє робітник, його несуть на руках до медпункту, бо нари ще й досі роблять.

Перемінити б ліжко у медпункті, якому без пам'яти років, і коли хворого положить, то воно ледве держиться, а ніхто про це й не думає. Завком на це не звертає уваги.

Медпункт провадить на заводі велику профілактичну роботу, але не провадить ніякої культурно-санітарної роботи. Це можливо провадити, улаштовуючи різні бесіди у Ленкутку.

(Київ. Пролетарська Правда, 2-VІІІ-1927 р.).

З ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ.

Наші хлопці скаржились... І коли вже від сухих розмов, від нудної теорії про військовизацію ми перейдемо до практичної роботи, до чогонебудь жвавішого.

Ці скарги, ці розмови призвели самих хлопців нашого осередку до того, що вони вирішили, не чекаючи на „манну небесну“ чи на що інше, утворити власними комсомольськими руками покищо стрілецький гурток.

В обставинах нашого колективу цю ідею було надзвичайно важко перетворити в дійсність. Приміщення відповідного нема, з коштами теж не блискуче, словом — зовсім кепсько. Але коли є бажання, коли є організованість, то все можна зробити.

І справді, хлопці поклопотали чимало й нарешті здобули приміщення в сутеренах. Приміщення, правда, слід узяти в лапки, бо бруду, баракла усілякого — хоч греблю гати... Але й це не злякало хлопців. Головне зроблено.

Заходилися майбутні стрільці, заметушилися коло напівзруйнованих сутерен. Чимало витрачено зусиль і наслідки — осередок має більш-менш пристойно влаштований тир, де можна практично запроваджувати військовизацію.

Роздобули рушницю, патронів, придбали шматок паперу з яблуком (мішень).

Коротенько розповів інструктор про те, як саме держати рушницю, як цілитися тощо, і пішла робота.

Працює в нашому гуртку понад 12 товаришів, але це ще хиба, бо осередок має втричі більше товаришів.

Сподіваємося, що зацікавляться й решта товаришів, і нам не доведеться агітувати про значіння військовизації.

Отак ми військовизуємось.

Осередок Окрфінівідділу.

НАЙГОЛОВНІШІ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ.

<i>На стор.</i>	<i>Рядок</i>	<i>Надруковано:</i>	<i>Треба:</i>
4	4 здолу	речівник	іменник
6	13 згори	речівників	іменників
6	21 „	промисловості	промисловости
7 й 8	11 „	зв'язку	зв'язку
9	2 „	пішній	пишній
11	17 „	, о, пісне	, о пісне
18	10 здолу	вольового	наказового
19	3 згори	„	„
20	3 здолу	„	„
21	9 „	сходять	І сходять
22	8 „	вигук	оклик
27	8 згори	речівником	іменником
35	10 „	зв'яже	зв'яже
46	3 здолу	іншувати	віншувати
53	18 згори	пристані	пристані
81	2 „	сбоку	збоку
81	19 „	поостанців	повстанців
84	13 здолу	козаче	козаче
87	7 „	вигуки	оклики
88	6 згори	крутиться	куриться
88	17 „	вигуками	окликами
90	2 здолу	вигуки	оклики
92	12 „	„	„
93	9 „	реченні =	реченні
95	3 „	усіма	з усіма
96	16 „	залежать	не залежать
99	7 „	, і, голову	, і голову
99	1 „	людей	людей
101	20 згори	ліки	луки
101	3 здолу	бач.	бач,
102	7 „	на коні	на коні,
108	1 згори	тримали:	тримали;
110	17 здолу	підрядні	й підрядні
120	16 згори	в бої затріщить	в бої, затріщить,
120	18 „	дерева-товариші	дерева-товариші,
123	11 здолу	до місто.	до міста.

ЗМІСТ.

Синтанса або складня	3
§ 1. Граматичний ряд слів або словосполучення	4
§ 2. Згода, керування та прилягання слів у словосполученнях	4
§ 3. Фраза та речення	8
§ 4. Складові частини речення	11
§ 5. Присудок простий і зложений	14
§ 6. Особливості зв'язку помічного дієслова з присудковим іменником та прикметником.	
А. Присудковий іменник і прикметник у назовному та орудному відмінку	15
Б. Присудковий іменник у знахідному відмінку з прийменником <i>за</i>	17
В. Зложений присудок із дієслівних форм <i>було, бувало</i> та особових форм інших дієслів теперішнього часу.	17
Г. Присудок зложений із займенника і 2 особи однини наказового способу від дієслова <i>давати</i>	18
Г. Присудок у формі головної частини без помічного дієслова	19
§ 7. Підмет	22
§ 8. Згода присудка з підметом	25
§ 9. Особливості згоди присудка з підметом	25
§ 10. Іменник у непрямому відмінку	29
1. Родовий відмінок	30
2. Давальний відмінок	33
3. Знахідний відмінок	37
4. Орудний відмінок	43
5. Місцевий відмінок	48
§ 11. Прикметник у реченні	53
§ 12. Прислівник у реченні	58
§ 13. Прикладка	60
§ 14. Неповні речення	63
§ 15. Назовні слова і словосполучення	65
§ 16. Загально-особові та невиразно-особові речення	67
§ 17. Безособове речення	69
§ 18. Безособові речення з присудком у дієслівній формі на <i>-но, -то</i>	70
§ 19. Рівнорядні члени в реченні	75
§ 20. Незалежні слова і словосполучення в реченні.	
1. Кличні слова	82
2. Вставні слова і оловосполучення	85
3. Оклики	87

	стор.
§ 21. Лад слів у реченні	88
§ 22. Способи підсилення окремих членів речення	92
Зложені речення.	
§ 23. Сурядність речень	95
§ 24. Сурядні речення зв'язані без сполучників та розділові знаки між ними	97
§ 25. Сурядні речення зв'язані сполучниками та розділові знаки між ними	99
§ 26. Підрядність речень	102
§ 27. Зв'язок підрядних речень з головними. Розділові знаки між ними.	
А. Сполучні слова: бо, тим що, тому що, через те що, що.	104
Б. Сполучні слова: щоб, аби, нехай	105
В. Сполучні слова: мов, немов, наче, неначе, ніби, ніж, чим, що, як	106
Г. Сполучні слова: коли, доки, поки, як тільки, тільки що, скоро	107
Г. Сполучні слова: де, куди, відкіля	108
Д. Сполучні слова: коли, коли б, поки, як, якби, якщо .	109
Е. Сполучні слова: хоч, дарма що, не вважаючи на те що, хоч який	110
Є. Сполучні слова; що, щоб, де, як, який, коли, котрий.	111
Ж. Сполучні слова: як, який, чий, що, щоб, хто, кого й інш.	112
§ 28. Пряма й непряма мова	115
§ 29. Розділові знаки при прямій мові	116
Техніка письмової мови	
§ 1. План	122
§ 2. Тези	126
§ 3. Конспект	128
§ 4. Заява	135
§ 5. Доручення	136
§ 6. Протокол	136
§ 7. Договір	138
§ 8. Рецензія	140
§ 9. Доповідь	145
§ 10. Дописи до газети	153

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

Правління: ХАРКІВ, вул. К. Лібкнехта, 31.

По всіх філіях та книгарнях Держвидаву є така література:

СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО. ІСТОРІЯ.

Лозовик Г. — Історія громади. Ч. II. Культура доби бронзи та заліза. (Стародавній схід і античний світ). Підручник для профшкіл, робфаків та марксгуртків. 279 стор., ц. 1 крб.

Яворский М. — Історія України в стислому нарисі. 336 стор., ц. 1 крб. 50 коп.

ДНМК ухвалив до вжитку як посібник для профшкіл та робфаків по бібліотеках учителя та учня.

МОВИ. ЧИТАНКИ.

Йогансен О. та К. — Підручник німецької мови, 104 стор., ц. 1 крб. 10 коп.

ДНМК НКО дозволив до вжитку як підручник для хемічних профшкіл і як посібник для профшкіл.

Панченко М. — До перемоги. Читанка. Ч. I. Видання третє, виправлене й значно доповнене 485 стор., ц. 75 коп.

Теж — Ч. II. 336 стор., ц. 50 коп.

Методком Наркомосвіти УСРР рекомендував для старших груп установ соцвиху, шкіл фабзавучу, робфаків, клубів, сельбудів, курсів українознавства по державних установах УСРР і т. инш.

МАТЕМАТИКА.

Кісельов А. — Елементарна геометрія. 336 стор., ц. 1 крб. 60 к.

ДНМК НКО дозволив до вжитку як посібник для заочного педвузу та для профшкіл.

СВІТОЗНАВСТВО. ФІЗИОЛОГІЯ.

Драпалюк С., д-р. — Людина, як машина. (Фізіологія та гігієна праці). 192 + II стор., ц. 1 крб.

ДНМК НКО УСРР по секції професійної освіти дозволив до вжитку як підручник для шкіл робітничої молоді.

Російською мовою.

Крокос В. — Мироведення. Руководство для совпартшкол и робфаків. Ч. I. Небо. 196 стр., ц. 50 коп.

Методкомом Главпрофобра допущено в качестве пособия для робфаків и массових профшкіл.

Поштові відділи Держвидаву надсилають накладною платою кожному книжку як власного, так і всіх видавництв СРСР.

Пересилання й пакування на всі замовлення коштує **Держвидаву**, коли замовлення більше ніж на 1 крб. і наперед оплачується готівкою.

ЗАМОВЛЕННЯ НАДСИЛАТИ НА ТАКІ АДРЕСИ:

ХАРКІВ, вул. 1-го травня, № 17. Поштовий відділ ДВУ.

КИЇВ, вул. К. Маркса, № 2. Поштовий відділ ДВУ.

ОДЕСА, вул. Ласалія, № 33 (Пасаж). Поштовий відділ ДВУ.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ, пров. К. Маркса, № 49. Поштовий від. ДВУ.

КОМЕРЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ДВУ

Харків, вул. К. Лібкнехта, № 31.

Філії та книгарні по всіх окружних та значніших містах України.

ПРАВЛІННЯ: Харків, вул. К. Лібкнехта, 31.

**ПО ВСІХ ФІЛІЯХ ТА КНИГАРНЯХ ДЕРЖВИДАВУ
Є ТАКІ СЛОВНИКИ:**

- Грінченко, Б. — Українсько-російський словник. 2178 стор., ц. (в палятурці) 6 крб.
- Практичний російсько-український словник ділової мови (конторської та рахівничої). Зредагував М. Гладкий і Туркало. К. 134 стор., ц. 40 коп.
- Українська Академія Наук. — Російсько-український словник. Том перший (А—Ж). 290 стор., ц. 2 крб. 50 коп.
- УАН. — Російсько-український словник. Том третій, випуск перший. (О—Поле). 336 стор., ц. 1 крб. 60 к.
- УАН. — Російсько-український словник. Том III, вип. II., ц. 1 крб. 50 коп.
- Уманець, М. і Спілка, А. — Словар російсько-український. 1149 стор., ц. (в оправі) 4 крб.

Поштові відділи Держвидаву надсилають післяплатою кожен книжку як власного, так і всіх видавництв СРСР.

Пересилання й пакування на всі замовлення коштом Держвидаву, коли замовлення більше ніж на 1 крб. і наперед оплачується готівкою.

Замовлення надсилати на такі адреси: 1. ХАРКІВ, вул. 1-го Травня, № 17, поштовий відділ ДВУ. 2. КИЇВ, вул. К. Маркса, № 2, поштовий відділ ДВУ. 3. ОДЕСА, вул. Ласалія, № 33 (Пасаж), поштовий відділ ДВУ. 4. ДНІПРО-ПЕТРОВСЬКЕ, просп. К. Маркса, № 49, поштовий відділ ДВУ.

КОМЕРЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ДВУ

Харків, вул. К. Лібкнехта, № 31.

Філії та книгарні по всіх округових та значніших містах України